

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 53 • Nr 3 • 2016

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en facktidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenseras. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexeras i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIndex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2016

Nr 1: v 10 Nr 2: v 24 Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Sverre Wide, sociologiskforskning@du.se
Ansvarig utgivare: Katarina Jacobsson

Redaktion

Lars-Erik Alkvist, Gunilla Carstensen
Ingrid Grosse, Steven Saxonberg,
Jessica Wide, Sverre Wide

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping
ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).
© Sveriges Sociologförbund och författarna

Redaktionsråd

Boel Berner, Linköpings Universitet
Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Institutet för framtidsstudier
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Adress

Sociologisk Forskning
Högskolan Dalarna, 791 88 Falun
Tel. 023-77 80 53
www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Tora Holmberg, Uppsala Universitet

Vice ordförande: Katarina Jacobsson, Linköpings Universitet

Sekreterare: Ingemar Johansson Sevä, Umeå Universitet

Kassör: Anna Olofsson, Mittuniversitetet

Ordinarie ledamöter: Ylva Ulfsdotter Eriksson, Göteborgs Universitet, Magnus Boström, Örebro Universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Annika Jonsson, Karlstads Universitet, Petter Bengtsson, Stockholms Universitet

Suppleanter: Glenn Sjöstrand, Linnéuniversitetet, Eva Sundström, Umeå Universitet

Innehåll

Redaktören har ordet	225
Emergens i Meads sociologi: Process, interaktion och det sociala livets villkor	227
<i>Linda Kvarnlöf</i>	
Iscensättanden av halsfluss: Relationella göranden av en sjukdom i medicinska praktiker.	247
<i>Hedvig Gröndal</i>	
Juridik eller socialpedagogik? Skolors strategier för att hantera kränkningar	271
<i>Johannes Lunneblad, Thomas Johansson och Ylva Odenbring</i>	
Social reproduktion i Värmland: Klass, utbildning och livsstil	289
<i>Johan Lindell</i>	
Krönika: Sociologi som konstform	307
<i>Maria Törnqvist</i>	
Debatt: Därför behövs studier om makt och eliter i Sverige	317
<i>Lena Sohl</i>	
Recensioner	323
Sociologförbundet har ordet	339

Redaktören har ordet

I detta nummer publicerar vi fyra artiklar, en krönika, en debattartikel, ett antal recensioner och en kort rapport från Nordiska sociologförbundets konferens i Helsingfors 11–13 augusti i år. Artiklarna visar på något av den bredd som finns i svensk sociologi: ”Emergens i Meads sociologi: Process, interaktion och det sociala livets villkor” av Linda Kvarnlöf är ett i huvudsak teoretiskt bidrag till tolkningen av Mead och emergensbegreppet. I ”Iscensättanden av halsfluss: Relationella göranden av en sjukdom i medicinska praktiker” undersöker Hedvig Gröndal hur halsfluss blir till i samspelet mellan bl.a. läkare, sjuksköterskor, patienter och olika instrument. En intressant sak i detta är, menar jag, provtagningens olika betydelse för olika yrkesgrupper. ”Juridik eller specialpedagogik? Skolors strategier för att hantera kränkningar” av Johannes Lunneblad, Thomas Johansson och Ylva Odenbring undersöker och finner skillnader i hur kränkningar förklaras och hanteras i två skolor med socio-ekonomiskt sett skilda upptagningsområden. I ”Social reproduktion i Värmland: Klass, utbildning och livsstil”, slutligen, analyserar Johan Lindell data från 2014 års SOM-undersökning och ger en överblick över social reproduktion i ett regionalt perspektiv.

Maria Törnqvist fortsätter i en krönika diskussionen om sociologi och litteratur, om kreativitet och form i sociologin, från Sociologidagarna 2016 och från förra numret av Sociologisk Forskning, och Lena Sohl pläderar sedan i en debattartikel för värdet av att studera eliter. Vad gäller elitstudier publicerar vi tre recensioner av två böcker på temat, då vi i redaktionen gjort den bedömningen att dessa recensioner på ett intressant sätt kompletterar varandra. Om man lägger samman dessa recensioner, Sohls debattartikel och Linells studie om social reproduktion i Värmland, kan man kanske säga att detta nummer har ett visst fokus på eliter – men här vill vi gärna uppmuntra våra läsare att skicka oss fler manus på temat. Vad man säkert kan säga, är att detta nummer avser att bidra till tolkningen av det svenska samhället och till utvecklingen och diskussionen av sociologins begrepp, teorier och former.

Slutligen vill jag meddela att jag i egenskap av redaktör för Sociologisk Forskning deltog i en plenardiskussion vid den ovan nämnda konferensen i Helsingfors om att publicera forskningsresultat på nationella (främst nordiska) språk. I diskussionen framkom många viktiga skäl till att värna möjligheten till sådan publikation och jag är glad att kunna arbeta för detta.

Sverre Wide, redaktör

Emergens i Meads sociologi

Process, interaktion och det sociala livets villkor

Emergence in the sociology of Mead: Process, interaction and the conditions of social life.

Within sociology, and especially in the symbolic interaction genre thereof, emergence have been used in order to analyze the process between different dichotomies such as structure and agency, individual and collective, improvisation and the pre-determined as well as the relationship between a now, a past and a present. The aim of this article is to, based on mentioned dichotomies, discuss the possibilities and the limitations of emergence. In terms of possibilities emergence can be used as an analytical and theoretical tool for analyzing the process between different social phenomena. In terms of limitations, emergence could (and have been) criticized for not acknowledging the pre-conditioned aspects of social life. Hence, this article is concluded in a discussion on how to integrate pre-conditioned aspects of social life, such as power, dominance and subordination in the analysis of the emergent and dynamic social life.

Keywords: Emergence, Mead, pre-determined conditions, social process, symbolic interaction

INOM SOCIOLOGIN HAR begreppet emergens använts för att analysera *processen* mellan olika dikotomier: mellan struktur och aktörskap (Lundin 2004), mellan individ och kollektiv (Sawyer 2001a), mellan improvisation och det förutbestämda (Gardner 2013), relationen mellan nuet, det förgångna och framtiden (Mead 1932). Det är dikotomier som är välkända inom sociologin, som har en lång historia av att användas inom ämnet för att förstå och förklara människans roll i det sociala livet. I Meads filosofi om självets utveckling (1934/1976) används ovannämnda dikotomier i utmejslingen av Självets jag (I) och mig (me)¹. Här diskuterar Mead (1934/1976:109–159) till exempel jagets impulsivitet och spontanitet i relation till ett mer kollektivt orienterat, kontrollerat och självmedvetet mig. Självets utvecklas också utifrån en tidsmässig dimension, genom att det byggs upp av minnen och erfarenheter från en dåtid, minnen och erfarenheter som ständigt rekonstrueras i ett nu, likväl som av en strävan mot framtiden och en föreställning om det önskvärda självets (Mead 1932).

Men genom att vända blicken mot emergens är det inte längre dikotomierna som sådana som är av främsta intresse för den sociologiska analysen, i fokus hamnar då

---

1 Se t.ex. Lundin (2004) för svensk översättning av "I" och "me".

snarare den sociala processen, eller interaktionen, mellan dessa olika dikotomier. Mead beskrev ursprungligen emergens på följande sätt:

When things get together, there then arises something that was not there before, and that character is something that cannot be stated in terms of the elements which go to make up the combination (1938:641).

Mead använde sig med andra ord av emergens för att beskriva hur det sociala livet, och dess "ting", befinner sig i en ständig rörelse, under ett ständigt framväxande. I mötet mellan olika ting, i mötet människor emellan, likväl som i mötet mellan människor och ting uppstår någonting nytt och detta någonting är mer eller annorlunda än de delar det består av. Här lånade Mead (1934:329) bland annat exempel från naturvetenskapen för att exemplifiera emergens. Vatten är emergent, menade han till exempel, genom att det är resultatet av en interaktion mellan väte och syre. När två levande former (väte och syre) interagerar med varandra uppstår något annat, något "nytt" (vatten). Vad som är "nytt" i en sådan emergent process kan, och bör, dock ifrågasättas. Att till exempel vatten är emergent innebär i detta fall att det är ett framväxande element, något som utvecklas ur interaktionen mellan andra ingående delar. Men vattnet som sådant är inget nytt fenomen, det är processen snarare än fenomenet i sig (i detta fall vatten) som är emergent. För att förstå vatten behöver vi därför analysera *processen*, interaktionen mellan de olika ingående delarna, snarare än de ingående delarna var för sig, underströk Mead (1934). Den här ingången till studiet av emergens, där det är processen snarare än delarnas beskaffenhet som är av främsta intresse, gäller givetvis för oändligt fler exempel är vatten. Om vi ser självet som emergent, som någonting som är under ett ständigt framväxande och under ständig utveckling, så borde också analysen av självet i betydligt större utsträckning fokusera vid sociala processer mellan jag och mig snarare än vid dess olika beskaffenheter som sådana.

Att Meads filosofi utgår från människan som både en social och en biologisk varelse har kommit att liknas vid en slags metafysik med hjälp av vilken Mead förklarar aktörskap och självmedvetande (se t.ex. Martin 2007). Enligt Martin (2007) är emergens av central betydelse i denna "Mead's metaphysics of selfhood and agency" (2007:441), där människans jag, mig och sociala handlande är ständigt framväxande processer beroende av människans interaktion med såväl sin biologiska som med sin sociokulturella omgivning. I Meads metafysik ses människan varken som en fullständigt social eller som en fullständigt biologisk varelse: hon är alltid både och (Martin 2007; Mead 1934/1976). Människan är både social och biologisk, spontan och förutbestämd.

Såväl tidigare (Blumer 1969) som mer nutida (Athens 2002) tolkningar av Meads emergens har betonat betydelsen av att särskilja det emergenta sociala agerandet från det institutionaliserade sociala agerandet för att därigenom tydliggöra vad som karaktäriserar just emergent agerande. Det emergenta sociala agerandet vilar, till skillnad från det institutionaliserade sociala agerandet, *inte* på förutbestämda regler, normer och strukturer menar bland annat Athens (2002). Enligt sådana tolkningar av emergens "uppstår" istället det emergenta agerandet i situationer där det av någon anledning

saknas sådana förutbestämda regler, normer och strukturer. Ett exempel kan lånas från den samhällsvetenskapliga krisforskningen som länge har argumenterat för att det i samband med större kriser och katastrofer uppstår spontana och improvisatoriska hjälpinsatser när samhällets resurser av någon anledning inte räcker till (Stallings & Quarantelli 1985; Drabek & McEntire 2003). I sådana situationer uppstår så kallade emergenta organisationer (se t.ex. Stallings & Quarantelli 1985; Neal & Philips 1995; Rodriguez et al. 2006), utan förutbestämda strukturer, normer eller rutiner, inom ramen för vilka människor agerar mot ett gemensamt mål: att lindra krisens eller katastrofens konsekvenser. Sådana grupperingar eller organisationer är också emergenta i den bemärkelsen att det många gånger handlar om människor utan tidigare kopplingar till varandra som nu går samman och agerar för gemensam sak. Men emergensbegreppet, framförallt så som det användes av Mead, har även varit ämne för en hel del kritik. Till exempel kritiserar Athens (2002) Meads teorier i allmänhet, och hans användning av emergens i synnerhet, för att inte tillräckligt uppmärksamma aspekter av makt och dominans. Även det emergenta sociala agerandet innehåller aspekter av över- och underordning, menar Athens, ”trots” avsaknaden av formalisering och gemensamma strukturer.

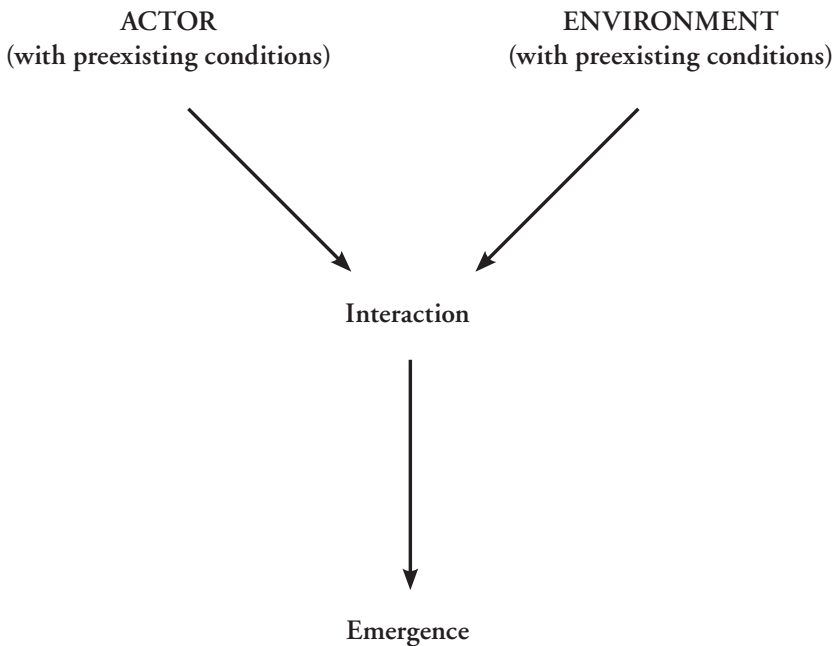
Syftet med denna artikel är att, utifrån inledningsvis nämnda dikotomier, diskutera Meads användning av begreppet emergens samt begreppets möjligheter och begränsningar. Detta görs dels genom läsningar av Meads ursprungliga texter, dels genom ett urval av mer samtida teoretiker som har byggt vidare på, och till viss del kritiserat och utvecklat, Meads teorier kring emergens. Om möjligheterna handlar om möjligheterna att studera processer mellan olika sociala fenomen och hur sociala fenomen inte bara är ett resultat av det förgångna utan likväl ett resultat av föreställningen om en framtid, så handlar begränsningarna om de brister som finns när det gäller att erkänna emergenta fenomenets villkorande faktorer. Sådana brister beror dock många gånger på misstolkningar av Meads ursprungliga skrivelser kring emergens och det sociala livets villkor, där han belyste just betydelsen av det förgångna och det förutbestämda. Texten avslutas därför med en diskussion kring hur vi, med hjälp av Meads sociologi, kan integrera den sociala interaktionens villkorande faktorer, så som makt, dominans, över- och underordning, i analysen av det emergenta, framväxande och dynamiska sociala livet.

Emergens som social process och utveckling

Emergens är av central betydelse i såväl Meads *The philosophy of the present* (1932) som i *The philosophy of the act* (1938) för att belysa hur ”nya” sociala fenomen och objekt utvecklas ur interaktionen människor emellan likväl som ur interaktionen mellan människor och deras omgivning i vidare bemärkelse (naturen, djur, fysisk omgivning osv.). Det är till exempel genom människors benämning, tillagning och förtäring av det som i naturvetenskapliga termer endast är en uppsättning molekyler och atomer som grönsaker, kött och spannmål blir till mat (Mead 1932:64). Det är genom normer kopplade till måltiden, samt det sätt på vilket vi använder oss av fysiska ting (t.ex.

bestick och tallrik) när vi konsumerar en måltid som vårt ätande blir till just en måltid som särskiljer sig från djurens sätt att förtära föda. Måltiden är också en social företeelse, en situation vi delar med andra, vilket har givit den dess form och innehåll (Mead 1934/1976:139). Måltiden kan med andra ord beskrivas som emergent (jfr t.ex. Chang 2004): som ett socialt fenomen som utvecklas och växer fram ur människors interaktion med sin fysiska och sociala omgivning.

Chang (2004) understryker dock att en sådan emergens, så som den sociala process varigenom föda blir till en måltid, ur ett Meadianskt perspektiv, alltid är villkorad. Både människan och hennes omgivning bär på en uppsättning förutbestämda faktorer som gör vissa sociala fenomen möjliga och omöjliggör andra. Att människan till exempel har förutsättningar att utveckla förtäringen av föda till den socialt delade situation som måltiden är förklarar Mead (1934/1976:134) med att människan, till skillnad från andra djur, har ett mig. Förutbestämda faktorer går även att härleda till människans omgivning (Mead 1938; Chang 2004), till den *sociala* omgivningen i betydelsen att måltiden är en delad social situation likväl som till den *fysiska* omgivningen i betydelsen bestick, tallrikar och grytor som används vid tillagning och förtäring av måltiden och därigenom möjliggör måltiden som socialt fenomen. Chang sammanfattar, i sin tolkning av Mead, emergensens förutbestämda villkor med hjälp av följande figur:

Figur 1: Mead's theory on emergence in human society: A simplified model (Chang 2004:407)

Figuren är, som Chang själv också påpekar, en väldigt förenklad modell. Inte minst kan den kritiseras för att vara alltför linjär i sina beskrivningar av relationen mellan till exempel aktör – interaktion – emergens. Av intresse för den här artikeln är framförallt att Chang med hjälp av modellen belyser hur Mead beskrev emergens, sprunget ur så väl människor som dess omgivning/miljö, som bärande på en uppsättning förutbestämda villkor. I figur 1 syftar *actor* till både individuella och kollektiva aktörer, och dess förutbestämda faktorer innefattar i Meads anda (se t.ex. 1934/1976) faktorer som intressen, karaktär, rolltagningsförmåga, tidigare erfarenheter, arv, position och biologi. *Environment*, och dess förutbestämda faktorer, syftar till alla de egenskaper som finns hos såväl den sociala som den fysiska omgivningen *innan* en given interaktion uppstår (Chang 2002). Aktörens och omgivningens förutbestämda villkor skapar därmed gemensamt den villkorade arenan på vilken mötet mellan individ(er) och omgivning sedan äger rum.

Trots Meads till synes starka betoning på det förutbestämda är det felaktigt att betrakta honom som en strukturalist eller determinist, menar Chang (2002). Meads främsta bidrag till struktur-aktör debatten, och det sätt varpå han förhåller sig till struktur, är hans beskrivningar av den sociala *interaktionen* som villkorad. Att människors interaktioner, med sig själva såväl som med andra, hela tiden är villkorade av en omgivning med förutbestämda faktorer och strukturer innebär *inte* att människor är totalt underkastade det förutbestämda, inte heller innebär det att människor står utan möjligheter att agera och i vissa fall även förändra det förutbestämda. Här lyfter Chang (2002) fram emergens som ett möjliggörande till både utveckling och förändring och betonar att emergens både genomsyrar och genomsyras av såväl struktur som aktörskap. Till den här diskussionen kring social interaktion som villkorad lägger Martin (2007) det faktum att den inte enbart är *socialt* villkorad: den är även biologiskt villkorad. Det är redan existerande biologiska *och* sociokulturella villkor som både möjliggör och begränsar interaktioner och sociala fenomen.

Genom att hänvisa till bland annat Mead och Blumer lyfter Chang (2004) emergens till att gälla betydligt mer än den delade måltid som hittills har fått tjäna som exempel. Emergens, och det sätt varpå den präglar människors interaktion, är framåtsträvande och möjliggör förändringar på såväl individ- som på samhällsnivå:

The emergence they [collective acting units] produce includes, among numerous other things, the reproduction and change of self as well as the reproduction and change of society (e.g., the formation, reproduction, and change of a specific system of social stratification, a culture, an institution) (Mead 1934:245–335; also see Blumer 1969:16, 1990; Maines 2001; Shibutani 1986). Indeed, the evolution of the human species and human society as a whole is nothing but a long and complex process of emergence (Chang 2004:407).

Inom krisforskningen, och framförallt inom de samhällsvetenskapliga och sociologiska inriktningarna av denna, har de grupperingar och informella organisationer som uppstår ur människors vilja att hjälpa till i samband med kriser och katastrofer liknats vid

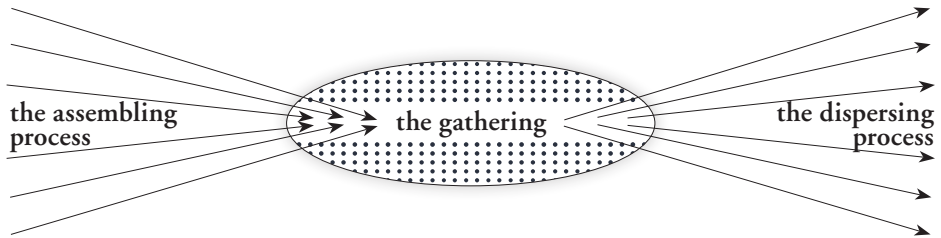
emergenta fenomen eller emergenta organisationer (se t.ex. Dynes 1970; Stallings & Quarantelli 1985; Saunders & Kreps 1987; Neal & Phillips 1995; Drabek & McEntire 2003; Lowe & Fothergill 2003; Helsloot & Ruitenberg 2004; Rodriguez et al. 2006; Vorhees 2008; Gardner 2013). Informella sammanslutningar av frivilliga har inom den här forskningstraditionen beskrivits som emergenta så till vida att de uppstår ur interaktionen frivilliga emellan: när frivilliga i samband med kriser och katastrofer interagerar och samordnar sina insatser ”uppstår” emergenta organisationer (Dynes 1970; Stallings & Quarantelli 1985; Drabek & McEntire 2003). Denna forskningsinriktning, som studerar frivilligas organisering i termer av emergens, lutar sig mot ett teoretiskt arv från Mead även om de teoretiska ingångarna inte är särskilt uttalade eller utvecklade. Till exempel fäster inte krisforskarna här särskilt stor betydelse vid de förutbestämda, eller villkorande, faktorer som präglar människors interagerande och därigenom också emergenta fenomen och organisationer. Tvärtom betonas istället det improvisatoriska, spontana och informella hos emergenta organisationer (Stallings & Quarantelli 1985; Neal & Phillips 1995; Vorhees 2008: för en kritik av denna tillämpning av emergens, se Kvarnlöf 2015). De emergenta organisationerna beskrivs här som demokratiska och informella alternativ till den byråkratiska och toppstyrda organisering som samhällets krishantering annars vilar på (se t.ex. Neal & Phillips 1995), samtidigt som annan forskning visar att även den emergenta organisationen innehåller aspekter av dominans och ledarskap (Gardner 2013; Kvarnlöf 2015).

Jag har redan nu, i denna inledande diskussion kring emergens som social process och utveckling berört några av de sociologiska dikotomier som jag nämnde i inledningen. Inte minst har det här handlat om hur struktur och aktörskap präglar och präglas av emergens. Jag kommer nu att specificera denna diskussion och gå vidare med att diskutera hur begreppet kan bidra i analysen av relationen mellan *individ och kollektiv, improvisation och det förutbestämda* samt mellan *nuet, det förgångna och framtiden*.

Individ och kollektiv

Regulariteter, samhällliga mönster, eller makrosociala fenomen har ur ett emergensperspektiv förklarats som sprungna ur vardagliga och lokala möten människor emellan. I sin genomgång av emergensbegreppets sociologiska historia menar Sawyer (2001a) att begreppet har sina rötter i 1940-talets ekonomiska teorier där emergens liknades vid den omedvetna process varigenom makrosociala fenomen växte fram ur människors gemensamma ageranden. Viktigt att notera här, och framförallt ur ett sociologiskt perspektiv, är dock att Mead började använda begreppet redan 1932 i sin *The philosophy of the present* och då i en helt annan kontext än den ekonomiska.

I en artikel om temporära gemenskaper argumenterar McPhail (2006) för att det kollektiva beteendets teoretiska grunder, med rötter inom den symboliska interaktionismen, behöver uppmärksammas på nytt. I sin artikeln fastslår han också, bland annat med hjälp av referenser till Goffman, att långt ifrån alla sociala gemenskaper är permanenta. Tvärtom är betydligt fler sociala gemenskaper temporära, så som de som äger rum i affären eller i andra offentliga sammanhang. Sådana temporära

Figur 2: Life course of the temporary gathering (McPhail 2006:435).

gemenskaper, eller "samlingar" (gatherings), karaktäriseras av en livscykel där de formeras och bibehålls för att så småningom upplösas, se figur 2.

McPhail (2006) beskriver den process varigenom den tillfälliga gemenskapen skapas (*the assembling process*) som en process där två personer eller fler rör sig från skilda lokaliseringar i tid och rum mot en gemensam lokalisering i tid och rum. Vidare beskriver McPhail att dessa processer kan vara antingen periodiska eller icke-periodiska. Periodiska tillfälliga gemenskaper är till exempel de gemenskaper som skapas på jobbet, i skolan, i kyrkan eller i affären medan de icke-periodiska tillfälliga gemenskaperna skapas utan förvarning eller förberedelser. McPhails beskrivning av den icke-periodiska tillfälliga gemenskapen är i princip identisk med vad flera andra forskare (Stallings & Quarantelli 1985; Saunders & Kreps 1987; Neal & Phillips 1995; Drabek & McEntire 2003; Gardner 2013) har kallat för emergenta grupper:

They [nonperiodic assembling processes] often commence with the noise of loud arguments or physical struggles, the sound of crashing vehicles or the approach of emergency vehicles, by shouts of witnesses, or with telephone or cell phone calls notifying us what is happening and where and advising or inviting us to assemble at the scene (McPhail 2006:436).

Det kan med andra ord handla om tillfälliga gemenskaper som uppstår till följd av en olycka eller en krissituation, eller till följd av protester och demonstrationer, för att nämna några exempel. Vad de har gemensamt är att de skapas spontant eller improvisatoriskt, utan förvarning eller planering. McPhail (2006) diskuterar också olika sätt för den tillfälliga gemenskapen av upplösas: rutinupplösning och nödupplösning. De allra flesta tillfälliga sociala gemenskaperna upphör på rutin och utan större komplikationer: efter föreläsningen tar sig studenterna ur salen på ett ordnat sätt, vi lämnar mataffären genom att betala och gå igenom kassan, till och med massiva tillfälliga sammanslutningar så som vid konserter eller sportevenemang avslutas i normalfallet genom att människor lämnar evenemanget under ordnade förhållanden. Men det finns också vad McPhail kallar för nödupplösning, där den tillfälliga gemenskapen avslutas

genom att människor till exempel måste utrymma lokalen, eller fly ifrån den plats där samlingen ägde rum. Det kan till exempel handla om att en brand uppstår, att ett larm går eller att det föreligger ett hot om att något skall inträffa. McPhail (2006) behandlar även en tredje slags upplösning av temporära gemenskaper: den tvingade upplösningen. I samband med icke-periodiska temporära samlingar är det inte ovanligt att upplösningen beordras av en auktoritet, vanligtvis av militär eller polis, utifrån en föreställning om att de på så vis stävjar det sociala kaos som annars förväntas uppstå.

I den tillfälliga gemenskapen, och inom ramen för kollektivt beteende, understryker McPhail (2006) att individerna pendlar mellan det individuella och det kollektiva, människors agerande tycks aldrig vara fullständigt kollektivt, inte heller är det fullständigt individuellt. När vi för en konversation, sjunger eller delar en annan social situation med andra gör vi det ömsom med oss själva som utgångspunkt, ömsom i samspelet med andra. För att fördjupa den här diskussionen om relationen mellan det individuella och det kollektiva och hur individer anpassar sitt eget agerande efter andras söker McPhail stöd hos Mead och hans tes om att människor samordnar sina gemensamma handlingar med hjälp av signifikanta symboler. Signifikanta symboler innefattar, enligt Mead (1934/1976:67–71), såväl verbala som icke-verbala gester och ageranden. Symbolerna är gemensamma i den betydelsen att de väcker en liknande respons hos samtliga ingående aktörer, de har en mening eller en betydelse som delas av samtliga. En viktig aspekt av dessa signifikanta symboler, och det som de facto gör dem signifikanta, är det rolltagande där vi tar eller föreställer oss attityden hos den andre. Det är, enligt Mead (1934/1976), kombinationen av signifikanta symboler och rolltagandet av den andre som tillsammans utgör grunden för organiseringen av samhället. Det är genom de här sociala processerna som socialt, kollektivt, agerande växer fram och som symboler och ageranden blir signifikanta eller meningsfulla.

Om McPhail (2006) behandlar emergens mellan raderna, genom att bland annat belysa hur sociala fenomen utvecklas eller växer fram ur enskilda individers gemensamma ageranden och tillfälliga gemenskaper, så är kopplingen mellan emergens och rolltagande betydligt mer uttalad i Martins (2007) tolkningar av Mead. Här benämner Martin rent av tagandet av den andres perspektiv som en emergent process, som något som växer fram ur interaktionen människor emellan:

Mead's "taking the perspective of the other" is not primarily a process of internalization that requires a preexisting "internalizer", but a process of participation with others within conventionalized sequences of interactivity (2007:441).

Martin (2007) understryker också de signifikta symbolernas emergenta karaktär genom att betona att det som gör dem signifikanta är det faktum att de utvecklas ur interaktiva processer där vi "lärt" oss dess mening genom att tolka den mening som andra tillskriver dessa symboler. Snarare än att vara villkorade eller förutbestämda är de signifikanta symbolerna emergenta, menar Martin.

Improvisation och det förutbestämda

Hos Mead (1934/1976) diskuteras spontanitet och improvisation i relation till det förutbestämda och konformativa framförallt inom ramen för självet utveckling och dess pendlande mellan jag och mig. Såväl Meads filosofi om självet som fortsatta tolkningar av denna har dock dominerats av ett starkt åtskiljande mellan jag och mig, där de har representerat två åtskilda sidor av självet: det spontana och det impulsiva jaget samt ett självmedvetet, reflexivt mig. Jag och mig är, enligt Mead (1934/1976:135), två åtskiljbara faser av den sociala process ur vilken självet uppstår. Vad kritiken av Meads filosofi som strukturlös och bristfällig i sin analys av dominans och kontroll (se t.ex. Coser 1976; Ritzer 1992; Athens 2002, 2007) många gånger misslyckats med att belysa är att Mead (1934/1979) återkommande liknar självet mig vid just en form av social kontroll. Det är självet mig som företräder den sociala omgivningens förväntningar och krav och därigenom kontrollerar jagets impulsivitet. På så vis ”görs” jaget mer konformativt, ett slags tämjande av det impulsiva jaget som syftar till att skapa stabilitet, social ordning och förutsägbarhet (Chang 2002).

Men social ordning, stabilitet och självet konformativitet är inte på något vis en slutdestination för självet konstitution och människans varande i samhället. Passagen mellan jag och mig är inte att betrakta som linjär: självet utvecklas inte till en färdig produkt genom att jaget utvecklas till ett mig. Relationen mellan jag och mig är snarare att se som dialektisk (Chang 2002): det finns inget jag utan ett mig på samma sätt som ett mig förutsätter ett jag (Mead 1934/1979:137). Jag och mig är ömsesidigt påverkade och beroende av varandra. Syntesen av ett sådant dialektiskt förhållande mellan jag och mig blir således att självet är under ett ständigt tillblivande och framväxande, *självet är emergent*, och denna process präglas av såväl ordning som improvisation, stabilitet som förändring, förutsägbarhet som osäkerhet.

Kritiken av Meads förnekande av förutbestämda faktorer har inte bara kretsat kring samhälleliga strukturer, en liknande kritik har också riktats mot Meads filosofi om det emergenta självet (se t.ex. Frie 1997; Vessey 1998). Kritiken har framförallt kretsat kring utgångspunkten att all social interaktion förutsätter att vi redan har en föreställning av såväl det själv som av de ”andra” som ett möte involverar (Frie 1997; Vessey 1998). Att inta den andres perspektiv är utifrån en sådan kritik beroende av de förutbestämda uppfattningar vi har av såväl oss själva som av andra. Det emergenta självet existerar inte, enligt Frie (1997) och Vessey (1998), som snarare menar att Meads filosofi om självet förutsätter det själv vars utveckling han försöker förklara:

In other words, I can only attain and recognize my own identity through linguistic interactions with others if I already possess a prereflective familiarity with myself. Without accounting for a prereflective self-awareness, it is not possible for Mead's self to recognize the me as itself (Frie 1997:183–184).

Fries kritik visar på det mångfacetterade och komplexa i Meads filosofi om det emergenta självet. Kritiken visar också på svårigheterna i att kombinera ”det dynamiska” med ”det strukturella” och hur Meads försök i att göra detta inbjuder till tolkningar och kritik som drar åt antingen det ena eller åt det andra hållet, många gånger beroende på vart uttolkaren själv placerar sig på den teoretiska skalan mellan social dynamik och social determinism. I likhet med andra tolkningar av Meads emergensbegrepp (se t.ex. Stallings & Quarantelli 1985; Drabek & McEntire 2003) så bygger Fries kritik, ironiskt nog, på en alltför strukturlös tolkning av Meads emergensbegrepp och det emergenta självet. Tidigare i artikeln visade jag med hjälp av bland annat Chang (2004), men även med hjälp av Meads egna formuleringar, hur emergens lutar sig mot förutbestämda faktorer. Enligt Mead är människors interaktion, med såväl sig själva som med andra, villkorad av förutbestämda faktorer som till exempel identitet, social position och kön. Mead är dock vag i sina formuleringar kring *vad* självet och den sociala interaktionen är villkorat av, men en mer välvillig tolkning skulle mycket väl kunna inkludera den ”prereflective familiarity with myself” som Fries efterlyser ovan som något människors sociala interaktion, enligt Mead, är villkorad av. För att återgå till relationen mellan Meads jag och mig så har denna relation liknats vid en passage (Joas 1996). En passage som i detta fall är allt annat än ett tomrum, i passagen utvecklas jagets spontanitet och kreativitet från att vara impulsivt och instinktivt till att bli en mer medveten och etablerad del av vår personlighet. Eftersom Meads mig refererar till den självreflexiva aspekten av vårt själv, den process där vi anpassar våra jag utifrån en föreställning om hur andra uppfattar oss (Mead 1934:132–135), så är det möjligt att föreställa sig att passagen mellan jag och mig kretsar kring just detta: att justera och anpassa jagets impulsivitet och spontanitet i relation till hur vi uppfattar omgivningens förväntningar på hur vi skall vara. I passagen struktureras och formaliseras jagets spontana impulser, i relation till en föreställning om den andres attityder, för att sedan bli centrala fundament i vår självbild (Joas 1996).

Passagen mellan jag och mig ställs på sin spets i moraliskt laddade situationer, där jagets normer och värderingar många gånger hamnar i konflikt med de normer och värderingar som representeras av den generaliserade andre (Mead 1934/1976; Joas 1996). Passagen kan i detta fall innebära att vi anammar och rekonstruerar samhällets och den generaliserade andres normer och värderingar så att de passar det mig vi önskar presenterar, en passage som har beskrivits förutsätta kreativitet och till och med ett risktagande (Joas 1996). Den här passagen, eller moraliska utvecklingen, har av efterföljande sociologer beskrivits som det mest grundläggande fundamentet i Meads filosofi om självets utveckling (se t.ex. Joas 1996). Den här moraliska utvecklingen belyser också emergens i betydelsen av hur ett socialt fenomen växlar mellan att vara individuellt och kollektivt, i individens strävan efter ett moraliskt själv finns alltid en föreställning och vision om det moraliska samhället (Mead 1934), föreställningar som därmed blir centrala i den moraliska passagen från jag till mig.

Jazzmusiken har också använts som ett exempel på hur improvisation åstadkoms med hjälp av emergent interaktion, eller det Sawyer (2000) kallar för *collaborative emergence*. Här menar Sawyer (1999) att en gruppss gemensamma agerande kan be-

skrivs som emergent i de fall då det inte guidas av någon förutbestämd struktur eller plan, eller då det inte finns någon utnämnd ledare som styr gruppens agerande, faktorer som till stor del präglar kulturella föreställningsformer som improvisatorisk teater eller jazzmusik. Mer än att vara en improvisatorisk konstform, är jazzmusiken i allra högsta grad en *gemensam* konstform, där jazzmusiken skapas ur den emergenta och improvisatoriska interaktionen mellan bandets medlemmar, understryker Sawyer:

Jazz is fundamentally an ensemble art form, and everyone involved in the improvisation is constantly offering new ideas – tentative moves, slight variation – and each musician is listening closely to the others. The performance that results is truly a group creation, a collective social process that I call *collaborative emergence* (2000:180).

Men, inte ens denna musikaliska idealbild av improvisation och spontanitet är fri från strukturell påverkan. Sawyer (2000) beskriver här förhållandet mellan improvisation och det strukturella, eller det förutbestämda, som att improvisation och spontanitet föds ur ett strukturellt sammanhang – oavsett om det handlar om jazzmusik eller något annat socialt fenomen. Det är, enligt Sawyer, strukturen som vägleder improvisationen. Improvisation sker alltid inom ramen för en förutbestämd struktur, vilket utifrån jazzmusiken som exempel kan beskrivas i termer av musikgenre eller de olika instrumentens förutbestämda funktion. I mer generella termer sker improvisation *alltid* inom ramen för ett förutbestämt sammanhang, understryker Sawyer (2000), eftersom människan alltid agerar och interagerar utifrån kulturellt delade föreställningar och stereotyper.

Utöver jazzmusiken använder Sawyer (1992, 2000) konversationen som exempel på kollektiv improvisation och emergent fenomen. Med konversationen som exempel beskriver Sawyer balansen mellan det improvisatoriska och det förutbestämda på följande sätt²:

Like jazz, conversations are sometimes less creative, and "larger social organizations" determine how free we are to improvise. In many situations we will use clichés and follow culturally shared scripts for conversation. But in the many everyday situations where no script is specified – dinner conversation, small talk waiting for the bus, gossip in the company cafeteria – most of us can rise to the occasion and engage in emergent, improvised behavior (Sawyer 2000:184).

---

2 Inom sociologin är Sawyer dock långt ifrån ensam att brottas med relationen mellan det improvisatoriska och det strukturella/förutbestämda, något som han själv är noga med att påpeka: "[...] the tension between preexisting structure and interactional creativity is at the core of many contemporary social theories, including those of Habermas, Foucault, Giddens, Bourdieu and de Certeau" (Sawyer 2000:184).

Sawyers diskussion kring spänningen mellan det improvisatoriska och förutbestämda strukturer landar i slutsatsen att det aldrig handlar om antingen/eller – det är alltid både/och. Det sociala livet präglas av improvisation, spontanitet och dynamik likväl som det präglas av förutbestämda regler, normer och strukturer. Frågan vi, enligt Sawyer (2000), istället bör ställa oss är: hur mycket av vardagslivet är förutbestämt och strukturerat och hur mycket av det är improviserat? I vilka situationer, och under vilka former, har improvisation större genomslagskraft än det strukturella och vice versa? Här står Sawyer fast vid sitt ursprungliga antagande: att sociala uttrycksformer så som konversation, jazzmusik och improvisatorisk teater först och främst är ett uttryck för människors kreativitet och förmåga till improvisation.

Nuet, det förgångna och framtiden

I *Philosophy of the present* diskuterar Mead (1932) inte bara nuet som villkorat av det förgångna, nuet villkoras likväl av framtiden och människans föreställningar om denna. Det är i passagerna mellan det förgångna, nuet och framtiden som Mead använder emergens som ett analysverktyg för att belysa hur nuet hela tiden utvecklas, eller växer fram, i relation till såväl det förgångna som i relation till (en föreställning om) framtiden. Varken tid eller rum är således statiskt eller bestämt: nuet, det förgångna och framtiden är inga fasta kategorier – snarare är de i ständig rörelse och förändring, ömsesidigt påverkade av varandra. Att beskriva nuet och framtiden som varande i ständig rörelse är inte särskilt kontroversiellt, vad Mead (1932) däremot är noga med att understryka är att även det förgångna är emergent: i mötet med nya situationer, nya människor och nya historier rekonstrueras minnen och föreställningar av det då som lett oss hit.

Den emergenta organisationen, så som den har utkristalliserats inom krisforskningen, bygger på en tolkning av emergens där det emergenta agerandet särskiljs från och positioneras gentemot det institutionaliserade agerandet. Ett sådant särskiljande, där det emergenta, spontana och improvisatoriska beskrivs som unikt just i förhållande till det institutionaliserade, regel- och normstyrda agerande som till stor del präglar det sociala livet styrks inte bara av krisforskningen (se t.ex. Stallings & Quarantelli 1985; Neal & Phillips 1995; Gardner 2013) utan även av mer generella tolkningar av Meads emergens (se t.ex. Athens 2002). Här kritiserar Athens (2002) Meads ursprungliga skrivningar för att inte tillräckligt tydligt särskilja emergens från det som är institutionaliserat, kritiken gäller dels generella brister i att åtskilja dem båda för att därigenom särskilt lyfta fram det unika i emergens, dels specifika brister när det gäller temporal aspekter av människors emergenta respektive institutionaliserade ageranden.

I *Philosophy of the present* (1932:1–2, 23, 87–90) tillskriver Mead det förgångna och framtiden en jämbördig betydelse för nuet och människors agerande, eller framställande av roller, i detta nu. Hur människor agerar i ett nu påverkas i lika stor utsträckning av vilka erfarenheter de bär med sig som av den framtid de strävar mot eller önskar projicera genom sitt aktuella framställande av sig själva. Här fäster dock inte Mead tillräckligt stor betydelse vid åtskillnaden mellan emergent och institutionaliserat socialt

agerande, menar Athens (2002) som argumenterar för att det institutionaliserade agerandet i betydligt större utsträckning än det emergenta vilar på en grund av tidigare erfarenheter och förutbestämda, gemensamma "maximer". Det institutionaliserade sociala agerandet präglas av just sådana "maximer", menar Athens, och de styr också av vilka och på vilket sätt de över- och underordnade rollerna framställs:

Institutional social acts are, by definition, always organized on the basis of common or shared "maxims". People draw on these maxims to decide, among other things, who should perform the superordinate and subordinate roles in the unfolding social act in which they are participating (2002:33).

Det emergenta agerandet å andra sidan karaktäriseras snarare av en *avsaknad* av sådana förutbestämda och delade maximer, snarare än att vara tätt förknippat med det förgångna och dess maximer är det emergenta sociala agerandet orienterat mot en framtid: mot nya, framtida sociala former och fenomen:

Unlike institutionalized social acts, emergent ones are almost entirely extemporaneous constructions. During these acts, the participants must hammer out entirely on the spot mutually agreed-upon maxims for organizing their prospective social action, including those for deciding who will *later* perform the superordinate and subordinate roles in their present unfolding social act and in possible future ones. Under these circumstances, the participants' temporal orientation is the "present", but a "present" that is *decidedly tilted toward the "future" and away from the "past"* (Athens 2002:34).

I centrum för Meads teorier om samhällets konstituering står just det institutionaliserade sociala agerandet, menar Athens (2005) vidare. Mer än att vara ett uttryck för social interaktion och socialt agerande i generell bemärkelse så är samhället, enligt Mead (1932, 1934), en samling av olika institutioner – resultatet av *institutionaliserat* socialt agerande. Olyckligtvis har detta förbisetts i flera centrala och tongivande tolkningar av Mead, bland annat de som presenterats av Blumer (1969) och Joas (1997) (se Athens 2005 för en mer utvecklad diskussion kring denna, inte nödvändigtvis oavsiktliga, negligering av betydelsen av institutioner och institutionaliserat socialt agerande i läsningar av Mead).

Mead (1934/1976:186) diskuterar det institutionaliserade sociala agerandet i termer av "generaliserade sociala attityder". Det är, enligt Mead, sådana generaliserade sociala attityder som gör ett organiserat jag möjligt och serier av generaliserade sociala attityder bildar tillsammans vad vi kallar för institutioner. Institutioner, menar Mead vidare, "representerar en gemensam respons hos alla medlemmar i samhället på en särskild situation" (1934/1976:187), de gör samhället möjligt:

Följaktligen är samhällets institutioner organiserade former av grupp- eller sociala handlingar – former som är så organiserade att de individuella medlemmarna i samhället kan handla adekvat och socialt genom att inta de andras attityder gentemot dessa aktiviteter (Mead 1934/1976:187).

Mead beskriver också den process varigenom ett socialt agerande blir institutionaliserat som en sammansmältning mellan jag och mig. Det är, enligt Mead (1934/1976:193–198), genom denna sammansmältning, där den enes intressen blir den andres intressen, som ett socialt agerande blir gemensamt och så småningom institutionaliserat. Sammansmältningen mellan en individs jag och mig är med andra ord allt annat än individuell: här antar individen den upplevda attityden av den andre – och det är när människors attityder och gemensamma mål på detta vis blir delade, gemensamma och sociala som det blir möjligt att tala om ett organiserat samhälle bestående av institutionaliserat agerande.

Kritik: Makt och dominans som villkorande faktorer för social interaktion

Kritiken av Meads brister i att ta förutbestämda faktorer i beaktande har till stor del kretsat kring hans brister i att uppmärksamma makt och dominans (se t.ex. Coser 1976; Ritzer 1992; Athens 2002, 2007). Meads brister i uppmärksammandet av betydelsen av dominans i människors agerande och interagerande har framförallt diskuterats mer ingående av Lonnie Athens (se t.ex. Athens 2002, 2005, 2007) som menar att Meads bristande uppmärksamhet av dominans får betydelse för vad som blir möjligt att studera med hjälp av hans teorier om människors agerande och interagerande. Det innebär till exempel begränsningar för i vilken utsträckning det är möjligt att diskutera de aspekter av över- och underordning som ständigt präglar social interaktion, likväl som det omöjliggör förklaringar till *uppkomsten* av sociala konflikter vilket Meads teorier, enligt Athens, endast kan förklara uttrycket utav. Meads förklaring till sociala konflikter som ett resultat av bristande rollövertagande blir därför otillräcklig, menar Athens (2002). Att sociala konflikter enbart skulle bero på individens oförmåga att ta den andres roll, och därigenom omöjliggöra social interaktion, är en förenklad förklaring, menar Athens, och betonar särskilt att denna förklaring saknar ett uppmärksammande av de aspekter av över- och underordning som präglar de ingående aktörernas sociala positioner:

The problem with Mead's explanation is that he confuses the original cause of conflicts in complex social action with their immediate effects on an unfolding social act. The cause of the conflict in complex social acts is always dominance, thereby the issue of who will perform the superordinate and subordinate roles during their construction (Athens 2002:32).

Trots sin kritik erkänner Athens (2002) Meads teorier kring människors agerande och interagerande som sociologins mest grundläggande och noggranna teori kring social interaktion, men ger samtidigt förslag till hur dominans kan integreras i och ytterligare förstärka Meads teoretiska arv.

Athens (2002) huvudsakliga kritik kretsar kring att Mead alltför ensidigt fokuserar vid människors socialitet utan att ta hänsyn till dominans som en huvudsaklig aspekt av denna socialitet. Människors agerande och interagerande vilar på en grund av socialitet och dominans, menar Athens. Enligt Mead (1932:180–2) förutsätter uppkomsten av nya sociala fenomen en social interaktion där *olika* människor utför, eller antar, *olika* roller. Det här tolkar Athens (2002) som att det föreligger en arbetsfördelning bakom uppkomsten av nya sociala fenomen, en arbetsfördelning som till naturen bygger på relationer av över- och underordning och som således kräver ett erkännande av dominans för en fullständig sociologisk analys. För att återgå till måltiden som exempel så blir det utifrån Athens utläggning möjligt att förstå måltiden som något mer än en delad social situation och ett socialt fenomen som har utvecklats ur människans interaktion med sin omgivning: den är även ett uttryck för arbetsfördelning – inom hemmet likväl som inom olika serviceyrken. Att olika födoämnen blir till en måltid som serveras vid familjens bord, på restaurangen eller i skolans matsal, förutsätter att någon³ tillagar dessa födoämnen likväl som att någon konsumerar måltiden. Måltiden återspeglar på så vis traditionella föreställningar om samhällets arbetsfördelning: om relationen mellan en producent och en konsument, en relation av under- och överordning där den förstnämnda producerar en vara (t.ex. mat) för den sistnämnda att konsumera. Ett liknande resonemang går att föra i relation till de emergenta grupper och organisationer som uppstår i samband med kriser och katastrofer (se t.ex. Gardner 2013) där uppkomsten och upprätthållandet av sådana sociala gemenskaper har visat sig innehålla aspekter av både arbetsfördelning, ledarskap och dominans (se t.ex. Gardner 2013; Kvarnlöf 2015). Den emergenta organisationen är med andra ord någonting mer än ”bara” interaktionen mellan människor och deras omgivning. I en organisation där olika människor antar olika roller och arbetsuppgifter (jfr Mead 1932:180–2) förekommer av ”naturliga” skäl även över- och underordning, ledarskap och dominans även om detta inte är formaliserat genom en förutbestämd organisatorisk struktur.

Avslutande diskussion

En stor del av den teoretiska utvecklingen av emergensbegreppet syftar till att fördjupa begreppets innebörd och göra det än mer relevant genom att särskilt lyfta fram dess villkorande och förutbestämda faktorer. En del av dessa teoretiska utvecklingar drar åt det mer kritiska hållet (se t.ex. Frie 1997; Athens 2002) och menar att Mead helt förbisåg den sociala interaktionens förutbestämda villkor. En sådan kritik bygger på en både slarvig och orättvis läsning av Mead. Samtidigt som Mead kan kritiseras för

3 Vem denna någon är återspeglar dessutom samhällliga mönster av ojämlikheter kopplade till genus, klass och etnicitet, något som ignoreras av såväl Mead som Athens.

att inte tillräckligt uppmärksamma specifika aspekter av förutbestämda villkor (så som makt och dominans) så genomsyrar ”det förutbestämda” i allra högsta grad Meads teorier om så väl emergens som social interaktion.

Emergenta processer uppstår aldrig i ett tomrum: det emergenta är alltid villkorat en social omgivning (Chang 2004), en biologisk omgivning (Martin 2007) och hierarkiska aspekter så som makt och dominans (Athens 2002). Samtliga sociologer som gått vidare i den teoretiska diskussionen kring Meads emergensbegrepp lyfter särskilt fram begreppets relevans och centrala betydelse för sociologiska studier. Begreppet gör det möjligt att belysa hur sociala fenomen utvecklas, växer fram, ur interaktionen människor emellan likväl som ur interaktionen mellan människan och hennes omgivning (Chang 2004; Martin 2007). Emergensbegreppet gör det också möjligt att särskilt belysa hur spontanitet och improvisation vägleder vissa typer av gemenskaper och interaktionsformer (Sawyer 2000, 2001*a*), samt hur det under särskilda omständigheter kan skapas nya eller tillfälliga gemenskaper utan gemensam eller förutbestämd organisatorisk struktur eller sammanhang (McPhail 2006; Gardner 2013). Men, som bland annat Sawyer (2000) så förtjänstfullt påpekar: det dynamiska, flytande, spontana och improvisatoriska äger alltid rum inom ramen för ett delvis förutbestämt sammanhang, eftersom människor alltid agerar och interagerar utifrån kulturellt delade föreställningar och stereotyper. Istället för frågan om den sociala världen som antingen/eller bör vi, enligt Sawyer (2000), ställa oss frågorna: Hur mycket av vardagslivet är förutbestämt och strukturerat och hur mycket av det är improviserat? I vilka situationer, och under vilka former, har improvisation större genomslagskraft än det strukturella och vice versa?

Emergensbegreppet gör det också möjligt att diskutera passagen mellan olika dikotomier. Mead (1932) använde till exempel emergens för att diskutera hur individuella fenomen blir kollektiva genom en process av social interaktion och ett pendlande mellan jag och mig, likväl som emergens användes för att belysa hur ett socialt fenomen lever vidare över tid: från ett då, genom ett nu och vidare mot en framtid. I Meads filosofi om människan och samhället används emergens för att undkomma det sociala livets statiskhet i tid och rum, för att istället belysa dess dynamiska, flytande karaktär. I såväl Meads filosofi som i denna text så går även jag och mig som en röd tråd. Meads teori om det emergenta självet och självet ständiga ”pendlande” mellan jag och mig belyser även de mest centrala aspekterna av emergens. Här diskuterar Mead (1934/1976:109–159) till exempel hur jagets impulsivitet och spontanitet i relation till ett kollektiv, en samhällelig struktur exemplifierad genom den generaliserade andre, utvecklas till ett mer kontrollerat och självmedvetet mig. Mer än att utvecklas i relation till en generaliserad andre och tolkningar av dennes attityder gentemot en själv så har passagen mellan jag och mig en tidsmässig dimension. Självet byggs upp av minnen och erfarenheter från en dåtid, minnen och erfarenheter som ständigt rekonstrueras i ett nu, likväl som av en strävan mot framtiden och en vision av det själv man önskar bli (Mead 1932). Det emergenta självet är under en ständig utveckling, ett ständigt framväxande. Denna utveckling, eller process, är i allra högsta grad beroende av den sociala interaktionen med andra: såväl verkliga som föreställda, likväl som den är

beroende av tidsmässiga dimensioner som dåtid, nutid och en framtid. Det flytande, dynamiska, framväxande själv som Mead presenterar är med andra ord villkorat av såväl sociala som tidsmässiga dimensioner, vilket inte alltid lyfts fram i tolkningar av Mead. Som bland annat Sawyer (2000) påpekar så är det här en analysmodell som kan gälla för betydligt fler sociala fenomen än det emergenta självet, och även om några sådana exempel existerar så är emergens fortfarande kraftigt underutnyttjat inom sociologin och den symboliska interaktionismen.

Referenser

- Athens, L. (2002) "Domination: The blind spot in Mead's analysis of the social act", *Journal of classical sociology* 2 (1):25–42.
- Athens, L. (2005) "Mead's lost conception of society", *Symbolic interaction* 28 (3):305–325.
- Athens, L. (2007) "Radical interactionism: Going beyond Mead", *Journal for the theory of social behaviour* 37 (2):137–165.
- Blumer, H. (1969) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Chang, J.H. (2004) "Mead's theory of emergence as a framework for multilevel sociological inquiry", *Symbolic interaction* 27 (3):405–427.
- Coser, L.A. (1976) "Sociological theory from the Chicago dominance to 1965", *Annual review of sociology* 11:156–57.
- Drabek, T.E. & D.A. McEntire (2003) "Emergent phenomena and the sociology of disaster: Lessons, trends and opportunities from the research literature", *Disaster prevention and management* 12 (2):97–112.
- Dynes, R.R. (1970) *Organized behavior in disaster*. Lexington, MA: Heath Lexington Books.
- Frie, R. (1997) *Subjectivity and intersubjectivity*. Lanham, MD: Rowan & Littlefield.
- Gardner, R.O. (2013) "The emergent organization: Improvisation and order in Gulf Coast disaster relief", *Symbolic interaction* 36 (3):237–260.
- Helsloot, I. & A. Ruitenbergh (2004) "Citizen response to disaster: A survey of literature and some practical implications", *Journal of contingencies and crisis management* 12 (3): 98–111.
- Joas, H. (1996) *The creativity of action*. Chicago: University of Chicago Press.
- Joas, H. (1997) *G.H. Mead: A contemporary re-examination of his thought*. Cambridge: MIT Press.
- Kvarnlöf, L. (2015) *Först på plats: Gränsdragningar, positioneringar och emergens i berättelser från olycksplatsen*. Diss. 216, Östersund: Mittuniversitetet.
- Lowe, S. & A. Fothergill (2003) "A need to help: Emergent volunteer behavior after September 11th", i J.L. Monday (red.) *Beyond september 11th: An account of post-disaster research*. Natural Hazards Research and Applications Information Center. Boulder, CO: University of Colorado.

- Lundin, E. (2004) *George Herbert Meads bidrag till aktör-strukturdebatten*. Stockholm: Symposion.
- Maines, D.R. (2001) *The faultline of consciousness: A view of interactionism in sociology*. New York: Aldine de Gruyter.
- Martin, J. (2007) "Interpreting and extending G.H. Mead's 'metaphysics' of selfhood and agency", *Philosophical psychology* 20 (4):441–456.
- McPhail, C. (2006) "The crowd and collective behavior: Bringing symbolic interaction back in", *Symbolic Interaction* 29 (4):433–464.
- Mead, G.H. (1932) *The philosophy of the present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G.H. (1934) *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G.H. (1934/1976) *Medvetandet, jaget och samhället: Från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.
- Mead, G.H. (1938) *The philosophy of the act*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neal, D.M. & B. Phillips (1995) "Effective emergency management: reconsidering the bureaucratic approach", *Disasters* 19 (4):327–337.
- Ritzer, G. (1992) *Sociological theory*. 3 uppl. New York: McGraw-Hill.
- Rodriguez, H., J. Trainor & E.L. Quarantelli (2006) "Rising to the challenges of a catastrophe: The emergent and prosocial behavior following hurricane Katrina", *The annals of the American academy of political and social science* 604 (1):82–101.
- Saunders, S. L. & G.A. Kreps (1987) "The life history of the emergent organization in times of disaster", *The journal of applied behavioral science* 23 (4):443–462.
- Sawyer, R.K. (1992) "Improvisational creativity: An analysis of jazz performance", *Creativity research journal* 5:253–263.
- Sawyer, R.K. (1999) "The emergence of creativity", *Philosophical psychology* 12 (4):447–469.
- Sawyer, R.K. (2000) "Improvisational Cultures: Collaborative emergence and creativity in improvisation", *Mind, culture and activity* 7 (3):180–185.
- Sawyer, R.K. (2001a) "Emergence in sociology: Contemporary philosophy of mind and some implications for sociological theory", *American journal of sociology* 107 (3): 551–584.
- Sawyer, R.K. (2001b) *Creating conversations: Improvisation in everyday discourse*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Shibutani, T. (1986) *Social processes*. Berkeley: University of California Press.
- Stallings, R.A. & E.L. Quarantelli (1985) "Emergent citizen groups and emergency Management", *Public administration review* 45:93–100.
- Vessey, D. (1998) *On the incompleteness of George Herbert Mead's theory of the social self as an account of intersubjectivity: Re-reading Henrich after Habermas*. Paper presented at the annual meeting of the American Society for the Advancement of Philosophy, Milwaukee, WI.
- Voorhees, W. R. (2008) "New yorkers respond to the World trade center attack: An anatomy of an emergent volunteer organization", *Journal of contingencies and crisis management* 16 (1): 3–13.

Kontaktuppgifter till författare

Linda Kvarnlöf

Avd. för sociologi och genusvetenskap, Inst. för samhällsvetenskap

Mittuniversitetet, 831 25 Östersund

Tel: 010-142 81 18

E-post: linda.kvarnlof@miun.se

Författarpresentation

Linda Kvarnlöf är lektor i sociologi vid Mittuniversitetet. Hon är dessutom verksam som risk- och krisforskare inom forskningscentrumet *Risk and Crisis Research Centre*. Våren 2015 disputerade hon på sin avhandling *Först på plats: Gränsdragningar, positioneringar och emergens i berättelser från olycksplatsen*.

Iscensättanden av halsfluss

relationella göranden av en sjukdom i medicinska praktiker

Enacting tonsillitis: Relational performances in medical practices

In this paper the diagnostic process of bacterial tonsillitis at two Swedish health centres is described and analysed as to how this disease comes into being, or how it is *enacted*. The concept of enactment implies that disease is constituted in, and through, relational practices involving human and non-human elements. The study is based on interviews with nurses and doctors as well as field observations from the health centres. In the analysis it becomes apparent that different – and sometimes conflicting – enactments of tonsillitis appear in medical practices, depending on the organization of relations between different elements. It is concluded that diagnostic agency is created in relations between both humans and non-humans, and *who* and *what* is given diagnostic agency is changeable depending on the relations at hand. The diagnostic process of tonsillitis shows how the most mundane medical diagnoses involves a number of complex relations, that stretches beyond categories such as social and medical.

Keywords: enactment, the clinical gaze, medical sociology, medical technologies, science and technology studies (STS)

I ETT RUM på en vårdcentral sitter en 11-årig pojke på en brits. Hans pappa sitter på en stol bredvid. Pojken har fått tid för en undersökning eftersom han har ont i halsen. Distriktssköterskan Eva står vänd mot pojken. Hon och pappan känner igen varandra, de kommer från samma by. Det är en lättsam och vänlig stämning i rummet. Eva vänder sig mot pojken: "Berätta vad som har hänt". Pojken: "Jag har ont i halsen". Pappan säger att pojken haft feber under några dagar, hade mindre feber igår och är feberfri idag. Eva: "Kan du äta och dricka?". "Ja, fast långsamt". Eva tar på sig blå plasthandskar och känner på pojkens hals: "jag känner om du har någon knöl"... "och så skulle jag vilja kika i halsen". Eva använder en lampa och en spatel, hon ber pojken att gapa och sträcka ut tungan "Ahhh... ännu längre kan du" och trycker med spateln på tungan, lyser med lampan i halsen. Pojken säger "aaaah", igen och igen. Han verkar ha ont och det gör det svårt att öppna munnen tillräckligt mycket för att Eva ska bli nöjd. "Har du hosta?" Pappa svarar: "Nej, ingen *hosta* hosta, hade väl lite hosta nån kväll, men det var bara några..." Eva frågar pojken om hur ont han har: "Om det här (nyper lätt på pojkens arm) är en etta, och det värsta du kan tänka dig, liksom att fastna med fingret i cykelkedjan, har du skrapat upp benen riktigt nån gång? Ja, så ont, det är tio" Pojken tittar på sin pappa. Pappan: "Bara du kan svara". Pojken säger att det är en

sexa. Eva: ”Jag ser att du har ont, du är svullen i halsen och det är rött”. Eva säger att pojken behöver Alvedon eller Ipren, men att det inte finns någon anledning att skriva ut antibiotika, man blir friskare bara två dagar snabbare. ”Nej, nej” säger pappan: ”Det vill vi inte, vi vill bara kolla att vi inte behöver...” Eva: ”Det är kanske en slags halsfluss, men du är nog på bättringsvägen, febern har ju försvunnit och (vänder sig till pojken) det är inte farligt, mamma kanske är orolig och du kanske är lite orolig, men pappa är aldrig orolig, eller hur?": Eva säger att om febern kommer tillbaka eller om det börjar göra ondare – då ska de komma tillbaka, eller ringa sjukvårdsrådgivningen om det är på helgen.

Halsfluss är det vardagliga namnet för en halsinfektion som är orsakad av bakterier och tillståndet behandlas i Sverige oftast med antibiotika. Folkhälsomyndigheten är ålagd att arbeta för en ”rationell antibiotikaförskrivning”,¹ och för att nå denna rationella förskrivning rekommenderas att nationella behandlingsrekommendationer följs i sjukvården (se t.ex. Folkhälsomyndigheten 2014). Dessa riktar sig inte minst till öppenvården – bland annat vårdcentralerna – där 90 procent av all antibiotika för mänsklig konsumtion förskrivs. Luftvägsinfektioner (där halsinfektioner ingår) är den grupp av diagnoser för vilken det skrivs ut mest antibiotika (Nord m.fl. 2013). Genom standardiserade behandlingsrekommendationer ska alltså en patient behandlas likadant oavsett vårdgivare, och framförallt enbart förskrivs antibiotika när det gör nytta.² Det finns dock flera studier från det medicinska fältet som tyder på att antibiotikaförskrivning och följsamhet till behandlingsrekommendationer skiljer sig åt mellan olika geografiska områden, vårdcentraler och läkare (se t.ex. Hellman m.fl. 2013; Nord m.fl. 2013; Gjelstad m.fl. 2009). Inom detta fält har avvikelser från riktlinjer i första hand studerats med kvantitativa ansatser och diskuterats som beroende av faktorer kopplade till den enskilda läkaren, samt till relationen mellan läkare och patient (se även t.ex. Kuyvenhoven m.fl. 1993; Butler m.fl. 1998; Sutter m.fl. 2001; Gjelstad m.fl. 2009; Tonkin-Crine m.fl. 2011). Genom att studera hur halsfluss blir till i olika praktiker bidrar föreliggande artikel med ett alternativt utforskande av den varierande följsamheten till riktlinjer.

Att hälsa och sjukdom är sociologisk intressanta fenomen bekräftas av en bred litteratur på området. Här har man intresserat sig för sociala dimensioner av hälsa, sjukdom och medicinsk praktik – ett intresse som lett till diskussioner av medicin i termer av till exempel makt, professioner och kulturella föreställningar. Om man vill analysera just halsfluss blir bilden dock en annan. En sökning³ i till exempel tidskriften *Sociology of health and illness* arkiv resulterar i noll artiklar med fokus på halsfluss. Faktum är att denna typ av (i västvärlden) vardagliga och oftast ofarliga infektioner inom sociologin i stor utsträckning tycks betraktas som ointressanta vilket leder till att de lämnas oproblematiserade inom fältet.

1 Förordning om ändring i förordningen (2013:1020) med instruktion för Folkhälsomyndigheten.

2 Se t.ex. Folkhälsomyndigheten 2014 samt <http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/smittskydd-och-sjukdomar/antibiotika-och-antibiotikaresistens/>

3 Jag gick igenom sökresultat för ”sore throat”, ”tonsillitis”, ”infections” och ”antibiotics”.

Denna brist på forskning om vardagliga och i regel ofarliga infektioner torde dock inte vara nödvändig. Halsfluss framträder, precis som andra inom det medicinsociologiska fältet mer beforskade sjukdomar, inom den medicinska praktiken och är således alltid redan inbäddad i en specifik förståelse av verkligheten. Att studera hur halsfluss blir till inom dagens svenska sjukvårdspraktiker ter sig därmed som rimligt inom ramen för en utvecklad medicinsociologisk diskussion och det är det denna artikel syftar till att göra. Med andra ord bidrar artikeln till den medicinsociologiska diskussionen genom att visa hur denna till synes triviala sjukdom *iscensätts* i medicinska praktiker. Även om halsfluss är artikelns empiriska exempel menar jag att diskussionen som förs är relevant bortom just denna specifika sjukdom och artikeln gör därmed anspråk på att bidra till en mer generell förståelse av hur vardagliga, okarismatiska och till synes ”rent medicinska” sjukdomar kan vara sociologiskt intressanta.

Att behandla en sjukdom som iscensatt innebär att man fokuserar på hur denna sjukdom *görs* i specifika praktiker (Mol 2002). Liksom i sociologin mer allmänt tänks här praktiker som skapade i samspel mellan olika mänskliga aktörer i sammanhanget, som läkare, patienter och sjuksköterskor. Att endast fokusera på de mänskliga aktörernas roll ter sig samtidigt som problematiskt eftersom de studerade praktikerna innehåller en mängd andra element som också får betydelse för hur det studerade fenomenet tar form. Iscensättande av halsfluss avser därmed ett pågående skapande i vilket människor och icke-människor (t.ex. laboratorietester, lokala rutiner och kroppsliga symtom) genom olika konstellationer formerar halsfluss som sjukdom. Detta angreppssätt öppnar för en förståelse av hur en sjukdom rymmer förhandlingar och tolkningsutrymmen där olika elements inflytande eller diagnostiska handlingsutrymme varierar.

Det material som analyseras i denna artikel är intervjuer av läkare och sjuksköterskor från två vårdcentraler. Då jag följt läkare och sjuksköterskor i det dagliga arbetet bygger även analysen på observationer från vårdcentralerna. Artikeln fortsätter med två avsnitt där den positioneras teoretiskt samt i relation till tidigare forskning. Detta innebär att jag först i stora drag beskriver den medicinska sociologins framväxt samt vardagliga infektioners plats (eller icke-plats) inom detta fält. Jag övergår sedan till en beskrivning av teorier och forskning där det sociologiska antagandet om det sociala problematiseras, för att slutligen diskutera just *iscensättande* av sjukdom teoretiskt. Efter detta följer ett avsnitt om material och analysmetod, samt en kort beskrivning av hur patientens och halsflussens väg till och på vårdcentralen brukar se ut. Sedan följer analysen som är uppdelad i fem avsnitt och tar sin början i telefonrådgivningen, och som sedan följer olika vägar för halsflussens iscensättande på vårdcentralen. Texten avslutas med en sammanfattande diskussion.

Den sociala medicinska sociologin

I den inledande fältanteckningen tittar, frågar och känner Eva. Målet är att förstå om pojken har en bakterieorsakad halsinfektion som bör behandlas med antibiotika, och under konsultationen letar Eva efter *tecken* på bakterier. Knäckfrågan när det kommer till halsfluss handlar nämligen om huruvida denna är virusorsakad eller bakteriell –

antibiotika biter inte på virus. Eftersom människor inte kan se bakterier med blotta ögat måste istället *tecken* på sjukdomsorsakande bakterier identifieras.

Medicinen har dock inte alltid handlat om att tolka tecken på underliggande sjukdom. Inom sociologisk, såväl som idéhistorisk, forskning har man visat hur det som kallas den vetenskapliga medicinen, eller den *biomedicinska modellen*, d.v.s. förståelsen av sjukdom som orsakad av enheter i vävnader, växte fram under 1700- och 1800-talet. Patienten, som tidigare själv i hög grad var uttolkare av sina symtom, började i och med denna modell istället förstås som omedveten om dessa underliggande patologier, som istället måste tolkas av läkaren – inte minst med hjälp av laboratoriet (se t.ex. Jewson 1976; Foucault 1989; Nettleton 2013, för idéhistorisk diskussion se Johannisson 2004).

Den medicinska sociologin växte fram som en kritik av medicinens biologiska reduktionism och tillsammans med ambitionen att föra in en social dimension i förståelsen av hälsa och sjukdom (se t.ex. Mishler 1981; Nettleton 2013; Timmermans & Haas 2008). Parsons beskrivs som en av de första medicinska sociologerna.⁴ För Parsons var sjukdom en form av avvikande beteende som läkaren hjälper patienten att undkomma. Parsons efterföljdes av en rad marxistiskt orienterade sociologer som kritiserade den funktionalistiska idén om konsensus mellan läkare och patient och som istället utgick från att det finns en ständigt hotande konflikt mellan dessa (t.ex. Freidson 1974; Illich 1975). I den marxistiska forskningen fanns ett intresse för hur medicinen reproducerade klassamhället, något som ligger till grund för en bred litteratur av sociologiska studier om samspelet mellan hälsa, sjukdom och olika typer av ojämlikhet (se t.ex. Bradby 2012). Även om den marxistiskt orienterade medicinska sociologin utvecklades som en kritik mot funktionalismen har de olika perspektiven vissa grundläggande utgångspunkter gemensamt – framför allt bygger båda perspektiven på idén att *sociala* aspekter av medicin och hälsa behöver studeras (se Timmermans & Haas 2008).

Genom den medicinska sociologin skapades således ett utrymme för analyser av medicinens sociala dimensioner och mängder av viktiga studier har genererats från fältet. Ett sätt att hantera och kritisera den medicinska biologiska reduktionismen har varit att göra skillnad mellan begreppen *disease* och *illness*; biologisk sjukdom i form av patologiska avvikelser i kroppen, i motsats till individens subjektiva upplevelse och tolkning av sina symtom. Denna uppdelning har varit ett sätt för human- och samhällsvetenskapen att kritisera den biomedicinska modellens negligering av patienters egna perspektiv och erfarenheter, och att understryka de sociala och psykologiska dimensionerna av sjukdom (se Conrad & Barker 2010; Kleinman 1988; Turner 1995; Fieretos m.fl. 2013)

Vad händer då vi försöker applicera en medicinsociologisk blick på halsfluss? Vi kan börja med Browns som i sin uppmaning (1995) till en ”diagnostisk sociologi”⁵ konstaterar att infektioner i princip inte är av intresse eftersom de är ”routinely defined con-

4 Se t.ex. Lupton 2003, för kommentar rörande den medicinska sociologins historieberättelse se Timmermans & Haas 2008 liksom Bradby 2012:22.

5 Browns artikel är välkänd och flitigt citerad.

ditions which are usually accepted, and for which biomedical definitions are applied” (Brown 1995:40). Den aspekt av den diagnostiska processen som kan vara relevant när det gäller denna typ av sjukdomar är enligt Brown relationen mellan läkare och patient och förhandlingen dem emellan. Dessa relationer har, om än i väldigt liten utsträckning, fått sociologisk uppmärksamhet (se t.ex. Stivers 2007). De tillstånd som, enligt Brown (i enlighet med Conrad & Baker 2010) är av intresse för en diagnostisk sociologi är istället sjukdomar som är stigmatiserande omstridda eller nyligen medikaliserade. I relation till detta tycks en sociologisk blick på halsfluss inte vara lämplig:⁶ Det är knappast stigmatiserande att diagnostiseras med halsfluss och sjukdomen är inte ett socialt tillstånd som medikaliserats, den tycks inte vara sammanlänkad med sociala strukturer som klass, kön och etnicitet, och det är inte en uppenbart omstridd diagnos. Patientens egna erfarenheter av halsfluss, patientnarrativet eller patientidentiteten (se t.ex. Pierret 2003 för översikt) torde vara en relativt kort historia. Utöver den sociala relationen mellan läkare och patient, som alltså i viss mån redan uppmärksammas, verkar halsfluss inte vara sociologiskt relevant. I nästkommande avsnitt kommer jag dock, med hjälp av Foucault – och framför all forskning från STS-fältet – problematisera detta sociologiska ointresse för vardagliga infektioner.

Att röra sig bortom det sociala

Inom medicinsk sociologi har den medicinska förståelsen av kropp, hälsa och sjukdom som något av naturen givet problematiserats. Medan medicinens egen historieskrivning baserats på ett narrativ om en ständig progression mot en allt mer exakt förståelse av kropp och sjukdom har den medicinska sociologin, och inte minst Foucaults historiska studier, öppnat för en annan förståelse av medicinens föränderlighet där denna inte nödvändigtvis betraktas som given vetenskapliga framsteg utan som beroende av exempelvis tid och kultur (se t.ex. Nettleton 2013). Foucault (1989) kan dock även användas för att kritisera stora delar av den medicinska sociologin, eftersom denna – genom till exempel uppdelningen mellan *illness* och *disease* – bygger på att det går att skilja mellan en social och en biologisk dimension av sjukdom. När Foucault används på detta kritiska vis tar man fasta på hans förståelse av diskurser som samtidigt språkliga och materiella, där det som skapas i en viss diskurs eller kunskapsregim inte bara är något språkligt utan också är ontologiska objekt, till exempel kroppar, sjukdomar och instrument. Med ett sådant diskursbegrepp blir det varken analytiskt produktivt eller ens möjligt att skilja mellan kroppslig och social sjukdom (jfr även Butler 1993 och diskussionen om genus och kön). Diskursen produceras och reproduceras genom system av vardagliga praktiker och tekniker, och grundläggande för dessa är för Foucault den kliniska blicken – den medicinska sanningens objektiva blick som tolkar tecken på underliggande patologier hos en kropp, en kropp som samtidigt skapas i denna medicinska praktik (Foucault 1989:162). I min analys tar jag med mig Foucaults förståelse av social och kroppslig sjukdom som omöjliga att

6 Detta bekräftas även av sökningen i *Sociology of health and illness* arkiv.

skilja åt, liksom ett intresse för vardagliga praktiker och tekniker som producerar både kroppar och sjukdomar.

Foucaults medicinska historieskrivning är dock en berättelse som målas med breda penseldrag, och det lämnas litet utrymme för praktiker som bryter mot den medicinska logik som beskrivs. Utöver Foucault inspireras jag därför av studier som genomförts inom den konversationsanalytiska traditionen – empiriska undersökningar av medicinska praktiker som inte förutsätter att dessa är organiserade på ett särskilt sätt (se t.ex. Gill m.fl. 2010; Pilnick 2003). Istället för att, som i sådana studier, utgå från och analysera *sociala* praktiker, behandlar jag dock praktik som något som överskrider kategorier som socialt och biologiskt, naturligt och kulturellt. Detta innebär att föreliggande studie är inspirerad av teoretiker som Bruno Latour, Michel Callon och John Law, liksom Donna Haraway,⁷ teoretiker som öppnar upp för en förståelse av verklighet som producerad i praktiker vilka inte enbart kan förstås som sociala. Detta betyder också att jag, utöver att intressera mig för en till synes ”rent medicinsk” sjukdom även (i enlighet med Timmermans & Haas 2008) vill inkludera denna sjukdoms ”icke-sociala” aspekter i analysen: till exempel dess kliniska manifestationer och medicinska teknologier. En teoretiker som applicerar denna typ av analys på medicinska fenomen är AnnMarie Mol, vars teori om *iscensättande* av sjukdom presenteras nedan.

Mol (2002) beskriver sjukdomar som *iscensatta*. Med detta menar hon, i likhet med Foucault, att en sjukdom formeras i ett sammanhang. Mol argumenterar för att en sjukdom skapas i samarbete mellan bland annat läkare och patient i konsultationsrummet – den görs i en specifik praktik – och beroende på hur denna praktik ser ut kan sjukdomen också iscensättas på olika vis. Oberoende av det tillstånd patientens kropp befinner sig i innan konsultationen ”har” patienten enligt Mol inte sjukdomen före mötet med doktorn. I Mols exempel åderförkalkning har patienten kanske en diffus smärta i benet innan besöket – men ännu inte åderförkalkning. Mol understryker dock att detta inte betyder att det är läkaren som får sjukdomen att bli till eller iscensättas – det krävs en patient, smärta vid gång, ett undersökningsbord, ord, rum, byggnader (Mol 2002:21–27): ”An endless list of heterogeneous elements” (Mol 2002:26). Med detta rör sig Mol bort från uppdelningen mellan *illness* och *disease*: de praktiker hon talar om är inte enbart sociala utan uppstår genom relationer som överskrider kategorier som socialt och biologiskt, och i enlighet med annan forskning inom STS beaktas inte minst tingens – till exempel de medicinska teknologiernas – betydelse för hur dessa praktiker ter sig (se även t.ex. Johnson & Berner 2012; Berg & Mol 1998; Brown & Webster 2004). I konsultationsrummet är sjukdomen *en sak* – den kliniska sjukdomen kräver en levande patient för att kunna iscensättas, det krävs svag puls, berättelser om smärta i benet, kalla fötter etc. I en annan del av sjukhuset – hos obducenten, eller i röntgenrummet – är sjukdomen delvis något annat. För att halsfluss ska iscensättas är det andra element som krävs, och en oundgänglig del är de tecken på bakterier som läkaren eller sjuksköterskan

7 Se t.ex. Latour 2005; Latour/Johnson 1988; Callon & Law 1995; Haraway 1991. Se även Elam & Sundqvist (2009) i *Sociologisk forskning*.

utläser från patientens kropp. Vilka dessa tecken är, och i vilka relationer de skapas, återkommer jag till i analysen.

Den kliniska praktiken betraktas i enlighet med detta som materiellt produktiv, som ”part of a practice of handling, intervening in, the world and thereby enacting one of its versions – up to bringing it into being” (Mol & Law 2002:19). Detta innebär att kliniskt resonerande inte enbart ses som bestående av logiska steg i en enkelriktad process av problemlösning, styrd av biomedicinsk kognitiv kunskap med hjälp av vilken en oberoende fysisk verklighet kan ”träda fram”. Det kliniska arbetet betraktas istället som en process där undersökningar, patientens historia, den medicinska kunskapen, etablerade rutiner och andra sociala och etiska aspekter vävs samman och förhandlas på ett sätt som fungerar i den specifika situationen (Moser 2010:193; Berg 1992:152). Kunskap föregår således inte handlande på ett enkelt sätt utan kunskap och handling är samproducerade. Moser (2010:194) skriver att ”diagnosis and action are thoroughly intertwined, and mutually shape and transform each other”. Fokus hamnar med detta perspektiv således på den diagnostiska processen som ett situerat ”vardagligt arbete” som rutinmässigt bygger på en rad resurser och förmågor, inte minst förkroppsligade sådana (Slack m.fl. 2010:227). Kroppsliga göranden och kompetenser, ”the ways of the hand” (se Harper 1987 i Berner 2008, se även Mol 2002:152) hamnar i fokus, men betraktas samtidigt som oskiljaktiga från andra sinnen, liksom mentala kompetenser och processer (Prentice 2012:81–82). En viktig del i dessa förkroppsligade praktiker är relationen till, och göranden tillsammans med, medicinska teknologier, teknologier som har både en viss typ av användare och användning ”inskrivna” i sin design och således fungerar både begränsande och möjliggörande (jfr Johnson 1992). En insikt från STS-forskningen är samtidigt att teknologier i praktiken ofta används på andra sätt än tänkt, och för att förstå vilken roll en viss typ av teknologi faktiskt får i praktiken måste den undersökas i det specifika fallet (se t.ex. Berner 2008; Johnson & Berner 2012).

Med Foucault och Mol kan vi förstå medicinska objekt som skapade i en specifik praktik genom relationer mellan en rad olika mänskliga och icke-mänskliga element: läkare, förkroppsligad kunskap, medicinsk apparatur, kliniska tecken etc. Genom att hantera en sjukdom som iscensatt behöver studien inte begränsa sig till på förhand definierade sociala aspekter, och det blir således möjligt att undersöka också den till synes icke-sociala sjukdomen och de praktiker och relationer i vilka den formeras. I följande avsnitt presenteras artikelns empiriska material samt hur detta har analyserats. Där beskriver jag också hur vägen till och processen på vårdcentralen brukar se ut för patienter med halsont.

På vårdcentralen – om metod och metodologi

Materialet till föreliggande artikel är insamlat som en del i ett större projekt, finansierat av Folkhälsomyndigheten, som berör läkares antibiotikaförskrivning och luftvägsinfektioner (se Hedin m.fl. 2015). Under en månad genomförde jag och ytterligare en forskare en etnografisk studie vid två olika vårdcentraler i Mellansverige. Vårdcentralerna involverades i projektet genom att deras respektive enhetschefer tillfrågades och

tackade ja till att delta. Vi intervjuade läkare och sjuksköterskor samt följde personalen i det dagliga arbetet – med bland annat telefonrådgivning och patientmöten – men var också med på kafferaster och arbetsplatsträffar. Vi båda genomförde observationer under två veckor per vårdcentral, endast mina observationer används dock som material i denna artikel. Studien bygger således på en etnografisk tradition, där ambitionen är att genom intervjuer och observationer fånga deltagarnas vardagliga rutiner (se t.ex. Silverman 2005:174; Gobo 2011:25), även om observationstiden jämfört med många andra etnografiska studier är kort. Då det större projektet handlade om luftvägsinfektioner och antibiotikaförskrivning var det hanterandet av detta i de diagnostiska processerna som i första hand fokuserades under observationerna, men vi observerade också mer generellt hur man till exempel använde sig av riktlinjer, hur samarbete inom och emellan professioner gick till, samt på vilket sätt chefen tog del i personalens arbete. Observationerna dokumenterades i form av löpande fältanteckningar som utvecklades direkt efter observationen. Vid observationer av telefonrådgivning informerades inledningsvis varje enskild patient som ringde om att sjuksköterskan hade en forskare vid sin sida som hörde samtalet och patienten fick ge sitt medgivande innan samtalet fortsatte. Vid patientmöten på vårdcentralen informerades och tillfrågades patienten, och i vissa fall dennes anhöriga, om det gick bra att en forskare följde med och observerade undersökningen.

Fyra läkare och fyra sjuksköterskor på varje vårdcentral intervjuades, sammanlagt åtta läkare och åtta sjuksköterskor. Detta innebar att alla de fast anställda läkarna på vårdcentralerna deltog, men bara cirka en fjärdedel av sjuksköterskorna. På den ena vårdcentralen var det enhetschefen som tillfrågade sjuksköterskorna om de ville intervjuas och vi hade således inte insyn i hur urvalet såg ut. På den andra vårdcentralen var det vi själva som tillfrågade sjuksköterskor om de ville delta – en sjuksköterska avböjde. På den ena vårdcentralen (Vårdcentral A) var alla intervjuade sjuksköterskor distriktsköterskor, på den andra (Vårdcentral B) var två av de intervjuade sjuksköterskorna distriktsköterskor, medan två inte hade någon vidareutbildning. Båda vårdcentralerna nyttjade en hög andel hyrläkare (stafettläkare) men dessa ville inte bli intervjuade. Både jag och min kollega genomförde intervjuerna som var semistrukturerade (Kvale 1997), pågick mellan 30 och 60 minuter och bland annat innehöll frågor om hur man hanterade patienter med ont i halsen, behandlingsrekommendationer samt vilken inställning man hade till antibiotika. Alla intervjuerna genomfördes på respektive vårdcentral under de intervjuades arbetstid, spelade in och transkriberades. Materialet har anonymiserats genom att namn och annat som kan identifiera intervjupersonerna har ändrats eller strukits.

Materialet analyserades genom att intervjuer och fältanteckningar lästes igenom flera gånger med fokus på hur halsfluss gjordes, eller inte gjordes, i relation till patienter med ont i halsen som kontaktade vårdcentralen. Detta innebar att jag identifierade hur man hanterade patienter med halsont och hur man konkret gjorde, eller sade sig göra, för att bekräfta eller utesluta halsfluss. I enlighet med den teoretiska ansatsen fokuserade jag på hur tecken på bakterier blev synliga för sjukvårdspersonalen genom frågor och svar, genom kroppsliga undersökningar av patienter samt genom användan-

det av medicinska teknologier och framförallt hur dessa olika element samspelade för att halsfluss skulle iscensättas. Jag hade med mig ett intresse för hur laboratorietester och riktlinjer användes, men det fanns ingen på förhand bestämd mall för hur olika praktiker skulle kategoriseras. I analysarbetet har jag rekonstruerat hur relationer mellan människor och andra element såg ut när patienter med halsont mötte vårdcentralen. Inom STS-forskningen finns en generell strävan att undvika på förhand bestämda teoretiska antaganden om det studerade fenomenet och en ambition att med empirinära analyser lämna utrymme för de specifika praktiker som undersöks. I enlighet med detta har empirin en privilegierad roll i min studie och i denna artikel. Det innebär också att jag, liksom i stora delar av STS-fältet, försökt att undvika att utgå från inneboende kvalitetskillnader mellan människor och ickemänniskor, utan att undersöka dem symmetriskt – vilket speglas i artikelns fokus på relationer mellan människor och andra element (jfr t.ex. Mol 2002 och Latour 2005, liksom de teoretiker som hänvisas till i fotnot 7).

De flesta patienter med ont i halsen som kommer till vårdcentralerna har först talat med en sjuksköterska i respektive vårdcentralers telefonrådgivning. I telefon ger sjuksköterskan ibland patienten egenvårdsråd. När det handlar om ont i halsen kan dessa till exempel vara smärtstillande medicin och vila. I de fall sjuksköterskan inte ger egenvårdsråd bokas istället en tid på vårdcentralen för undersökning av sjuksköterska eller läkare. På en av de studerade vårdcentralerna fanns det en drop-in mottagning till sjuksköterska dit patienter med bland annat halsont var välkomna, utan att först boka tid. Alla patienter med ont i halsen som kommer till vårdcentralerna får först berätta om sina problem och blir sedan undersökta genom att läkaren eller sjuksköterskan känner utanpå halsen och tittar i halsen med hjälp av en stark lampa. Ibland tar sedan läkaren eller sjuksköterskan ett prov från halsmandlarna – Strep A – som inom fem minuter visar huruvida patienten har bakterien streptokocker grupp A i halsen. I vissa fall tar man även ett så kallat CRP, ett blodprov som tas genom ett stick i fingret. Även detta prov analyseras omedelbart på vårdcentralen. Nedan följer fem avsnitt där olika iscensättande av halsfluss beskrivs och diskuteras. Vi börjar med den plats där de flesta patienter med ont i halsen inleder sin kontakt med vårdcentralen – telefonrådgivningen.

Att se bakterier över telefon

Nu återvänder vi till vårdcentralen och den konsultation som beskrivs i inledningen. I mötet med pojken följer distriktssköterskan Eva sin vårdcentralers rutiner för hur patienter med halsont ska hanteras – dessa finns nedskrivna på ett laminerat papper i en snurra på Evas skrivbord, och på papperet finns ett flödesschema med pilar och rutor på. I alla intervjuer med sjuksköterskor som jag genomförde på Evas vårdcentral, vårdcentral A, tog sjuksköterskorna fram de här papperen när vi pratade om halsinfektioner. Pekade och gjorde kryss för att visa vilka patienter som får besök hos sköterska respektive doktor samt vilka man tar halsprov på och inte. Ann berättade att hon, när hon sitter i telefonrådgivningen och pratar med en patient med halsont

oftast har det inplastade papperet framför sig. I denna praktik är papperet således en oumbärlig länk, som påverkar distriktssköterskans handlingar och som återopas rent fysiskt. Nästan alla patienter som får tid på vårdcentralen har först passerat telefonrådgivningen, där de pratat med en sjuksköterska som bedömt huruvida patienten ifråga behöver komma in eller inte. På den här vårdcentralen är det en uttalad strategi, när det gäller patienter med halsinfektion, att enbart ge undersökningstid till dem som det kan bli aktuellt att behandla med antibiotika. Vårdcentralens skriftliga rutiner fungerar alltså som ett hjälpmedel för att sortera patienterna med halsont i två grupper: de med potentiell bakterieinfektion och de med virusinfektion.

Jag frågar distriktssköterskan Karin om patienter ofta inte passar in i rutinernas flödesschema? Nej, det tycker inte Karin, oftast stämmer det. Samtidigt säger flera av de sjuksköterskor jag pratar med att det är svårt att avgöra hur sjuk en patient är över telefon – när man inte ser patienten utan bara hör dennas berättelse om sina symptom. Man kan lyssna, men inte se eller känna, och den kliniska blicken är därmed begränsad. Att det finns en rädsla hos sjukvårdspersonal att missa något viktigt – och kanske farligt – när de inte får se och känna på den patient de undersöker, utan enbart tala med denna i telefon, bekräftas av andra studier (t.ex. Mort 2003:287). Norma J. Husk (2011:107) talar om telefonrådgivningens sjuksköterskors kliniska blick som ”kroppslös” (the disembodied clinical gaze). Nelly Oudshoorn (2008:273) menar att telefonrådgivningens begränsade kliniska blick delvis kompenseras av att patientens, liksom sjukvårdspersonalens, roll och uppgifter förskjuts i detta sammanhang. Patienten måste själv inspektera sin kropp, och samla in information som sedan förmedlas till sjuksköterskan.

De lokala skriftliga rutinerna tycks dock bli ett sätt att punkta upp den kliniska blicken, göra om den till ett antal kriterier som kan undersökas utan att möta patienten. Kriterier som, förutom de som ska urskilja patienter med en allvarlig sjukdom, alla handlar om tecken på infektionsorsakande bakterier i den aktuella patientens hals. Många, förmodligen de flesta, av de patienter med ont i halsen som ringer till den här vårdcentralen får inte tid hos läkare eller sjuksköterska. Med hjälp av rutinen sorterar distriktssköterskorna bort dem, eftersom det saknas tecken på bakterier. På den andra vårdcentralen som jag besöker, Vårdcentral B, erbjuds alla patienter tid på drop-in mottagning – här letar inte sköterskorna efter tecken på bakterier över telefon.

Den kliniska blicken på vårdcentralen

I telefon iscensätts inte halsfluss; en patient får aldrig diagnosen och tillhörande behandling utan att komma till vårdcentralen. Telefonsamtalet kan dock fungera som ett slags förberedelse till iscensättande, ett steg som ofta krävs för att halsfluss ska diagnostiseras. Patienter som berättat om vissa tecken i telefonsamtalet får komma in till mottagningen där distriktssköterskan tittar, känner, lyssnar – och, beroende på vilken vårdcentral det rör sig om – återigen följer rutinerna på det inplastade papperet. I mottagningsrummet är det distriktssköterskan eller läkaren, och inte patienten, som avgör om det finns svullnader i käkviklarna, beläggningar och feber. Den förskjutning av

observatör och observerad som skedde i telefonrådgivningen, där patienten själv i viss mån fick tolka tecken på bakterier, ses inte här. En patient kan därför aldrig fullt ut diagnostisera sig själv. För att tecknen ska tala krävs en läkare eller sjuksköterska, och dennes kliniska blick, som kan tolka tecknet och klassificera det.

Distriktssköterskan Anita svarar på frågan om hon har några särskilda rutiner när hon träffar patienter med infektioner:

B: Ja, är det...t.ex. hals då, halsinfektion, då sätter jag mig ner och jag går inte på direkt, utan de får ju berätta vad det är för problem.

A: Mmmm

B: Deras symtom, hur länge och så och när man berättar så har jag en liten bild, hur dom ser på saken och hur dom känner. Och så går jag och tittar, gapa...titta och känna och allt det där...och då...ser jag...ja, man får ju en blick, vet du, så.

A: Mmmmm.

B: Så jag kan ju nästan säga att det här är ingen halsfluss, för har man halsfluss så får man det grötiga talet, man är öm så här och har ju inga övriga infektionsbesvär, som snorighet eller hosta⁸.

Anita beskriver en blick som innefattar mer än att bara se. Blicken ser, lyssnar och känner och framförallt kan den tyda tecken som patienten själv inte kan tolka. Medan hosta och snuva blir tecken på virus, är grötigt tal tecken på bakterier. Anita sätter sig ner, hon ”går inte på direkt” och ändå ser hon något. Den kliniska blicken skapas liksom i Foucaults (1989:107) beskrivning som objektiv och ren: den påverkar inte det den ser, betraktar utan att störa eller förändra och den letar, genom tydandet av tecken, efter något som finns bakom dessa – i detta fall virus eller bakterier.

Liksom de andra som vi intervjuar berättar Anita att hon ber patienten gapa för att titta i halsen. Jag frågar läkaren Magnus vad det är han tittar efter i patientens hals? ”Beläggningar och svullnad” svarar han. Läkaren John exemplifierar:

B: Ser man röda...rodnade gombågar, uvula och tonsiller är röda och svullna och kanske...det är inte alltid det är beläggningar, men oftast beläggningar också.

A: Mmmm. Så du använder de här tecknen?

B: Ja.

De rodnande gombågarna, uvulan och tonsillerna (gomspene och halsmandlar), liksom svullnaden och beläggningarna, är här alltså tecken på underliggande bakterier som läkaren genom sin kliniska blick kan tyda. Dessa tecken kräver en relation mellan en undersökande blick och en hals med röda tonsiller, men det räcker inte med detta. För att relationen mellan blick och hals ska skapas krävs att många fler element länkas samman: läkarens händer, en samarbetsvillig patient som gapar, oftast krävs en spatel och lampa, ett undersökningsrum, ett sjukvårdssystem. Det krävs medicinsk litteratur,

⁸ A=intervjuare, B=intervjuad.

vetenskapliga artiklar om vad halsfluss är och hur sjukdomen ska hanteras, liksom möjlighet att bota den bakteriella halsflussen med antibiotika. Som Mol skriver, det handlar om "an endless list". Från de fysiska tecknen på bakterier bildas kopplingar mellan mängder av mänskliga och ickemänskliga element: ett nät av relationer som tillsammans bildar en helhet, en helhet som i sin tur kan förändras när enskilda delar skiftar.

Den kliniska blicken är en metafor, men den etableras ofta med hjälp av flera av läkarens eller sjuksköterskans sinnen. Precis som metaforen *blick* implicerar står dock synen i centrum i de intervjuade läkarnas och sjuksköterskornas berättelser. Kate Wilson och Anne Williams (2000) argumenterar för att seendet är ett privilegierat sinne i det västerländska tänkandet och i medicinsk diagnostisering, då det i högre grad än andra sinnen betraktas som vetenskapligt och objektivt. Samtidigt kan andra sinnen behövas för att en medicinsk diagnos ska bli till. För att få kunskap om tecknet *svullnad* behöver synen kompletteras med händer på patientens hals: svullnaden måste *kännas*. Sjuksköterskan Anita, som citeras ovan, beskriver känseln som en del av sin blick. Att använda känseln när man undersöker patienter med ont i halsen tycks gemensamt för alla vi pratar med. När patienter undersöks på vårdcentralerna känner läkaren eller sjuksköterskan på utsidan av patientens hals och svalg, för att söka efter svullna körtlar. Det är framförallt i relation till denna typ av taktila kunskap som sjukvårdspersonals arbete ibland har benämnts som "kroppsarbete" (Body Work se t.ex. Måseide 2011; Nettleton 2013:205) – att kunskapen de praktiserar är förkroppsligad blir här tydligt. Denna kroppens kunskap har ofta beskrivits som tyst (jfr Polanyi 1983).

När man talar om medicinskt arbete som *kroppsarbete* är det dock inte bara sjukvårdspersonalen man syftar på utan också patienten. Även patientens kropp måste samarbeta för att en diagnos ska bli till (Måseide 2011; jfr Mol 2002). Som konstaterats i inledningen har den medicinska sociologin ofta handlat om att problematisera patientens plats i medicinen. Medicinens kunskapsorganisation och den kliniska blicken har sagts göra patienter till passiva kroppsliga objekt snarare än *hela personer* (för översikt se t.ex. Nettleton 2013) och den kliniska blicken har bland annat kallats för *anti-humanistisk* (Bleakly 2013) då den inte ser människan *bakom* sjukdomen. Med iscensättande av sjukdom som teoretisk ingång blir dock uppdelningen mellan person och biomedicinsk sjukdom problematisk, och i de medicinska praktiker som studerats i föreliggande studie går det inte att säga att patientens subjektiva sjukdomsupplevelse inte får utrymme i den diagnostiska processen. En del av den kliniska blicken handlar till exempel om att få grepp om patientens smärta: är patienten öm, var sitter smärtan, hur ont gör det? Läkaren Magnus berättar att han brukar fråga patienten om smärtan sitter på ena eller båda sidorna: "... ensidig [smärta] är ännu mera ... säkert tecken på att det är bakteriellt". Eva använder en skala som innebär att patienten får gradera sin smärta mellan 1 och 10. Även om sjukvårdspersonalens tolkningsmässiga övertag i den diagnostiska processen inte kan ignoreras, finns det vissa tecken som bygger på patientens egen upplevelse och som patienten ibland har tolkningsföreträde till. Samtidigt behöver denna upplevelse ofta bekräftas av sjuksköterska eller läkare: "Jag ser att du har ont" säger Eva i det inledande exemplet, och smärtan definieras således inte enbart

av pojken, men inte heller enbart av sjuksköterskan Eva. Patientens sjukdomserfarenhet vävs samman med personalens tolkning av denna och dessa tolkningar kan inte separeras från den kroppsliga sjukdomen. Istället tycks de beroende av varandra: de länkas i etablerandet av den kliniska blicken, likväl som i iscensättandet av halsfluss.

Frågan om tolkningsföreträde kan, och måste kanske, göras ännu mer komplex. Dawn Goodwin (2008) menar att man, i diskussioner om patienten som ett passivt objekt för läkarens kunskap och medicinska blick, ofta förbiser att läkaren inte kan göra vilken tolkning som helst av patientens kropp. Tolkningen måste i någon mening passa ihop med de tecken som kroppen – tillsammans med medicinska redskap, teknologier och undersökningsmetoder – tyder på. Inte ens i relation till den sövda patienten, argumenterar Goodwin, är läkarens tolkningsföreträde absolut: också den sövda kroppen har – i relation till de maskiner som håller den vid liv och som signalerar blodtryck, puls, syremättnad etc. – förmågan att inverka på det som sker och på de tolkningar som är möjliga för läkaren att göra. I relation till halsfluss tydliggör Goodwins diskussion att den agens som skapas i diagnostiseringen inte nödvändigtvis behöver förstås som enbart knuten till sjukvårdspersonal eller patient. De tecken som genom undersökningen kan utläsas från patientens kropp kan förmodligen inte tolkas på *vilket vis som helst*. Också röda tonsiller, beläggningar och rodnande gombågar får tillsammans med den medicinska undersökningen ett slags inflytande som möjliggör vissa – och omöjliggör andra – tolkningar.

På vårdcentralen etableras alltså den kliniska blicken bland annat med hjälp av läkarens eller sjuksköterskans syn, hörsel och känsel, i relation till patientens kroppsliga symtom och patientens subjektiva upplevelse av sin sjukdom och smärta. Ännu har dock inte iscensättande av halsfluss skildrats, utan endast steg som föregår detta. Iscensättanden beskrivs i nästa avsnitt där ytterligare ett elements inflytande i den diagnostiska processen diskuteras – laborietestet Strep A.

Det obligatoriska testet

Hos sjuksköterskorna Anita och Eva kan sjukdomsframkallande bakterier inte identifieras genom den kliniska bedömningen. Deras sätt att hantera halsinfektioner tycks ligga nära de standardiserade nationella riktlinjerna, enligt vilka ett positivt laborietestet eller halsprov, Strep A, krävs för att diagnosen halsfluss ska aktualiseras. För Eva och Anita fungerar därför bedömningen med hjälp av hörsel, syn och känsel bara som ett första steg. En bakterieorsakad halsinfektion – halsfluss – orsakas i deras praktik av en specifik bakterie: streptokocker grupp A. Denna bakterie identifieras med hjälp av ett särskilt test som visar positivt eller negativt. Varför tar de inte testet på en gång? Jo, de menar att man kan vara bärare av bakterien utan att vara sjuk och alltså utan att behöva behandling. Genom att enbart testa patienter som först undersökts och som då visat vissa symtom, eller vissa tecken på bakteriell infektion, minskar risken för att provet ska sjukdomsförklara en patient som den kliniska undersökningen frikännt. Därför tar inte Eva något prov i den konsultation som beskrevs i inledningen. När pojken och pappan gått ut tar hon fram det inplastade papperet med rutinerna, pekar

och säger att denna patient egentligen inte borde fått tid på vårdcentralen: hans feber har försvunnit och det enda kriterium han uppfyllde för halsfluss var, enligt rutinen, ont i halsen. Han hade inte feber, inte beläggningar, var inte tillräckligt röd i svalget och hade inte svullna körtlar: tecknen på bakterier var frånvarande. Ett positivt halssprov hade i pojkens fall inte tytt på sjukdomsframkallande streptokocker grupp A utan endast på bärarskap av bakterien, vilket enligt rutinen inte bör behandlas. Om den kliniska blicken däremot talar för det använder Anita och Eva Strep A, och om provet är negativt får patienten ingen behandling – halsfluss iscensätts inte i sådana fall. En morgon i fikarummet på vårdcentral A berättar sjuksköterskan Sofia att hon just träffat en patient ”där allting stämde”: det fanns beläggningar, feber och svullnad, men eftersom Strep A var negativt fick patienten ingen antibiotika. ”Hoppas att det inte var bakteriellt” säger Sofia.

Skulle ett rött streck träda fram på teststickan konstateras däremot sjukdomsorsakande streptokocker grupp A i patientens hals, och med det halsfluss. Provet är här en oundgänglig agent i iscensättandet av sjukdomen. Detta kan relateras till Charles Goodwins diskussion om hur professioners specifika seenden etableras tillsammans med de verktyg och material som används av den aktuella professionen. Verktyg, teknologier och kroppar, liksom det sammanhang som professionen befinner sig i integreras, enligt Goodwin, i detta relationella seende som ser specifika objekt. Dessa objekt föregår, i enlighet med Mol, inte seendet utan skapas i sin specifika form just igenom detta. Det specifika verktyget – i detta fall Strep A – är således tätt sammankopplat med det objekt som man kan se, eller som iscensätts i den aktuella praktiken. När Strep A används etableras sjukvårdspersonalens seende – deras kliniska blick – tillsammans med detta test, som gör vissa specifika bakterier relevanta och möjliga att se. Detta kan också anknytas till Haraways argumentation för att alla perceptionssystem, både ögon och teknologiska sådana, innebär *specifika sätt att se* (Haraway 1991:193, min översättning).

En dag när jag följer med läkaren Hans visar testet positivt. Patienten, en ung kvinna, blir först undersökt. ”Var har du ont?” undrar Hans. Han känner på halsen, hämtar en spatel och en lampa och ber kvinnan gapa. När jag efteråt frågar honom om vad han såg säger han att det fanns vita prickar – beläggningar – på halsmandlarna. Han ber sjuksköterskan Johanna att ta ett Strep A. Johanna skrapar med en lång bomullspinne i kvinnans svalg. Kvinnan får kväljningar och de får börja om igen och igen för att till slut lyckas. Jag frågar var i halsen Johanna försöker ta provet – ”där det är rött och irriterat”. Sedan går vi iväg med pinnen till labbet. Johanna droppar vätska i ett litet rör, sticker ned spetsen på bomullspinnen i röret och snurrar runt den några varv. Efter någon minut tar hon upp pinnen och slänger den. Hon tar upp en teststicka ur en folieförpackning och sticker ner stickan i röret. Sedan ställer hon en timer, jag frågar hur länge man ska vänta. ”Fem minuter, men om det är positivt syns det tidigare”. Så vi väntar, men snart säger Johanna att testet är positivt. Hon pekar på en blå kontrollinje som visar att testet fungerar och en svagt rosa testlinje. Vi går ut till receptionen, sjuksköterskan Stina verkar nästan förvånad: ”Jaha, du fick napp?”. Johanna berättar att hon tycker att provet oftare visar positivt sedan de bytte till ett annat märke av Strep A-tester. ”Kan det vara så att de här är känsligare?” frågar hon

Stina. Johanna skriver ”pos” bredvid rutan för Strep A på ett papper med patientens personnummer och lägger papperet i Hans fack för att han ska skriva ut penicillin. Vita prickar på halsmandlarna, svullna körtlar, feber och smärta hos patienten fungerar som potentiella tecken på bakterier. Med provets positiva resultat är sjukdomen och dess orsak fastställd och från en rad symtom, via en undersökning och ett prov, finns nu ett kryss på ett papper som konstaterar den bakteriella halsflussen. Genom förskrivningen av antibiotika bekräftas den ytterligare. Också ett kryss på ett papper kan vara outhärligt för iscensättanden av halsfluss.

När testet är i vägen

Anita och Evas hantering av halsfluss, som beskrivits ovan, sker i enlighet med de nationella behandlingsrekommendationerna – men som inledningsvis nämnts finns andra möjliga vägar, också bortom rekommendationernas flödesschema. Medan Anita och Eva låter Strep A avgöra om en patient har halsfluss eller inte, berättar många av de intervjuade läkarna om en typisk bild, en solklar halsfluss som bör antibiotika-behandlas och som konstateras utan någon provtagning. Jag frågar läkaren Jon vad den typiska bilden är: ”Det är beläggning [på halsmandlar], svullnad och svåra smärtor”. Det som för sjuksköterskorna endast var ett tecken på något som behöver undersökas vidare framstår för dessa läkare som tecken på bakterier *i sig* och halsfluss iscensätts utan prov. John säger:

B: Tyvärr på den här hälsocentralen har det tyvärr varit en rutin att dom som har ont i halsen nästan alltid tar Strep A test ... Men ... jag ... jag brukar inte säga ... ordinera det, jag utgår från status och ... anamnes och status faktiskt.

Flera läkare berättar att de undviker att ta Strep A också om de redan har bestämt sig för att behandla på grund av en ”typisk bild”, eftersom provet riskerar att peka på att patienten inte behöver antibiotika. Maj säger till exempel att: ”Strep A och ... ja, är allting tvärytydligt för övrigt, med absolut ingen förkylning eller hosta eller någonting sånt där och de har jätteont i halsen och feber och det sitter här ... då ... nej, men då struntar jag i det” ... ”För då blir det bara så hemskt besvärligt.” På ett liknande vis argumenterar till exempel läkaren Ola för att tester ibland kan stå i vägen för diagnostiserandet:

B: Så att ... jag menar har man en solklar halsfluss då ... då brukar jag vara frikostig med och ge antibiotika faktiskt, om det är beläggningar.

A: Tar du Strep A då, eller hoppar du över det?

B: Då hoppar jag över det.

Vad handlar detta om? Den kliniska undersökningen och provet riskerar återigen att säga olika saker, men i det här fallet är det provet som kan frikänna den patient som doktorn vill behandla. För att undvika en kollision mellan de olika diagnostiska teknikerna väljer man helt enkelt att bara använda en av dem. Detta innebär att riktlinjerna,

som tycktes ha stort inflytande i flera av sjuksköterskornas praktik, inte alltid följs av de här läkarna. I läkarnas redogörelser för sin hantering av halsinfektioner är det vanligt att patienter har tecken som inte stämmer överens med det standardiserade schemat. Den moderna medicinen beskrivs ofta som centrerad kring medicinska teknologier, som halsprover, blodprover eller gentester. Det har till och med argumenterats för att den medicinska kunskapen bytt plats och flyttat från kliniken till laboratoriet (se t.ex. Jewson 1976). Sarah Nettleton m.fl. (2008) menar i enlighet med detta att läkares kliniska kunskap i mindre utsträckning än tidigare är förkroppsligad och förankrad i erfarenhet. I dessa läkares hantering av just halsinfektioner tycks dock denna oro vara obefogad – läkarna säger sig lita mer på sin kliniska bedömning och erfarenhet än ett provsvar.

Andra läkare berättar att de alltid tar Strep A, men att de kanske inte alltid litar på ett negativt resultat om den kliniska undersökningen av patienten talar för en bakterieorsakad infektion. Annemarie Jutel och Sarah Nettleton (2011) menar att läkare ofta känner sig tvungna att bekräfta sin diagnos med ett laboratorietest, men om testet inte bekräftar den ursprungliga diagnosen ändrar de sig sällan. Detta innebär att de behöver genomföra ”reparationsarbete” där den ursprungliga diagnosen rättfärdigas. På liknande vis argumenterar Dawn Godwin och Maggie Mort (2010) i enlighet med Paul Atkinson (1995) för att läkares blick i mångt och mycket handlar om att reducera antalet möjliga tolkningar av patientens tillstånd och konstruera ett problem som är möjligt att lösa på medicinsk väg. Finns det diagnostiska tecken som pekar åt olika håll måste några ignoreras och andra prioriteras. Att de intervjuade läkarna i den aktuella studien ibland väljer att behandla, trots ett negativt Strep A, motiveras med att det kan vara andra bakterier, streptokocker grupp B eller G, eller ytterligare andra. John pratar till exempel om Fucobakterier (*Fusobacterium necrophorum*): ”som kan ge allvarliga infektioner [...] så att negativ Strep A utesluter inte bakterietonsillit”.

B: Är det en ensidig svullnad ... och CRP är på hundra, då skulle jag nog behandla.

A: Då tänker du?

B: Då tänker jag någon annan streptokock, det kan vara ... det kan ju vara ... även E coli är möjligt, det kan vara anaerob och vet i tusan vad.

I dessa läkares praktik kan halsfluss alltså bero på andra bakterier än streptokocker grupp A, och sjukdomen kan iscensättas utan ett positivt Strep A. De andra bakterierna antas ofta, som i Olas utsaga ovan, vara farligare än streptokocker grupp A. En klinisk bedömning som prioriteras framför laborietester diskuteras av till exempel Joanna Latimer m.fl. (2006). Författarna menar att farhågorna om att laboratorie- och molekylärvetenskapens utveckling har gjort läkares kliniska bedömningar överflödiga eller marginaliserade inte stämmer. De förklarar detta med att det i kliniken finns utrymme för instabilitet och osäkerhet. När läkare struntar i att använda Strep A, eller frångår testets resultat, tycks den kliniska bedömningen etableras som (potentiellt) i opposition till laboratorieresultatet. I nästa avsnitt ut-

vecklas istället hur medicinska teknologier och klinisk bedömning samspelar och hur deras inflytande skapas tillsammans.

Alternativa test

De flesta av läkarna säger sig ibland använda blodprovet CRP om Strep A är negativt. CRP betyder C-reaktivt protein: en typ av protein som ökar i blodet vid infektioner och inflammationer och framförallt vid bakteriella sådana. Provet är generellt – det vill säga att det inte säger någonting om *var* i kroppen en eventuell infektion är situerad. CRP tas oftast genom ett stick i fingret, och analysen av blodet görs med hjälp av en särskild apparat på vårdcentralen. Efter tio minuter kommer testresultatet i form av ett numeriskt värde som kan variera mellan noll och flera hundra. Olika läkare och sjuksköterskor pratar på varierande sätt om provet, men de flesta säger att man måste tolka resultatet i relation till vilken sorts infektion det är man undersöker. Läkaren Ola säger att gränsvärdet för CRP måste ligga mellan sjuttio och hundra för att han ska utgå ifrån det är en bakterieorsakad halsinfektion. När det är en patient med hosta måste värdet däremot upp mot tvåhundra för att bekräfta lunginflammation, eftersom virusorsakad bronkit och influensa också kan ge värden upp till hundrafemtio. Mats menar dessutom att CRP måste tolkas olika beroende på vilken dag under sjukdomsförloppet det tas.

Om CRP är förhöjt tolkas detta som ett tecken på någon annan sjukdomsframkallande bakterie än Strep A:

A: Om du har en negativ Strep A och förhöjd CRP då börjar du fundera över alla andra sorters bakterier som möjligen skulle kunna finnas?

B: Ja.

A: Men tror du att dom är farliga ... egentligen då menar du?

B: Ja, alltså streptokocker är ju inte farliga heller egentl ... alltså nutidens streptokocker.

A: Nej, nej, men nu pratar du ju om C och G och E coli och anaerober och...

B: Nej, men alltså ... säg så här, om det är en ensidig grej, om en bakterie lyckas orsaka så mycket inflammatoriskt försvar så en liten sketen halsinfektion på ett litet område lyckas få upp hundra i CRP.

A: Ja.

B: Då är det nog en ganska virulent bakterie.

Ett tillräckligt högt CRP blir alltså ett tecken på bakterier, och provet hanteras som att det har en direkt relation med sjukdomsframkallande bakterier i den aktuella halsen. Det numeriska värdet tolkas i det här fallet av läkaren som en spegel av bakterien – som inte begränsas enbart till streptokocker grupp A. För att återknyta till Charles Goodwins diskussion om hur professioners seende etableras tillsammans med de verktyg eller instrument som används – vilka gör att specifika objekt formeras och blir möjliga att se – kan CRP sägas förstärka den kliniska blickens förmåga att se bakterier utöver

streptokocker grupp A. Detta var ju en förmåga som många av läkarna menade att de med hjälp av sina sinnen i viss mån redan besatt, men CRP tycks bekräfta detta ytterligare.

Olika läkare anger olika värden för när en halsinfektion är bakteriell, och samtidigt tycks siffran och tekniken inge en känsla av vetenskaplig exakthet. Att CRP är ett bredare prov än Strep A verkar lämna läkarens handlingsutrymme mera ostört – det finns större svängrum för egna tolkningar och, inte minst, för den kliniska bedömningen än vid enbart Strep A. CRP är således en medicinsk teknologi som snarast understödjer läkarens kliniska bedömning och som tycks utöka, snarare än minska, läkarens diagnostiska handlingsutrymme.

Vi har nu följt några av de olika vägar som kan leda till att halsfluss iscensätts. Vägar som på olika vis engagerar relationer mellan både människor och ickemänniskor, och som leder till skiftande iscensättande av sjukdomen. I följande avsnitt diskuteras analysen i relation till artikelns syfte.

Sammanfattande diskussion

I den utförda analysen ovan har vi sett hur den till synes triviala sjukdomen halsfluss iscensätts i ett komplext nätverk av relationer som upprättas mellan en rad olika mänskliga och icke mänskliga element. Iscensättanden av halsfluss involverar förhandlingar och kontingenser som innebär att sjukdomen blir till på olika, och ibland motstridiga, vis. Med det använda angreppssättet blir halsfluss således ett mångtydigt fenomen, som skiftar beroende på vem och vilka som gör sjukdomen och var detta görande sker. Inte bara läkare utan också sjuksköterskor, och i viss mån patienter, utövar en klinisk blick i detta sammanhang. I telefonrådgivningen måste patienten själv tolka tecken på bakterier och i läkarens eller sjuksköterskans undersökning relateras patientens egen upplevelse av sin sjukdom till kroppsliga tecken som sjuksköterskan eller läkaren tolkar. I empirin står således inte patientens upplevelser i motsats till en objektiv klinisk blick. Patientens erfarenhet av sin sjukdom är istället ett nödvändigt element för att den kliniska blicken ska kunna etableras.

I relation till en inplastad rutin på en skrivbordssnurra och snabbtestet Strep A formeras sjuksköterskans utrymme att ställa diagnos och göra kliniska bedömningar – uppgifter som tidigare hört läkare till. Läkarnas diagnostiska handlingsutrymme tycks dock generellt sett vara större än sjuksköterskornas: de kan frångå både skriftliga rutiner och snabbtester om tecknen de ser tyder på att detta behövs. Detta innebär att läkarna kan ge diagnosen halsfluss och antibiotikabehandling i långt fler fall än sjuksköterskorna, även i fall där till exempel provsvar pekar åt ett annat håll. Och i sin tur innebär detta att den halsfluss som iscensätts hos sjuksköterskorna – i praktiker där lokala skriftliga rutiner och Strep A är oundgängliga – i någon mån skiljer sig från den halsfluss som iscensätts hos flera av läkarna. Alltså kan diagnosen skilja sig åt beroende på både vem och vad patienten möter: är det Eva eller Ola, halsprov eller CRP, en röst i telefon eller en hand på halsen? Ett sätt att förstå sjuksköterskans och läkares skilda praktiker är i termer av status och professionssträvanden: läkares position gör att de

kan strunta i vårdprogram och istället lita på sig själva, sin kunskap och sin kliniska blick, och kanske i och med detta också distansera sig från sjuksköterskor som i högre grad tycks vara beroende av skriftliga rutiner för att sätta diagnos.

Viktigt att poängtera är att jag inte kan uttala mig om huruvida läkare eller sjuksköterskor *verkligen* tror att det är sjukdomen halsfluss som fastställs i de diagnostiska processer som jag beskrivit. För det första använder de ofta, men inte alltid, själva begreppet halsfluss när de talar om halsinfektioner som orsakas av bakterier. Detta innebär att jag kategoriserat uttalanden om till exempel ”bakteriella halsinfektioner” liksom ”streptokocktonsillit” som halsfluss. För det andra är sjukvårdspersonal rimligtvis medveten om många av de osäkerheter som präglar det diagnostiska arbetet. Detta arbete utgörs antagligen ofta av pragmatiska beslut, att sätta en diagnos som är rimlig, med tanke på den specifika situationen och det som fungerar där och då. Samtidigt är det just i denna specifika situation som halsfluss *görs*: oavsett huruvida läkare, sjuksköterska eller patient är övertygade om att detta är sanningen – att patienten *verkligen har* halsfluss – eller inte, och det är just detta görande jag intresserar mig för i denna artikel. Förmodligen har sjukdomen olika betydelse och tyngd för dessa olika människor, men likväl är det i relationer dem emellan och med andra element som halsfluss iscensätts.

Att medicinska teknologier har stor betydelse för vad vi betraktar som friskt och sjukt blir nästan överdrivet tydligt när det handlar om halsfluss. Patienten kan vara frisk enligt ett prov och sjuk enligt ett annat. Medan distriktssköterskorna på Vårdcentral A lät ett negativt Strep A tala för att patienten inte led av en bakterieorsakad halsinfektion, var det bland en del av läkarna inte ovanligt att man följde upp ett negativt Strep A med CRP. Vid ett förhöjt CRP-värde gavs detta större betydelse än det negativa halsprovet och därigenom kunde halsfluss iscensättas. Samtidigt som de medicinska teknologiernas betydelse tycks vara stor tyder den presenterade analysen på att farhågor om teknologier som dikterar diagnostiska sanningar, på bekostnad av läkares kliniska kunskap, inte nödvändigtvis behöver besannas. I vissa fall tycks den kliniska bedömningen potentiellt eller faktiskt stå i opposition till den medicinska teknologin, och i dessa fall utesluts eller ignoreras ofta laborietestet av läkarna. Och framförallt: vilket prov som tas och hur dess resultat tolkas tycks oskiljaktigt från den bedömning som läkare eller sjuksköterska gjort med hjälp av sina sinnen. När det gäller halsfluss är kliniken i allra högsta grad levande, men det är viktigt att poängtera att detta inte behöver vara på bekostnad av laborietestet. Den levande kliniken formeras *i relation* till just laborietestet, och halsfluss skapas i relationer mellan kroppar, läkare, sjuksköterskor, skriftliga rutiner, patienters erfarenheter, spatlar, lampor, händer, röda tonsiller och laborietester: Relationer som överskrider kategorier som socialt, medicinskt, tekniskt och biologiskt.

Genom att analysera iscensättanden av sjukdom – hur en sjukdom formeras genom relationer mellan heterogena element – blir också den till synes icke-sociala och triviala sjukdomen ett intressant studieobjekt för sociologen. Den här artikeln fungerar således förhoppningsvis som ett argument för att den sociologiska analysen ibland behöver röra sig bortom det uppenbart sociala och mot det till synes ”rent medicinska”. Här

har jag demonstrerat att en sådan rörelse kan vara fruktbar om vi vill blottlägga hur en till synes oproblematiserad sjukdom växer fram och hur denna process inte är given utan kan formas på olika vis beroende på vilka element som engageras och hur relationerna dem emellan ser ut. Bilden av den okomplicerade sjukdomen, vars hantering är given av medicinsk kunskap, problematiseras således här. Något som ytterligare skulle kunna bidra till detta sociologiska problematiserande, och som sannolikt på olika vis påverkar och förändrar relationerna i dessa diagnostiska processer, är till exempel läkemedelsindustri liksom vårdcentralernas ekonomiska ersättningssystem. Föreliggande artikel öppnar upp för frågan hur dessa länkas till konkreta diagnostiska göranden, men för att svara på detta krävs ytterligare studier.

Halsfluss är en vardaglig sjukdom och samtidigt kan hanterandet av denna, liksom av andra infektioner, direkt kopplas till ett hot om antibiotikaresistens. Evidensbaserade nationella riktlinjer för hanteringen av infektioner syftar till att förhindra onödigt antibiotikaanvändning och de specifika praktiker där halsfluss görs har således potentiellt relevans bortom den onda halsen. Genom att studera iscensättanden av halsfluss blir risken för antibiotikaresistens och dess relation till olika diagnostiska processer och teknologier möjlig att undersöka och diskutera också utanför det medicinska fältet. Denna studie skulle kunna användas för att argumentera för att medan sjuksköterskorna som studerats följer riktlinjer och ”gör rätt” gör studiens läkare oftare ”fel” när de i vissa fall ignorerar riktlinjer. Jag menar dock att resultatet kan tolkas på ytterligare ett annat sätt: För de läkare som frångår riktlinjer och använder alternativa tester finns det risker som riktlinjerna inte tar i beaktande. I min empiri utgörs dessa risker framförallt av bakterier utöver streptokocker grupp A. Dessa andra bakterier görs relevanta i alternativa praktiker, som byggs upp av relationer där ett viktigt element är ett alternativt test. Detta alternativa nätverk suddas inte ut genom en skriftlig rutin. Den skriftliga rutinen och dess streptokocker grupp A och de alternativa, kanske farliga, bakterierna finns sida vid sida i dessa läkares praktiker, något som måste beaktas när evidensbaserade riktlinjer utformas och utvärderas.

Referenser

- Atkinson, P. (1995) *Medical talk and medical work*. London: Sage.
- Berg, M. (1992) ”The construction of medical disposals: Medical sociology and medical problem solving in clinical practice”, *Sociology of health & illness* 14 (2):151–180.
- Berg, M. & A. Mol (1998) *Differences in Medicine: Unraveling practices, techniques, and bodies*. Durham och London: Duke University Press.
- Berner, B. (2008) ”Working knowledge as performance: On the practical understanding of machines”, *Work, employment, and society* 22 (2):319–336.
- Bleakley, A., R. Farrow, R. Gould & R. Marshall (2003) ”Learning how to see: Doctors making judgements in the visual domain”, *Journal of workplace learning* 15 (7/8):301–306.
- Bradby, H. (2012) *Medicine, health and society*. London: Sage.

- Brown, N. & A. Webster (2004) *New medical technologies and society*. Cambridge och Malden: Polity.
- Brown, P. (1995) "Naming and framing: The social construction of diagnosis and illness", *Journal of health and social behavior, Spec. No*, 34–52.
- Butler, C., S. Rollnick, R. Pill, F. Maggs-Rapport & N. Stott (1998) "Understanding the culture of prescribing: Qualitative study of general practitioners' and patients' perceptions of antibiotics for sore throats", *BMJ* 317 (7159):637–642.
- Butler, J. (1993) *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Callon, M. & J. Law (1995) "Agency and the hybrid 'Collectif'", *The south Atlantic quarterly* 94 (2):481–507.
- Conrad, P. (1992) "Medicalization and social control", *Annual review of sociology* 18 (1):209–232.
- Conrad, P. & K. Barker (2010) "The social construction of illness: Key insights and policy implications", *Journal of health and social behavior* 51 (1):67–79.
- Fioretos I., K. Hansson & G. Nilsson (2013) *Vårdmöten: Kulturanalytiska perspektiv på möten inom vården*. Lund: Studentlitteratur.
- Folkhälsomyndigheten (2014) *Svenskt arbete mot antibiotikaresistens: Verktyg, arbetssätt och erfarenheter*. Folkhälsomyndigheten.
- Foucault, M. (1989) *The birth of the clinic: An archaeology of medical perception*. London: Routledge.
- Freidson, E. (1974) *Professional dominance: The social structure of medical care*. New Brunswick och London: Transaction Publishers.
- Gill, V.T., A. Pomerantz & P. Denvir (2010) "Pre-emptive resistance: Patients' participation in diagnostic sense-making activities", *Sociology of health & illness* 32 (1):1–20.
- Gjelstad, S., I. Dalen & M. Lindbæk (2009) "GPs' antibiotic prescription patterns for respiratory tract infections – still room for improvement", *Scandinavian journal of primary health care* 27 (4):208–215.
- Gobo, G. (2011) "Ethnography", i D. Silverman (red.) *Qualitative Research*, 3:e upplagan. London: Sage
- Goodwin, C. (1994) "Professional vision", *American anthropologist* 96 (3):606–633.
- Goodwin, D. (2008) "Refashioning bodies, reshaping agency", *Science, technology & human values* 33:345–363.
- Goodwin, D. & M. Mort (2012) "Accounting for incoherent bodies", 51–73 i E. Johnson & B. Berner (red.) *Technology and medical practice: Blood, guts and machines*. Farnham, England: Ashgate.
- Haraway, D. (1991) *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Harper, D. (1987) *Working knowledge: Skill and community in a small shop*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hellman, J., B. Olsson-Liljequist, B. Bengtsson & C. Greko (2013) SWEDRES-SVARM 2012. *Use of antimicrobials and occurrence of antimicrobial resistance in Sweden*. Solna/Uppsala: Swedish institute for communicable disease control and National veterinary institute.

- Hedin, K., M. André, A. Brorsson, H. Gröndal, J. Soares, E. L. Strandberg & S. Mölsted (2014) *Studie över faktorer som påverkar läkares beteende vid förskrivning av antibiotika*. Folkhälsomyndigheten.
- Husk, N. (2011) *Info-Santé: A case study of a disembodied health care service*. McGill University Libraries.
- Illich, I. (1975) *Medical nemesis: The expropriation of health*. London: Calder & Boyars.
- Jewson, N. (1976) "The disappearance of the sick-man from medical cosmology 1770–1870", *Sociology* 10 (2):225–244.
- Johnson, E. & B. Berner (2010) *Technology and medical practice: Blood, guts and machines*. Farnham, England: Ashgate.
- Johnson, J. (1988) "Mixing humans and nonhumans together: The sociology of a door-closer", *Social problems* 35 (3):298–310.
- Johanisson, K. (2004) *Tecknen: Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Stockholm: Norstedts.
- Jutel, A. & S. Nettleton (2011) "Towards a sociology of diagnosis: Reflections and opportunities", *Social science & medicine* 73 (6):793–800.
- Kleinman, A. (1988) *The illness narratives: Suffering, healing, and the human condition*. New York: Basic Books.
- Kuyvenhoven, M., R.D. Melker & K. Velden (1993) "Prescription of antibiotics and prescribers' characteristics: A study into prescription of antibiotics in upper respiratory tract infections in general practice", *Family practice* 10 (4):366–370.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Latimer, J., K. Featherstone, P. Atkinson, A. Clarke, D.T. Pilz & A. Shaw (2006) "Rebirthing the clinic: The interaction of clinical judgment and genetic technology in the production of medical science", *Science, technology & human values* 31 (5):599–630.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the social: An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lupton, D. (2003) *Medicine as culture: Illness, disease and the body in western societies*. London: Sage.
- Måseide, P. (2011) "Body work in respiratory physiological examinations", *Sociology of health & illness* 33 (2):296–307.
- Mishler, E.G. (1981) *Social contexts of health, illness, and patient care*. CUP Archive.
- Mol, A. (2002) *The body multiple: Ontology in medical practice*. Durham: Duke University Press.
- Mol, A. och J. Law (2002) "Complexities: An introduction", 1–22 i A. Mol och J. Law (red.) *Complexities: Social studies of knowledge practices*. Durham: Duke University Press.
- Mort, M., C.R. May & T. Williams (2003) "Remote doctors and absent patients: Acting at a distance in telemedicine?", *Science, technology & human values* 28 (2):274–295.
- Moser, I. (2010) "Diagnosing and acting upon dementia: Marte Meo", 193–208 i M. Büscher, D. Goodwin & J. Mesman (red.) *Ethnographies of diagnostic work*. Basingstoke. Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Nettleton, S. (2013) *The sociology of health and illness*. Cambridge: Polity.
- Nettleton, S., R. Burrows & I. Watt (2008) "Regulating medical bodies? The consequences of the 'modernisation' of the NHS and the disembodiment of clinical knowledge", *Sociology of health & illness* 30 (3):333–348.
- Nord, M., S. Engström & S. Mölsted (2013) "Very varied prescription of antibiotics in primary care: Low adherence to guidelines in throat infections, as shown by diagnosis based data", *Läkartidningen* 110 (27/28):1282–1284.
- Oudshoorn, N. (2008) "Diagnosis at a distance: The invisible work of patients and healthcare professionals in cardiac telemonitoring technology", *Sociology of health & illness* 30 (2):272–288.
- Pierret, J. (2003) "The illness experience: state of knowledge and perspectives for research" *Sociology of health & illness* 25 (3):4–22.
- Polanyi, M. (2009) *The tacit dimension*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Prentice R. (2010) "The anatomy of a surgical simulation: The mutual articulation of bodies in and through the machine" 79–98 i E. Johnson & B. Berner (red.) *Technology and medical practice: Blood, guts and machines*. Farnham, England: Ashgate.
- Silverman, D. (2005) *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.
- Slack, R., R. Procter & M. Hartswood (2010) "Suspicious minds?" 227–244 i M. Büscher, D. Goodwin & J. Mesman (red.) *Ethnographies of diagnostic work*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Stivers, T. (2007) *Prescribing under pressure: Parent-physician conversations and antibiotics*. Oxford: Oxford University Press.
- Sundqvist, G. & M. Elam (2009) "Sociologin, hybriderna och den sociala verkligheten: Exemplet kärnavfall", *Sociologisk forskning* 46 (2):4–25.
- Sutter, A., M. Meyere, J. Maeseneer & W.P. Peersman (2001) "Antibiotic prescribing in acute infections of the nose or sinuses: A matter of personal habit?", *Family practice* 18 (2):209–213.
- Timmermans, S. & S. Haas (2008) "Towards a sociology of disease", *Sociology of health & illness*, 30 (5):659–676.
- Tonkin-Crine, S., L. Yardley & P. Little (2011) "Antibiotic prescribing for acute respiratory tract infections in primary care: A systematic review and meta-ethnography", *Journal of antimicrobial chemotherapy* 66: 2215–23.
- Turner, B.S. (1995) *Medical power and social knowledge*. London: Sage.
- Wilson, K. & A. Williams (2000) "Visualism in community nursing: Implications for telephone work with service users", *Qualitative health research* 10 (4):507–520.
- Zola, I. (1981) "Medicine as an institution of social control", i P. Conrad & R. Kern (red.) *The sociology of health and illness: Critical perspectives*. New York: St Martin's Press.

Om artikeln

Författaren vill tacka Tora Holmberg, Fredrik Palm, redaktören samt två anonyma bedömare för värdefulla kommentarer på tidigare utkast. Tack också till Malin André, Annika Brorsson, Katarina Hedin, Sigvard Mölstad och Eva-Lena Strandberg för diskussioner som inspirerat till artikelarbetet.

Kontaktuppgifter till författare

Hedvig Gröndal

Sociologiska institutionen, Box 256, 751 05 Uppsala

Tel: 073-70 06 015

E-post: hedvig.grondal@soc.uu.se

Författarpresentation

Hedvig Gröndal är anställd som doktorand på Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet och skriver på en sociologisk avhandling om bakterier och halsinfektioner. Hon är intresserad av vetenskapssociologi och medicinsk sociologi och inspireras av det fält som brukar benämnas post-humanism.

Juridik eller socialpedagogik?

Skolors strategier för att hantera kränkningar

Legal perspectives or Social Pedagogy? Schools strategies of handling harassments

The present study explores how Swedish schools define and categorize situations when students have been exposed to different forms of abusive acts and violence at school. The empirical study is designed as case studie of two urban secondary schools situated in areas with different socioeconomic conditions. One of the schools is located in a suburb in one of the most economically disadvantaged areas in a greater city area. The other school is located in a small town municipality, where the students are relatively privileged in respect to their socio-economic backgrounds. The results indicate that different socio-economic conditions influence how professional's describe and categorize violence and harassment and the types of strategies chosen. In the suburban school professionals talk and collaborate with the police, reporting cases of violence and harassment. In the small town school the professionals talk about the importance of collaborating with parents.

Keywords: categorizations, harassment, school, segregation, violence

I SVERIGE HAR skolans kompensatoriska uppdrag länge framhållits som en av utbildningssystemets viktigaste uppgifter. Forskning visar dock att skolan inte längre i samma utsträckning som tidigare förmår att kompensera för elevers skilda levnadsvillkor (Andersson et al. 2009). Det fria skolvalet framhålls tillsammans med den socioekonomiska segregationen som en av de bidragande orsakerna till denna utveckling. Detta är en utveckling som inneburit att skillnader mellan olika skolor blivit allt större i fråga om hög- och lågpresterande elever, samt med avseende på vilka skolor som anses kunna erbjuda en trygg och säker studiemiljö (León Rosales 2010). Den ökade skillnaden mellan olika skolor har inneburit att risken att misslyckas i skolan, samt att hamna i brottslighet i högre grad än tidigare har koncentrerats till vissa områden och skolor (Sernhede 2009).

Bristande likvärdighet inom utbildningssystemet innebär således inte enbart att ungdomar fräntas likvärdiga möjligheter att lyckas i skolan, utan även att de fräntas rättigheten att behandlas likvärdigt i miljöer och situationer där det förekommer kränkningar. Tillsammans med faktorer som missbruk och våld inom familjen ökar detta risken för att ungdomar begår brott (Granath 2007; Brå 2009). Forskning visar att det finns en överrepresentation, både av ungdomar som utsätts för våldsbrott och som är förövare, bland ungdomar som växer upp under socioekonomiskt utsatta förhållanden (Petterson 2007).

I föreliggande studie undersöks hur skolpersonal på två skolor lokaliserade i två olikartade socioekonomiska områden beskriver hur de hanterar situationer där det förekommer kränkningar. I likhet med Skolverket (2014) används här kränkningar som ett paraplybegrepp för handlingar som kränker någons värdighet genom fysiskt våld eller hot, samt nedsättande tilltal, ryktesspridning, förlöjligande eller utfrysning (Ibid.:8). Studiens fokus riktas mot den betydelse kontextuella faktorer har i skolpersonalens berättelser om situationer med kränkningar. Stephen Ball et al. (2012) beskriver kontext som en medierade faktor, som är specifik och unik för varje skola och samtidigt svår att definiera. Med kontextuella faktorer avses här hur skolpersonalen beskriver den lokala skolans status och rykte, hur skolpersonalen beskriver de elever som går på skolan, samt hur skolpersonalen beskriver stöd, förväntningar och relationer till föräldrar och andra myndigheter. Vi vill utifrån denna inramning undersöka hur skolpersonalen kategoriserar och förklarar situationer då det förekommit kränkningar, samt vilka åtgärder som vidtagits för att hantera dessa situationer. Följande frågeställningar är vägledande för studien:

- Vilka förklaringar anger skolpersonalen till att det uppkommer situationer med kränkningar?
- Vilka strategier beskriver skolpersonalen att de använder för att hantera situationer där elever blivit utsatta för kränkningar?

Områdesöversikt

Sedan 1990-talet har det skett en förändring i synen på hur kränkande behandling ska hanteras i skolan. Denna förändring har inneburit att en rättslig dimension allt mer har inkorporerats i skolans styrdokument (Larsson, Löfdahl & Pérez Prieto 2010). Rektor är oavsett om anmälan görs till en annan myndighet skyldig att utreda alla former av kränkande behandling. Vid misstanke om kränkande behandling eller trakasserier skall rektor även avgöra om en polisanmälan ska göras, samt bedöma vilka andra handlingar skolan ska vidta (Skolverket 2014).

Arneback (2012) menar att denna förändring har inburit att skolans likabehandlingsarbete allt mer kommit att handla om att förebygga och stoppa explicita former av kränkningar. Enligt Arneback finns en risk att detta sker till priset av att bakomliggande faktorer och implicita former av kränkningar osynliggörs i skolans vardag. Rosvall och Öhrn (2014) beskriver på ett liknande sätt hur elevers egna frågor och känslor relaterade till kränkningar sällan diskuteras i skolan, eller sätts i ett större socialt sammanhang. Studier i skolmiljö visar även att elevers definitioner av kränkningar skiljer sig från de definitioner som skolpersonalen tillämpar. Uhnöo (2011) menar att det ofta är flytande gränser mellan vad som av elever betraktas som bråk respektive misshandel och hur dessa situationer förstås är beroende på hur relationen mellan de inblandade eleverna ser ut. Forskning visar även hur elever värjer sig mot positionen som brottsoffer och att speciellt pojkar är ovilliga att benämna sexuella glåpor och hot som kränkningar (Witkowska 2005).

I skolan har frågor om kränkningar ofta behandlats som mobbning. Fokus i såväl svensk som internationell forskning har främst varit på orsaker och riskfaktorer till mobbning, samt på effekterna av sociala stödsystem och antimobbningsprogram (Skolverket 2013). En stor del av forskningen har använt sig av psykologiska teorier. Forskning om mobbning har därför ofta varit fränkopplad strukturella sammanhang och frågor kring social ojämlikhet (Eriksson et al. 2002; Skolverket 2013).

Till skillnad från forskning om mobbning finns det inom sociologisk och kriminologisk forskning ett större intresse för kontextuella faktorer (Animosa, Johnson, & Cheng 2015). Förklaringar till att det i hög utsträckning förekommer kränkningar på vissa skolor förstås ofta utifrån sociala och ekonomiska villkor i elevernas närmiljö (Maume, Kim-Godwin & Clements 2010; Burdick-Will 2013). Forskning pekar på hur faktorer i grannskapet påverkar ungdomars risk att utsättas för brott eller att begå brott (Gottfredson & DiPietro 2011; Lacoé 2015). Studier visar även att risken för att utsättas för brott eller att begå brott minskar genom förekomsten av social kontroll i grannskapet, goda förebilder och nära relationer till föräldrar och grannar (DePanfilis & Dubowitz 2005; Booth Farrell & Varano 2008).

Utbildningsvetenskaplig forskning har också i allt högre grad kommit att uppmärksamma betydelsen av de socioekonomiska förhållandena i närområdet. En tydligt märkbar bostadssegregation och den konkurrenssituation som skapats av det fria skolvalet, har bidragit till att allt större skillnader mellan skolor skapats. Skolor som fått ryktet att vara s.k. invandrarskolor har till exempel kommit att förknippas med bristande skolresultat och dålig arbetsmiljö för elever och lärare (León Rosales 2010). Utifrån Wacquants studier av urbana segregationsprocesser (2008) kan detta förstås som *territoriella stigmatiseringsprocesser*, där mer generella samhällsliga marginaliseringsprocesser får en direkt påverkan på de institutioner som är verksamma inom dessa områden. Territoriella stigmatiseringsprocesser påverkar såväl invånarnas självförståelse och sociala relationer, som hur området och dess invånare erfars av boende i andra områden (Ericsson, Molina & Urban 2002; Dikec 2007). Jonsson (2015) menar att förortskillen och invandrareleven har blivit synonym med en våldsam och bråkig kille. Denna typ av schablonbilder, som även reproduceras genom media, påverkar i förlängningen lärare och andra myndighetspersoner (Petterson 2007; Sernhede 2009).

Forskning visar att det är vanligt förekommande att skolpersonal använder kategoriseringar som kan relateras till psykiatri och medicinska diagnoser för att förklara problem, skolsvårigheter och kränkningar (Rafalovich 2005; Salmivalli 2010; Odenbring et al. 2016). Det har också blivit allt vanligare att elever får diagnoser som Autism Spectra Disorder och Aspergers syndrom (Thornberg, Rosenqvist & Johansson 2012). En förklaring till detta är att medan läroplanen kräver att alla elever uppnår målen minskar samtidigt de pedagogiska resurserna i skolan. Följaktligen ses diagnoser som ett sätt att få mer resurser och finansiering till skolan (Nilholm et al. 2013).

Metod, metodologi och begreppsram

Studien som presenteras i denna artikel är en del av ett forskningsprojekt med fokus på vilka bedömningar och strategier skolor vidtar då elever i den svenska grundskolan kategoriseras som brottsoffer. Artikeln baseras på data från två fallstudier genomförda på grundskolor i en av Sveriges storstadsregioner. Becker (1970) menar att fallstudien har dubbla syften. Det finns dels ett intresse för den förståelse och kategoriseringar en grupp av människor tillskriver de fenomen som studeras. Dels finns ett intresse att relatera fallstudien till teorier om sociala strukturer, processer och relationer, som sträcker sig utöver den kontext som studerats. I denna artikel sammanfaller detta dubbla intresse i en analys av skolpersonalens förståelse och kategoriseringar kränkningar, som sätts i relation till de sociala och ekonomiska villkor som omgärdar skolorna. Skolorna är valda för att vi som forskare ska kunna studera hur kontextuella förhållanden påverkar skolpersonalens förhållningsätt i situationer då kränkningar förekommit.

Skolorna i denna studie har fått de fingerade namnen Björnlokaskolan och Tistelskolan. Björnlokaskolan är belägen i ett förortsområde som byggdes som en del av miljonprogrammet under 1960- och 70-talet. Bebyggelsen i detta område består till stor del av flerfamiljshus och majoriteten av lägenheterna är hyresrätter. Björnlokaskolan är en F–9 skola, där det arbetar omkring 60 personer och det går cirka 500 elever. Majoriteten av eleverna på skolan och invånarna i området har en historia av migration i familjen. Andelen arbetslösa i området är högre än i andra delar av storstadsregionen och den genomsnittliga inkomsten är bland de lägsta i storstadsregionen.

Tistelskolan är belägen i en mindre ort i en kranskommun. Byggelsen består till stor del av småhus och radhus, men även av flerfamiljshus. Tistelskolan är en 4–9 skola där det arbetar cirka 35 personer och där det går omkring 250 elever. Majoriteten av eleverna och invånarna i området är födda i Sverige och har föräldrar som är födda i Sverige. Medelinkomsten i kommunen är högre än genomsnittet i storstadsregionen och andelen arbetslösa är lägre än genomsnittet för storstadsregionen.

Det finns såldes tydliga demografiska skillnader mellan skolorna i studien. Samtidigt är varken skolorna eller deras upptagningsområde jämfört med andra skolor i Sveriges storstadsregioner exceptionella.

Empirin som analyseras i denna artikel bygger på semi-strukturerade intervjuer med personal som arbetar i skolornas elevhälsoteam. Urvalet av intervjupersoner grundar sig på att de är nyckelpersoner i skolornas arbete med att hantera situationer där det förekommit kränkningar. På Tistelskolan har vi intervjuat rektor, skolpsykolog, kurator, specialpedagog samt den person som arbetar som trygghetsvärd på skolan. Trygghetsvärd är en lokal benämning på den i personalen som arbetar med elevernas trivsel och trygghet, men som saknar formell utbildning. Vi har även intervjuat skolsköterskan på Tistelskolan. På Björnlokaskolan har vi intervjuat rektor, kurator och specialpedagog. Avsikten var att även intervjuas skolsköterska och skolpsykolog, samt annan personal med ansvar för den sociala tryggheten på skolan. Det visade sig dock vara svårare för personal på Björnlokaskolan att hitta tider till intervjuer än för personalen på Tistelskolan. Tider för intervjuer som bestämts avbokades, glömdes

bort, eller prioriteras bort av skolpersonalen. Efter en termins försök att hitta nya tider bestämde vi oss för att avsluta studien på Björnlokaskolan. Under besöken på Björnlokaskolan har vi även talat med lärare, elever och socialarbetare, samt med en av de områdespoliser som arbetar mot Björnlokaskolan. Detta är samtal som gett oss kunskaper om skolan, men som vi inte använt oss av mer explicit här, då vi avgränsat oss till intervjuer med personalen i skolornas elevhälsoteam.

Samtliga intervjuer genomfördes på respektive skola och pågick i cirka en timme. Intervjuerna spelades in och har därefter skrivits ut i sin helhet. Frågorna har varit öppna till sin karaktär och skolpersonalen har således haft möjligheter att själva definiera vad de lagt i betydelsen av att elever utsatts för kränkningar. Intervjuguiden var strukturerad kring fyra huvuddelar: 1) frågor om skolornas historiska bakgrund och nuvarande situation; 2) frågor om skolornas arbete vid misstanke om kränkningar; 3) frågor om skolornas samarbete med andra myndigheter och 4) frågor om likabehandlingsplaner och andra typer av handlingsplaner. Analysen utgörs av en innehållsanalys där vi sökt efter skolpersonalens kategoriseringar, förklaringar och strategier kring situationer där förekommit kränkningar. Vi har läst dessa utsagor i relation till kontextuella faktorer, som till exempel hur skolpersonalen beskriver skolorna och närområde, samt relationer till och samverkan med föräldrar, elever och andra myndigheter.

Studien har genomförts i enlighet med rådande etiska riktlinjer för forskning (Vetenskapsrådet 2011). Detta innebär således att samtliga deltagare fått information om studiens syfte och gett sitt samtycke till deltagande. Samtliga namn på informanter samt namnen på de båda undersökta skolorna är fingerade.

Fokus för vår analys är skolpersonalens situerade tal. Den som berättar utför ett retoriskt arbete, då den framställer en händelse, personer som deltog och även andra omständigheter (Scott & Lyman 1968). En viktig utgångspunkt för vår analys är att personalen framför sina berättelser utifrån ett visst perspektiv. Berättandet innehåller på så sätt ofta en kategorisering av situationen (Silverman 2007). Med kategorisering avses hur en individ organiserar sina erfarenheter för att i relation till ett socialt och rumsligt sammanhang definiera en situation (Goffman 1974; Giddens 1984). I sitt arbete använder sig skolpersonalen av kunskaper och förklaringsmodeller som är utvecklade inom en rad olika kunskapsområden. Inom kunskapsområden som pedagogik, psykiatri, socialt arbete och juridik har det etablerats särskilda kunskaper och diskurser som fått stort inflytande över skolans arbete (Thornberg, Rosenqvist & Johansson 2012). Inom skolan verkar en rad diskurser och dessa utgör såväl resurser som begränsningar för vilka berättelser kring kränkningar i skolan som framstår som förnuftiga, trovärdiga och tillförlitliga (Hacking 2004; Czarniawska 2006).

Med begreppet diskurs avses här systematiserade och institutionaliserade sociala praktiker, kunskaper och förklaringsmodeller. Diskurser både formar och omformas av sociala praktiker och processer samt av de mer generella socio-ekonomiska villkoren i samhället (Hacking 2004). På så sätt sker en växelverkan mellan de kunskaper som används av professionella yrkesutövare inom olika områden, och de teorier och begrepp som av dessa praktiker formuleras i forskning, rapporter, interventioner, granskningar och utredningar. Ett sådant växelspel mellan vetenskaper och olika

praktikerfältområden i samhället har av Giddens (1984) benämnts som den dubbla hermeneutiken.

Skolpersonalen etablerar således, i relation till vilka diskurser som tillämpas inom olika kunskapsområden med inflytande på skolans verksamhet, olika sätt att kategorisera händelser (Jenkins 2000). Avsikten med vår analys är att placera skolpersonalens erfarenheter och berättelser om sitt arbete i ett institutionellt sammanhang, för att därmed skapa en förståelse för hur kränkningar hanteras i skolmiljöer. I analysen riktas sålunda intresset mot hur dominerande diskurser inom kunskapsområden som pedagogik, psykiatri, socialt arbete och juridik framträder i skolpersonalens berättelser och bidrar till att forma förståelsen av situationer som definierats som att det förekommit kränkningar.

Redovisning och analys av resultatet är i de kommande avsnitten strukturerade kring tre utkristalliserade teman 1) kategorisering av problemen 2) förklaringar till problemen samt 3) strategier för att hantera problemen.

Kategorisering av problemen

I följande del av texten behandlas hur skolpersonalen kategoriserar händelser och personer i samband med situationer där det förekommit kränkningar. I intervjuerna från både Björnlokaskolan och Tistelskolan berättar skolpersonalen att många händelser är öppna för att kategoriseras på flera olika sätt, eller som kuratorn på Björnlokaskolan uttrycker det: ”Det finns en pragmatisk sida utav det här. Det finns en godtycklighet”. Analysen av empirin visar på hur den gråzon skapas som möjliggör för förhandlingar om hur händelsen ska kategoriseras, så att situationen blir hanterbar för skolpersonalen. På båda skolorna talade rektorerna om att de gjorde en form av utredning där de förde en diskussion om vad som hänt och hur situationen skulle förstås. En aspekt av detta, som tidigare forskning också belyst, är att i konflikter mellan ungdomar är det ofta svårt att finna klart definierade kategorier i termer av offer och förövare (Uhnoo 2011). Detta är också något som intervjuerna med skolpersonalen bekräftar: ”De ska sluta nu, och så går vi framåt. Inget tjafs om vem som sa vad, för det får man ändå aldrig någon ordning på” (Intervju med Trygghetsteamet på Tistelskolan). Svårigheterna att definiera och kategorisera situationer där det förekommit kränkningar mellan elever kan även tolkas som att skolpersonalen genom hur de väljer att kategorisera händelsen skapar olika former av handlingsutrymme. Resultatet visar hur skolpersonalens förståelse av olika kontextuella faktorer får en central betydelse i denna process.

I intervjuerna från Tistelskolan beskrivs konflikter mellan elever ofta utifrån perspektivet att det handlar om enskilda elevers ”problem” och svårigheter. I det följande exemplet resonerar kuratorn på Tistelskolan kring vem som egentligen är utsatt:

Det kan ju även vara tvärtom för de som är utsatta kan ju själva utsätta andra, genom att vara på ett speciellt sätt, så dom andra blir galna. Det kan ju vara så att man behöver ett samspel, så att alla kan känna att jag står ut i den miljön (Intervju med kurator, Tistelskolan).

I exemplet ovan kategoriseras händelserna utifrån att de elever som är utsatta även i sin tur utsätter andra elever för kränkningar och hot. Detta pekar på svårigheterna att på ett entydigt sätt kategorisera vad som hänt. I det dagliga arbetet med eleverna blir det därför inte heller meningsfullt att hantera situationer som uppstår med begrepp som förövare och offer. Situationerna begreppsliggörs istället som komplexa interpersonella och kontextuella fenomen. I det följande exemplet är det skolpsykologen på Tistelskolan som utifrån denna problematik utvecklar sina resonemang.

Det kan också finnas svårigheter hos eleven själv, som gör att det blir på det här sättet. Det kan vara så att eleven har svårt att läsa av det sociala samspelet, har svårt att läsa av andra, svårt att veta (Intervju med skolpsykolog, Tistelskolan).

Rektorn på Tistelskolan talade på ett liknade sätt om elever som särbehandlades på grund av sin funktionsnedsättning och hur det leder till kränkningar i skolsituationer. Intervjuerna visar hur dessa händelser på Tistelskolan förklaras i termer av individuella svårigheter hos eleverna. Genom att tala om dessa situationer med begrepp från psykiatri överförs kränkningar, konflikter och relationsproblem till kategorier där det blir möjligt att förstå situationen som ett problem hos den enskilda eleven (jfr Nilholm et al. 2013).

Förhandlingen om att kategorisera situationer där elever utsatts för kränkningar framträdde dock inom andra ramar på Björnlokaskolan. I exemplet som följer är det rektor på Björnlokaskolan som beskriver processen med att kategorisera situationer där det uppstått konflikter mellan elever.

När jag får in händelserapporter och så och ska rapportera dem vidare som kränkande behandling. Det är väldigt mycket som inte riktigt går att kategorisera, för det blir inte... Det handlar inte om man kände sig kränkt och därför slog, utan det handlar om att man spelade fotboll och så tog någon bollen, eller möjligtvis en språklig missuppfattning, alltså man tar till nävarna lite snabbare (Intervju med rektor, Björnlokaskolan).

Kategoriseringar av situationer där det kan förkomma kränkningar bygger här på en förståelse med utgångspunkt i kunskapsområden som pedagogik och socialt arbete, där relationerna mellan eleverna, lärarna och den sociala miljön sätts i förgrunden. Skolpersonalens motvillighet att kategorisera händelser i termer av offer och förövare kan förstås som en strategi som gör skolvardagen hanterbar. Det är inte möjligt att agera på och reagera på varje knuff eller tillmäle mellan elever. Skolpersonalen beskriver hur enkla missförstånd leder till våld och konflikter, utan att det ligger några djupare motsättningar bakom. Konflikterna förklaras utifrån språkförbistringar och elevernas bakgrund. Under senare år har Björnlokaskolan jämfört med andra skolor i storstadsregionen tagit emot ett större antal nyanlända elever. Personalen talade om hur det stora antalet nya elever i klasserna bidrog till att det blev en ökad oro på skolan.

Jämfört med Tistelskolan var det även tydligt hur kontextuella faktorer som kriminalitet och social oro i grannskapet drogs in i de överväganden som gjordes då en situation kategoriserades på Björnlokaskolan.

De vill absolut inte att det här polisanmäls alls. Den här pojken är min mosters son eller min väns kusin. Det skulle bli jätteilla för honom. Jag vill absolut inte att min son dras in i något vittnande. Jag inbillar mig att det är vanligare här. Kanske är det min fantasi. Men om jag hade varit på en annan skola som hade varit mindre segregerad, då hade föräldrarna nog varit lite mer av att det här ska anmälas. Här är det mer av att det här får inte anmälas (Intervju med Kurator Björnlokaskolan).

I intervjun berättar kuratorn att föräldrarna till eleverna inte vill polisanmäla händelser då deras barn blivit utsatta. Orsakerna som beskrivs är att det i den stadsdel där Björnlokaskolan är lokaliserad skulle finna en starkare ovilja mot att vittna än i andra stadsdelar. Kontextuella faktorer som social oro och kriminalitet, faktiskt eller föreställd, får på så sätt betydelse för möjligheten att utveckla en samsyn med elever och föräldrar kring vad som hänt och hur situationen bör hanteras.

Kategoriseringen av situationer med kränkningar är således sammanvävd och delvis också avhängig de kontextuella villkoren för skolan och närområdet, något vi kommer att se allt tydligare i den fortsatta analysen av materialet och inte minst i hur man på de båda skolorna väljer att förklara ”problemen”.

Förklaringar till problemen

Gemensamt för båda skolorna är att förhållandena i elevernas hemmiljöer användes som förklaring till situationer där det förekom kränkningar. Betydelsen av elevernas hemmiljö kom emellertid att kategoriseras på skilda sätt på de båda skolorna. Så här uttrycker sig trygghetsvärden på Tistelskolan:

Nästan alla de här barnen har egentligen föräldrar som bryr sig. Men det är föräldrar som inte riktigt orkar med. Det kan vara skilsmässor, alkohol i hemmet, det kan vara droger i hemmet. Det kan vara hem där man slåss. De har ofta överfört det på skolan, och sedan är väl inte skolan den lättaste miljön att gå in i om du har fullt av aggressioner inom dig (Intervju med trygghetsvärd, Tistelskolan).

I intervjun med personalen från Tistelskolan förklaras konflikter ofta utifrån att föräldrarna på grund av till exempel personliga kriser, skilsmässor, missbruksproblem eller våld i familjen inte orkar med sitt föräldraskap. När skolpersonalen funderar kring och försöker förklara varför det uppstår situationer med kränkningar mellan elever på skolan, landar det ofta i en diskussion om ett bristande föräldraskap (Odenbring et al. 2015).

I intervjuerna från Björnlokaskolan finner vi ett liknande resonemang, men som

framgår av följande citat beskrivs detta utifrån sociomateriella faktorer, som trångboddhet och fattigdom.

Det är ett fattigt område, där många har socialbidrag, och det är ett väldigt trångbott område. Det är inte alls ovanligt att man bor sex barn i en tvåa, med en mamma och pappa. Det är ingen ovanlig situation för oss. Då är det ju lätt att när man vet det, och att man känner till den här dagliga frustrationen. Hemma är det kö till toaletten. Man hinner inte borsta tänderna innan skolan. Sedan så kommer jag försent för jag var tvungen att gå på toaletten. Vi kan inte sitta alla vid matbordet vid frukost, så jag skippade frukost och så sprang jag hit och kom försent. Läraren sa, att jag var sen igen. Att man tänker att de dagliga frustrationerna kan få det att rinna över. Att det blir våld (Intervju med kurator, Björnlokaskolan).

Situationer där elever blir utsatta för våld beskrivs här med hjälp av sociala och strukturella förklaringar, snarare än att man försöker lokalisera ”problemen” till familjsituationen eller till föräldrarnas bristande föräldraskap. På så sätt vänds fokus från individer och familjer till att handla om det segregerade och stigmatiserade området; det är här man söker förklaringar. Tidigare forskning har också visat på den betydelse de sociala villkoren i närområde har för elevernas relation till skolan (Burdick-Will 2013). Många familjer i området kring Björnlokaskolan brottas med vad Socialstyrelsen beskriver som multipla välfärdsproblem. Det innebär att elevernas familjer är drabbade av flera dimensioner av social utsatthet, det kan vara arbetslöshet, ohälsa och fattigdom.

I skolpersonalens berättelser är det tydligt hur den allmänna bilden av respektive närområde och skola påverkar hur olika situationer och problem som uppkommer kategoriseras och tolkas (León Rosales 2010; Sernhede 2009). I dessa berättelser är det tydligt att förståelsen av hur det är på den egna skolan görs i relation till föreställningar om hur det är på andra skolor. I intervjuerna framträder tydliga skillnader mellan hur personalen på Tistelskolan respektive Björnlokaskolan berättar om sina skolor. Skolpersonalen på Tistelskolan beskriver till exempel att skolan, jämfört med andra skolor, är en lugn skola.

Ur mitt perspektiv är det en lugn skola. Jag har tidigare arbetat på skolor med betydligt större sociala problem. Så är det inte här, utan eleverna är välfungerade. De är här, de är på plats och är mer eller mindre motiverade (Intervju med specialpedagog, Tistelskolan).

Eleverna beskrivs här som motiverade och välfungerade och utan sociala problem. Även på Björnlokaskolan var kategoriseringen av den egna skolan sammanbunden med förståelsen av hur skolan positioneras i relation till andra skolor.

En av anledningarna till att man har dåligt självförtroende är ju att det blåses upp årligen i tidningarna att man är den sämsta skolan i staden. Hur den mediala bilden påverkar ska ju inte underskattas. Som när man bestämmer var man ska göra konstgräsplan. Då säger man, att man inte göra den här för den kommer ändå bli förstörd (Intervju med specialpedagog, Björnlokaskolan).

Skolpersonalen på Björnlokaskolan talar om hur de påverkas negativt av hur skolan beskrivs i media. Ericsson, Molina & Ristilammi (2002) har också belyst hur mediala skildringar av förörternas bidrar till att reproducera en uppdelning mellan stadens olika områden och mellan de människor som bor i olika stadsdelar. Sådana representationer legitimerar sociala interventioner och åtgärder, som har sin grund i en tankefigur uppbyggd kring ett *vi* och ett *de andra*.

Kontrasten mot berättelserna om Tistelskolan är markant. På Tistelskolan är talet situerat utifrån ett *jag* och ett *vi*, där det lokala och personliga framhålls. I dessa berättelser är begrepp och kategorier kring våld och social oro från kunskapsområden som exempelvis socialt arbete frånvarande.

Jag tror att vi är lite privilegierade här. Det är få riktigt, struliga. Så ofta så löser det sig och de blir vänner igen. Många av eleverna har känt varandra från dagis, de flesta bor här omkring. Det är väldigt lokalt. Föräldrarna känner varandra. Det blir att man träffas i mataffären som finns här i området, och man möts på torget. Ja, man känner i alla fall till varandra, genom att syskon gått tillsammans i tidigare (Intervju med trygghetsvärd, Tistelskolan).

Tistelskolan och närområdet beskrivs som socialt resursstarkt. I intervjun lyfts betydelsen av gemensamma mötesplatser, sociala nätverk och personliga relationer fram. Forskning har visat på den positiva betydelse som sociala nätverk har för att ungdomar inte ska hamna i situationer där de riskerar att utsättas för eller begå brott (Booth Farrell & Varano 2008; Welsh 2000). I berättelserna från Björnlokaskolan riktas fokus i stället mot den sociala utsatthet som finns i området och hur det påverkar eleverna.

Man är medveten om den sociala orättvisan, att skolor ser så väldigt olika ut. Det kan vara ett skäl varför barn blir utåtagerande och vandaliserar. Det är en känsla av hopplöshet som sprider sig. Man tänker ska vi ta med våra barn till en utbytesklass i ett välbärgat område? På något sätt kan man känna lite motstånd. Ska vi vissa dem hur det ser ut där. Vad händer med dem om vi visar dem hur den skolan ser ut, och så kommer vi tillbaka, och vår skola ser ut så här. Att det är något som kan föda frustration. På olika sätt exempelvis genom vandalism. Så det tror jag är vanliga förklaringsmodeller hos oss (Intervju med kurator, Björnlokaskolan).

I intervjuerna med personalen på Björnlokaskolan används begrepp och kategorier som kan relateras till kunskaper inom socialt arbete, där det etablerats diskurser kring ungdomsbrottslighet och social utsatthet (Pettersson 2007; Brå 2009). I intervjun ger

kuratorn uttryck för hur närområdet och skolan beskrivs som stigmatiserat. En sådan beskrivning synliggör hur platser är något mer utöver gator, hus, trappuppgångar och de demografiska data som kan kopplas till dessa platser, precis som skolor i dessa områden inte kan beskrivas enbart utifrån betyg, klassrum och skolgårdar. Platser görs även genom berättelser och de känslor och identiteter som kommuniceras genom dessa berättelser.

För att bli begripliga bör berättelserna om Björnlokaskolan sättas i relation till och förstås utifrån sociala segregationsprocesser. Wacquant (2008) menar att sådana sociokulturella processer bidrar till att stämpla områden, samt att skapa frustration och osäkerhet hos invånarna och hos dem som arbetar i dessa områden. Bilden av skolorna och närområdet influerar och präglar uppenbart skolpersonalens berättelser och deras sökande efter förklaringar till olika incidenter på skolan. Det sätt varmed berättelserna om skolorna perspektiveras har uppenbart också en viss betydelse för hur skolpersonalen på de båda skolorna hanterar situationer där elever utsätts för kränkningar. Detta är något som behandlas i följande avsnitt.

Strategier för att hantera kränkningar

Sedan 2000-talet har det skett en förändring i skollagen samt i Skolverkets rekommendationer för hur skolor bör agera vid ordningsproblem eller konflikter. Händelser som tidigare beskrevs som bråk eller mobbning har oftare kommit att kategoriseras som misshandel eller kränkande behandling (Skolverket 2014). Detta har tolkats som att en juridisk diskurs i allt större utsträckning blivit en central del av skolans vardag (Kolfjord 2002). Detta är något som kan urskiljas i materialet från Björnlokaskolan, däremot framträder en annan bild från Tistelskolan. I exemplet nedan är det rektor på Tistelskolan som berättar.

När en situation uppstår ska trygghetsteamet direkt in och reda ut och få stopp på vad än som uppstår. Vem som gjort fel, är egentligen inte vad det handlar om, utan att få stopp genom att samtala med eleverna och ta kontakt med föräldrarna, bara för att avbryta, så man kommer tillrätta med detta. Det är då som elevhälsosteamet går in i form av kurator och har samtal, kanske med mentor, men också föräldrarna. Det är för att höra vad de tycker och säger, för föräldrarna är en viktig del av detta (Intervju med rektor, Tistelskolan).

Talet kan förstås utifrån en pedagogisk diskurs med fokus på relationerna mellan eleverna. Rektorn berättar att det viktiga är att få igång ett samtal mellan de elever som varit delaktiga och att informera föräldrarna om att skolan arbetar med situationen. Efter detta inledande samtal tar kurator vid och fortsätter att föra en dialog med elever, lärare och föräldrar. Till skillnad från en juridisk diskurs ligger inte fokus här på vem som är förövare och vem som är offer. Avsikten är snarare att skapa ett möte där skola, elever och föräldrar tillsammans finner en lösning. Tidigare forskning har visat på betydelsen av elevernas relationer till lärarna och av att det finns ett förtroende

mellan skolans personal och föräldrarna, både för att förebygga och hantera situationer med kränkningar i skolan (Theriot & Orme 2014). Situationer då elever utsätts för kränkande behandling kan även förstås som att de på sikt undergräver förtroendet mellan skola och hem. Här poängterar personalen på Tistelskolan betydelsen av att ha kontakt och samtal med samtliga inblandade parter i en konflikt.

Vi har naturligtvis kontakt även med de utsatta barnens föräldrar, inte bara eleverna, utan också föräldrar. För ibland så är det så att föräldrarna är mera oroliga än barnen, och det kanske inte är så konstigt, om de vet att deras barn blivit utsatta, blivit påhoppade (Intervju med trygghetsvärd, Tistelskolan).

Samtalen med föräldrarna har även som syfte att återskapa en förtroendefull relation med föräldrar till de barn som utsätts. Betydelsen av samverkan med föräldrarna var något som flera i skolpersonalen berättade om:

Vi upplever att man kan jobba på olika sätt, men har man föräldrarna med sig hela tiden, och om det finns en kraft hos föräldrarna, då lyckas man ofta (Intervju med specialpedagog, Tistelskolan).

Sammantaget är goda och tillitsfulla relationer med föräldrarna, både för att förebygga och hantera problematiska situationer på skolan, grundläggande i skolans strategi. Situationer med kränkningar hanteras i först hand inom skolans organisation och i samverkan med föräldrarna.

Intervjuerna från Björnlokaskolan ger däremot en annan bild av de strategier som används för att hantera situationer där det förekommit kränkningar. I följande exempel är det kuratorn på skolan som berättar om samarbetet med områdespolisen.

Vi har ett väldigt nära samarbete med polisen. Områdespolisen lägger mycket tid på att vara här, vara på skolorna, lära känna eleverna, känna föräldrar, röra sig i området och att vara väldigt mycket personen bakom uniformen. Så det finns ju ett nära samarbete med polisen och skolan (Intervju med kurator, Björnlokaskolan).

Björnlokaskolans strategier för att hantera situationer där elever utsätts för kränkningar är en del av de övergripande samhällsliga insatserna i stadsdelen där skolan är belägen. På Björnlokaskolan arbetar personal från socialtjänsten och lärare på skolan med särskilt riktade insatser mot elever som bedöms vara i riskzonen för kriminalitet. Polisen samarbetar även med skolan för att bygga förtroendefulla relationer till eleverna och deras familjer. En del av detta arbete syftar till att utveckla förtroende och samverkan med invånarna i området, och för skolans del främst om att stärka relationen till elevernas föräldrar. I materialet framkommer det att samverkan med föräldrarna i vissa fall beskrivs som problematisk. Anledningen är att föräldragrupper ibland förespråkar andra åtgärder, än de som tillämpas i samarbetet mellan skola och polis, för att hantera situationer då elever utsätts.

Kurator: Här finns det ju en stark somalisk grupp som har traditioner som jag aldrig riktigt, riktigt har begripit. Men man kan höra många föräldrar referera till att om det har hänt någonting som är absolut inte okej så finns det ett starkt regelverk. Då ska den vars son eller dotter har gjort det komma hem inom en viss tidszon hem till familjen. De gånger vi hjälpt till för att få ihop detta så kan man känna att det finns rituella drag. Vissa meningar som är exakt likadana varje gång fast familjerna växlar.

Intervjuare: Har ni varit med då?

Kurator: Det är väldigt vanligt att föräldrar begär att rektor eller kurator eller lärare ska medverka vid mötet, efter att någonting skett som har brutit den goda ordningen (Intervju med kurator, Björnlokaskolan).

Av intervjun framgår ett ambivalent förhållande till föräldrasamverkan. Bakgrunden är att föräldrarnas försök till medling inte alltid stämmer överens med skolans definitioner av hur dessa situationer bör hanteras. Detta kan förstås som att skolpersonalen och föräldrar inte alltid kategoriserar händelser på samma sätt (jfr Goffman 1974; Jenkins 2000). Enligt skollagen ska skolans personal så snart de fått kännedom om att en elev anser sig utsatt för kränkande behandling av något slag göra en anmälan till rektor. Om polisanmälan anses aktuell är rekommendationen från Skolverket att rektor gör en anmälan till polisen (Skolverket 2014).

Hos skolpersonalen på Björnlokaskolan finner vi ett kluvet förhållande till att göra polisanmälningar. En av huvudanledningarna var enligt skolpersonalen att eleverna på skolan riskerar att bedömas hårdare än elever på skolor med en annan socioekonomisk profil.

Jag tror inte det förekommer så mycket mer brott här än på andra skolor, eller jo. Men jag tror att brotten är av en helt annan karaktär och att de också drabbar vår skola mycket hårdare, i att man dömer brotten mycket hårdare. Ska man generalisera skulle jag säga att när jag varit rektor på naturprogrammet på en liten ort, så förekommer det säkert lika mycket brott där, men av en helt annan karaktär, och det är i traditionen av att man inte anmäler på det sättet (Intervju med rektor, Björnlokaskolan).

I intervjun utgår rektorn delvis från sina tidigare erfarenheter från att ha arbetat på en annan skola. På den skolan fanns inte samma rutiner att anmäla till polisen. Skillnaden beskrivs främst som att händelserna hade en annan karaktär och därför inte bedömdes lika allvarligt, och därmed heller inte fick samma konsekvenser. På Björnlokaskolan är det tydligt att en juridisk diskurs är inbäddad i skolans strategier för att hantera situationer där elever utsätts för kränkningar, men som exemplet ovan visar finns det en klivenhet kring att polisanmäla. Polisanmälan kan dock även beskrivas som en strategi för att skapa förtroendefulla relationer till föräldrar och elever eller som rektor på Björnlokaskolan uttrycker det: *Vi måste signalera att vi litar på polisen och att samhället kan hjälpa till när något allvarligt har hänt.*

Detta står i viss kontrast till hur invånare i socialt utsatta områden ser på till exempel polisens insatser i dessa områden. Studier har visat att invånarna i dessa områden ofta har en lägre grad av tillit till samhällets institutioner, som till exempel polis och skola, jämfört med andra grupper i samhället (Wacquant 2008; Sernhede 2009). I området kring Björnlokaskolan är detta något som exempelvis har kommit till uttryck genom att ungdomar kastar sten på uttryckningsfordon vid uttryckningar i närområdet (Hallin et al. 2010).

Konklusioner

I blickfånget för denna studie är betydelsen av kontextuella faktorer för hur skolpersonal hanterar situationer där det förekommer kränkningar. Analysen bygger på intervjuer med skolpersonal på två skolor i två socioekonomiskt olikartade områden. Fokus i studien har riktats mot hur skolpersonal beskriver och förklarar situationer då det förekommit kränkningar, samt vilka åtgärder som vidtagits för att hantera situationer där elever utsatts för kränkningar.

I skolpersonalens berättelser är det huvudsakligen situationer av nedsättande tillmälen och våld som beskrivs som kränkningar. Det saknas i vår data rapporter om incidenter som kategoriseras som sexuella kränkningar. Utifrån vårt material är det svårt att avgöra om orsaken är att detta inte är vanligt förekommande eller om sådana händelser går personalen obemärkt förbi. Tidigare forskning har visat hur elever undviker att benämna situationer av utsatthet som sexuella kränkningar, vilket kan vara en delförklaring till frånvaron av sådana berättelser i materialet (Witkowska 2005).

Resultatet visar att även om skolorna på en övergripande nivå styrs av samma lagar – skollag, diskrimineringslag och läroplaner – förstås och hanteras situationer med kränkande behandling på skilda sätt. Analysen visar på ett samband mellan den sociala kontexten och de socioekonomiska villkoren i närområdet kring skolorna och vilka diskurser som framträder i skolpersonens berättelser och kategoriseringar.

På Tistelskolan förklaras situationer där elever utsatts för kränkningar utifrån att det är enskilda föräldrar som på grund av missbruk, psykiska problem eller skilsmässa brister i sitt föräldraskap. I dessa berättelser utgör kunskapsområde socialt arbete en resurs och specifikt de diskurser som utvecklats inom familjeforskning. Sociala nätverk, mötesplatser och relationer mellan föräldrar, elever och skolpersonal beskrivs som tillgångar i arbetet med att förebygga och hantera situationer med kränkande behandling.

På Björnlokaskolan förklaras situationer då elever utsatts för kränkningar i termer av att fattigdom, trångboddhet och sociala orättvisor föder frustration och våld hos eleverna. Forskning visar också hur mediala representationer kring socialt utsatta områden blir en del av kollektiva berättelser om hierarkiska skillnader mellan olika platser och människorna som bor där. Berättelserna om Björnlokaskolan och området kring skolan är på många sätt samstämmiga med hur utsatta områden karakteriseras i rapporter och samhällsvetenskaplig forskning. Detta kan förstås utifrån den dubbla hermeneutiken, där det sker en ömsesidig påverkan mellan de kategorier som används av praktiker och de diskurser som formuleras i forskning, rapporter, interventioner, granskningar och utredningar.

Resultatet visar på den betydelse de kontextuella villkoren kring Björnlokaskolan och Tistelskolan har för hur situationer där elever utsatts för kränkande behandling hanteras. På Tistelskolan ges dialogen med elever och föräldrar stor betydelse, så att förtroendet mellan elever, föräldrar och skola kan säkerställas. Genom att situationer där det förekommit kränkningar förklaras utifrån diagnoser och familjerelaterade problem blir också initiativet till att hantera problemen kvar hos skolpersonalen. I skolan har det kring diagnoser som ADHD och Aspergers etablerats ett flertal metoder och arbetssätt som blivit en integrerad del av skolpersonalens kompetens. På Björnlokaskolan utgör polisanmälan en del av en övergripande strategi i stadsdelen för att bygga ett förtroende mellan invånarna i området och samhällets institutioner. I dessa berättelser framträder en juridisk diskurs, även om det också förekommer uttryck för ett mer ambivalent förhållande till att polisanmäla elever. Skolpersonalen menar att händelser på skolan, genom de upparbetade rutinerna och samarbetet med polisen i området, snabbt blir polisära. Detta kan förstås som att när problemen initialt kategoriseras och förklaras förstås de som sociala och pedagogiska utmaningar, men att problemdefinitionerna i aktiv samverkan med polisen successivt transformeras till en juridisk diskurs. Forskning visar att bland dem som kommer i kontakt med polis och rättssamhälle finns en överrepresentation av ungdomar som växer upp under liknande socio-ekonomiska villkor som eleverna på Björnlokaskolan.

Ett påtagligt inträde av en juridisk diskurs i skolan och följaktligen ett tätt samarbete med polisen kan riskera att bidra till att elever på skolor som Björnlokaskolan, lättare än elever på skolor som Tistelskolan – där skolpersonalen i första hand valt föräldrasamverkan och dialog som strategi – hamnar i polisens belastningsregister. Bilden av den socialt utsatta och segregerade förorten bidrar till en uppdelning mellan stadens olika områden och mellan de människor som bebod dessa olika platser. Detta är en uppdelning som i sin förlängning legitimerar specifika åtgärder och program med avsikt att hantera ”problemen” i dessa utsatta områden. Björnlokaskolans strategier riskerar på så sätt att bidra till att reproducera redan rådande mönster i samhället, där ungdomar som växer upp i socialt utsatta områden löper större risk att lagföras för brott än medelklassens ungdomar.

Avslutningsvis en reflektion kring våra huvudresultat. När vi drar isär skolorna och låter dem bli två poler i analysen – en skola i ett segregerat och svenskglest förortsområde respektive en innerstadsbaserad medelklass skola – får vi även en bild av hur de institutionella diskurserna skär in i denna polariserade sociala verklighet. Vi får en tydlig bild av hur man på den ena skolan lutar mer åt ett dialogbaserat och socialpedagogiskt arbetssätt, medan man på den andra skolan tenderar att tala mer i termer av polisanmälningar, social oro och utanförskap. Vi är medvetna om att det givetvis finns reella socio-materiella skillnader mellan skolor och område och att detta inverkar på de metoder och förhållningssätt som träder fram i de professionellas kategoriseringsprocesser, men vi vill dock flagga för att den starka polariseringen i hur de institutionella diskurser vi studerat bäddas in i och präglar såväl en diskursiv som praktisk nivå i dessa områden, inte enbart kan förstås som helt rationella svar på två olika sociala verkligheter.

Referenser

- Animosa, L.H., S.L. Johnson & T.L. Cheng (2015) "Used to be wild: Adolescent perspectives on the influence of family, peers, school, and neighbourhood on positive behavioural transition", *Youth & society*, doi: 0044118X15586146.
- Andersson, E., J. Östh & B. Malmberg (2010) "Ethnic segregation and performance inequality in the Swedish school system: A regional perspective", *Environment & planning* 42 (11):2674–2686.
- Arneback, E. (2012) *Med kränkningen som måttstock: Om planerade bemötanden av främlingsfientliga uttryck i gymnasieskolan*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- Ball, S., M. Maguire, & A. Braun (2012) *How schools do policy: Policy enactments in secondary schools*. London: Routledge.
- Becker, H.S. (1970) *Sociological work: Method and substance*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.
- Booth, J. A., A. Farrell, & S.P. Varano (2008) "Social control, serious delinquency, and risky behavior: A gendered analysis", *Crime & delinquency* 54 (3):423–456.
- Burdick-Will, J. (2013) "School violent crime and academic achievement in Chicago", *Sociology of education* 86 (4):343–361.
- Brottsförebyggande rådet (2009:6) *Grövre våld i skolan*. Stockholm: Fritzes.
- Czarniawska, B. (2006) "A golden braid: Allport, Goffman, Weick", *Organization studies* 27 (11):1661–1674.
- DePanfilis, D. & H. Dubowitz (2005) "Family connections: A program for preventing child neglect", *Child maltreatment* 10 (2):108–123.
- Dikec, M. (2007) *Badlands of the republic*. Oxford: Blackwell.
- Ericsson, U., I. Molina & P.M. Ristilampi (2002) *Miljonprogram och media: Föreställningar om människor och förorter*. Norrköping: Integrationsverket.
- Foucault, M. (1987) *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Arkiv. Lund.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity press.
- Goffman, E. (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Gottfredson, D.C. & S.M. DiPietro (2011) "School size, social capital, and student victimization", *Sociology of education* 84 (1):69–89.
- Granath, S. (2007) *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005: Påföljdsval, uppsätsbedömningar och kriminalpolitik*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Hacking, I. (2004) "Between Michel Foucault and Erving Goffman: Between discourse in the abstract and face-to-face interaction", *Economy and society* 33 (3):277–302.
- Hallin, P.O., A. Jashari, & C. Listerborn & M. Popoola (2010) *Det är inte stenarna som gör ont: Röster om konflikter och erkännande från Herrgården, Rosengård, Mapius*. Malmö: Malmö högskola.
- Herz, M. (2012) *Från ideal till ideologi: Konstruktioner av kön och etnicitet inom socialtjänsten*. Diss. Örebro: Örebro universitet.

- Jenkins, R. (2000) "Categorization: Identity, social process and epistemology", *Current sociology* 48 (3):7–25.
- Kolfjord, I. (2002) "Förrättsligande av ungdomars konflikter", *Sociologisk forskning* 39 (3/4):116–149.
- Lacoe, J.R. (2015) "Unequally safe: The race gap in school safety", *Youth violence and juvenile justice* 13 (2):143–168.
- Larsson, J., A. Löfdahl. & H. Pérez Prieto (2010) "Rerouting: Discipline, assessment and performativity in contemporary Swedish educational discourse", *Education inquiry* 1 (3):177–195.
- León Rosales, R. (2010) *Vid framtidens hitersta gräns: Om maskulin elevpositioner i en multietnisk skola*. Stockholm: Botkyrka.
- Maume, M.O., Y.S. Kim-Godwin & C.M. Clements (2010) "Racial tensions and school crime", *Journal of contemporary criminal justice* 26 (3):339–358.
- Nilholm, C., L. Almqvist, K. Göransson & G. Lindqvist (2013) "Is it possible to get away from disability-based classifications in education? An empirical investigation of the Swedish system", *Scandinavian journal of disability research* 15 (4):379–391.
- Odenbring, Y., T. Johansson, N. Hammarén, & J. Lunneblad (2016) "The absent victim: Schools' assessment of the 'victimization process'", *Urban education*, doi: 10.1177/0042085915623335.
- Odenbring, Y., T. Johansson, J. Lunneblad, & N. Hammarén, (2015) "Youth victimization, school and family support: Schools' strategies to handle abused children", *Education inquiry* 6 (2):191–207.
- Pettersson, T. (2007) "Utländsk bakgrund och ungdomsbrottslighet", 193–213 i F. Estrada, & J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Rafalovich, A. (2005) "Relational troubles and semiofficial suspicion: Educators and the medicalization of unruly children", *Symbolic interaction* 28 (1):25–46.
- Rosvall, P.Å., & E. Öhrn (2014) "Teachers' silences about racist attitudes and students' desires to address these attitudes", *Intercultural education* 25 (5):337–348.
- Salmivalli, C. (2010) "Bullying and the peer group: A review", *Aggression and violent behavior* 15 (2):112–120.
- Scott, M.B., & S.M. Lyman (1968) "Accounts", *American sociological review* 33 (1):46–62.
- Silverman, D. (2006) *Interpreting qualitative data: Methods for analyzing talk, text and interaction*. Sage: London.
- Sernhede O. (2009) "Territoriell stigmatisering, ungas informella lärande och skolan i det postindustriella samhället", *Utbildning & demokrati* 18 (1):7–32.
- Skolverket (2013) *Kränkningar i skolan: Analyser av problem och lösningar*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2014) *Främja, förebygga, upptäcka och åtgärda: Hur skolan kan arbeta mot trakasserier och kränkningar*. Stockholm: Skolverket.
- Theriot, M.T., & J.G. Orme (2014) "School resource officers and students' feelings of safety at school", *Youth violence and juvenile justice* 14 (2):130–146.

- Thornberg, R., R. Rosenqvist & P. Johansson (2012) "Older teenagers' explanations of bullying", *Child & youth care forum* 41 (4):327–342.
- Uhnöo, S. (2011) *Våldets regler: Ungdomars tal om våld och bråk*. Göteborg: Daidalos.
- Wacquant, L. (2008) *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Welsh, W.N. (2000) "The effects of school climate on school disorder", *The annals of the American academy of political and social science* 567 (1):88–107.
- Witkowska, E. (2005) *Sexual harassment in schools: Prevalence, structure and perceptions*. Diss. Stockholm: Karolinska institutet.

Korresponderande författare

Johannes Lunneblad
Inst. för pedagogik, kommunikation och lärande
Box 300, 405 30 Göteborg
Tel: 031-786 20 58
E-post: johannes.lunneblad@ped.gu.se

Författarpresentationer

Johannes Lunneblad är docent i pedagogik vid institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande vid Göteborgs universitet. Lunneblad har deltagit i både internationella och nationella forskningsprojekt kring lärandeprocesser i skola i multi-etniska förorter

Thomas Johansson är professor i pedagogik med inriktning mot barn- och ungdomsvetenskap vid institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande vid Göteborgs universitet. Johansson har arbetat med frågor rörande faderskap, ungdom och sexualitet, och segregation i det nya Europa.

Ylva Odenbring är docent i pedagogik vid institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande vid Göteborgs universitet. Odenbring har studerat frågor om genus och klass i utbildning samt barns och ungas uppväxtvillkor.

JOHAN LINDELL

Social reproduktion i Värmland

Klass, utbildning och livsstil

Social reproduction in Värmland, Sweden

This study uses the 2014 SOM-survey of the Swedish region of Värmland (n = 1420) to study the ways in which social reproduction is expressed in a regional setting. Following the sociology of Bourdieu the study presents statistically significant results that highlight that a.) class habitus shapes the type of home one creates for oneself and b.) one's level of education, and that c.) the orientation towards the "legitimate" culture is particularly pronounced among those with relatively high volumes of economic and cultural capital and finally that d.) a regional elite is consecrated in the cultural and urban center of the region. Although the sociological explanation to "why we do what we do" is not the only one, this study shows that it is an important one. Class, expressed as class habitus and volume of economic and cultural capital, continues to shape peoples' life choices and their orientations in the social world.

Keywords: Bourdieu, class, class habitus, SOM, social reproduction, Värmland, Sweden

DENNA STUDIE HANDLAR om trögrörlighet i den sociala världen. När vi tänker kring samhället gör vi det ofta i termer av förändring – vi rör oss framåt genom historien, genom moderniteten och in i det senmoderna (Giddens 1997). Centrala delar i det sociologiska teoribygget menar att vi är individer som "skapar oss själva" – vi förverkligar våra personliga drömmar i en så kallad "reflexiv modernitet" (jfr Beck, Giddens & Lash 1994). Denna bild förstärks av att vi som individer ogärna ser oss själva som "klassade subjekt" vars livschanser och val kan härledas till abstrakta sociala strukturer (Skeggs 1999; Savage, Bagnall & Longhurst 2001; Payne & Grew 2005). Även om vi sett stora omvälvningar i sociala strukturer, och även om vi ogärna tänker oss själva som "klassade", får vi inte glömma den trögrörlighet som faktiskt kännetecknar samhället – det vill säga den *sociala reproduktionen* och de mekanismer som föranleder den. Med social reproduktion menas det kontinuerliga (åter)skapandet av samhällsklasserna och relationen emellan dem (Bourdieu & Passeron 1990:11). Klass som analytiskt koncept har hunnit både dödförklarats och återupplivats i en svensk kontext (Oskarsson, Bengtsson & Berglund 2010). Mot bakgrund av de samhälleliga förändringar som äger rum i Skandinavien menar Rosenlund att dessa, relativt egalitära, samhällen i allt högre utsträckning kommit att passa in i den modell Bourdieu lade fram för att förstå social reproduktion i Frankrike på 1960- och 1970-talet (Rosenlund 2015:156).

I det samtida Sverige är klass viktigt för våra livschanser och för vår orientering i den sociala världen, visar Oskarsson och kollegor i en nationell kartläggning (2010). Men hur uttrycks sådana mönster i en regional kontext? Syftet med denna studie är att undersöka i vilken utsträckning typiska instanser av social reproduktion tar sig uttryck i Värmland. 2014 års SOM-undersökning av värmlänningar möjliggör ett överblickande och regionalt perspektiv på hur klass spelar roll för hur människor tar sig fram genom livet.

Den sociala reproduktionens uttryck och *modus operandi*

Klasskillnader upprätthålls genom instanser av social reproduktion (Bourdieu & Passeron 1990). Denna studie ämnar ge en övergripande bild över fyra huvudsakliga sätt genom vilka social reproduktion uttrycks. Ett *första* sätt på vilket social reproduktion tar form i praktiken är i den statistiskt fastslagna tendensen att individer uppväxta i arbetarhem själva väljer traditionella arbetaryrken och på så vis återskapar den typ av hemmiljö dem vuxit upp i (Berglund 2010; för en kvalitativ bild av detta se Willis 2000). Vidare uttrycks social reproduktion, på ett *andra* sätt, när barn till akademiskt meriterade föräldrar väljer att studera vid universitet samtidigt som barn från andra sociala förhållanden väljer bort högre studier (SCB 2012; se även Bourdieu 1996). I Sverige är oddsen för att ta examen från högskola eller universitet tio gånger så höga bland dem som vuxit upp i tjänstemannahem än för övriga (Öhlin 2010). Social reproduktion yttras, på ett *tredje* sätt, när samhällets privilegierade (i termer av hög utbildning och hög inkomst) utvecklar en smak för det som kollektivt erkänns som den ”fina” kulturen¹, och då individen från en mindre privilegierad bakgrund upplever att operan, muséet och teatern ”inte är något för mig” (Bourdieu 1990:56; se även Bourdieu 1984: kap. 7). I ett samtida skandinaviskt sammanhang har sociologer kunnat identifiera den ”homologi” mellan klassposition och livsstil som Bourdieu (1984:128–129) observerade i Frankrike (Hjellbrekke, Jarness & Korsnes 2015; Rosenlund 2015). Med homologi avses att ”both the social space and the space of lifestyles are structured by the same set of principles: volume and composition of capital” (Rosenlund 2015:158). Livsstilar är, med andra ord, avhängiga volymer av kulturellt och ekonomiskt kapital – så även i ett samtida Skandinavien. I Sverige har vi sett exempel på detta i att det framförallt är kulturellt kapitalstarka grupper som rör sig mot ”finkulturen” (”highbrow culture”) (Katz-Gerro 2002; se även Nilsson & Peurell 2010) och som besöker de statliga museerna i Sverige – även då inträdet varit kostnadsfritt (Peurell 2014).

1 Det hör till kultursociologins natur att försöka undvika att lägga normativa värderingar i kulturlivet och människors livsstilar. De senare förstås som verktyg som individer och grupper mer eller mindre framgångsrikt använder i kampen om sociala positioner – snarare än indikationer på höga värderingar och en av naturen given ”god” smak (Bourdieu 1984). När jag använder ordet ”finkultur” (genomgående inom citationstecken) menar jag därför den kollektivt erkända kulturen, eller ”den kultur som räknas, den legitima och dominerande, den som i praktiken erkänns i skolan och i karriärgångarna på sociala fält där makt utövas.” (Broady 1988:3–4).

Varför ser det ut på det sättet? Vilken är den sociala reproduktionens *modus operandi*? Varför tar exempelvis inte individer uppväxta i arbetarhem examen vid högskola eller universitet i samma utsträckning som de som vuxit upp i tjänstemannahem? Svaret finns knappast i den kognitiva förmågan (man är inte mer intelligent för att man vuxit upp i ett tjänstemannahem), och inte heller i ekonomin (det kostar inte pengar att läsa vid universitet i Sverige). För sociologin finns svaret istället i det som Bourdieu (1984, 1990) kallar för *klasshabitus*. De olikartade existensvillkoren som återfinns i arbetarhemmet kontra det högre tjänstemannahemmet mynnar ut i olika föreställningar om vad man som individ kan och bör göra (Bourdieu 1990:58, 60). Under uppväxten socialiseras individer in i klasshabitus – den karta av möjligheter som individer med samma typ av social bakgrund delar (ibid.). Att som barn till akademiskt meriterade föräldrar ”välja” att läsa vidare vid universitet kan därför förstås som en ”undermedveten”, övergenerationellt skapad, strategi för att reproducera sitt klasshabitus (Bourdieu 1990: kap. 3; Bourdieu & Wacquant 1992:120–122).

The objective homogenizing of group or class *habitus* that results from homogeneity of conditions of existence is what enables practices to be objectively harmonized without any calculation or conscious reference to a norm and [...] explicit co-ordination. (Bourdieu 1990:58–59)

Vi agerar i den sociala världen efter våra habitus, som vi i hög grad delar med dem som delar våra existensvillkor. På så vis upprätthåller var och en av oss samhällets klasstruktur genom våra socialt konstruerade predispositioner – genom smaken för kulturen, genom livsval (yrke och utbildning). Som vi sett ovan har tidigare forskning och officiell statistik på nationell nivå kontinuerligt gett stöd för dessa observationer. Vi vet dock mindre om hur den sociala reproduktionen tar sig uttryck i regionala sammanhang, särskilt i Sverige. I det som följer redogörs för hur dem tre varianterna av social reproduktion (reproduktion av hemmiljö, utbildning och livsstil) som diskuterats ovan yttrar sig i ett samtida Värmland. Värmland beskrivs inte sällan som ”ett Sverige i miniatyr” (NWT 2010). Precis som i landet i stort pågår en avfolkning av bruks- och industrierna i regionen. Karlstads och Hammarös befolkning utgör en tredjedel av länets totala befolkning och är dem enda värmländska kommunerna med en ökande befolkning (Norell 2012). I regionen utgör Karlstad ett kulturellt centrum med opera, universitet och kulturella evenemang (exempelvis musikfestivalen ”Putte i Parken”, jazzfestivaler, Värmlands museum, Lars Lerins konsthall, och konferens- och kulturcentret Karlstad CCC). Vi ser, med andra ord, ett samhälle där landsbygden på många håll stagnerar och sysselsättning, utbildning och kultur alltjämt centreras i en centralort och angränsande Hammarö – lokaliserat i Vänerns skärgård strax söder om Karlstad: ”det är det urbana området i och kring Karlstad som den mest positiva utvecklingen skett” (Aronsson, Norell & Nilsson 2012:482). Bourdieu menar att samhällets klasstruktur ofta ”översätts” till det fysiska rummet – individer och grupper med liknande uppsättning kapital och livsstil tenderar att samlas på samma plats (Bourdieu 2000:134; Florida 2006; se även Holmqvist 2015). Ett *fjärde* sätt på vilket

social reproduktion yttras är genom koncentrationen av kapitalstarka individer i ett geo-kulturellt centrum och en efterföljande, platsbunden, konsekreering (det vill säga, den kollektiva assimileringen av sociala agenter mot en speciell social riktning) av barn och ungdomar i utbildningens fält (Bourdieu 1996; Holmqvist 2015).

På en övergripande nivå kan vi därmed förvänta oss mönster av social reproduktion som liknar de nationella och skandinaviska i detta regionala sammanhang: att klasshabitus reproduceras i det att man skapar samma typ av hem som man själv vuxit upp i, och att dem som vuxit upp i tjänstemannahem är predisponerade till högre utbildning, samt att kapitalstarka grupperingar i högre utsträckning ger uttryck för en ”finkulturell” livsstil. Till detta hör att regionens urbana och kulturella centrum, Karlstad/Hammarö, kan förväntas vara den plats där en kapitalstark grupp återfinns och där ungas habitus kalibreras gentemot utbildningens fält. Det är dessa förväntningar som utgör dem empiriskt drivna forskningsfrågorna i föreliggande studie.

Mot den teoretiska bakgrunden ovan, och dem analyser som tillåts av 2014 års SOM-undersökning till värmlänningar kan följande hypoteser formuleras:

H1: Individers nuvarande typ av hem tenderar att vara samma typ av hem som dem vuxit upp i.

H2: Individer från tjänstemannahem är mer benägna än individer med jordbrukar- och arbetarbakgrund att läsa vid högskola och universitet.

H3: En ”finkulturell” livsstil återfinns framförallt bland individer med hög utbildning och hög inkomst och tjänstemannahabitus.

H4: I jämförelse med övriga kommuner i regionen är Karlstad/Hammarö kommuner med en kapitalstark befolkning med en orientering mot det ”finkulturella” och en predisposition för högre utbildning.

Därmed är dem drivande forskningsfrågorna följande:

FF1: Vilken betydelse har klasshabitus för människors livsval (utbildning, hem, livsstil)?

FF2: Vilken betydelse har klasshabitus, ekonomiskt och kulturellt kapital för orienteringen mot det ”finkulturella”?

FF3: I vilken utsträckning utgör Karlstad/Hammarö platser med kapitalstarka befolkningar som reproduceras genom smaken för det ”finkulturella” och genom akademisk konsekreering?

Material och metod

SOM-institutet har sedan 1986 genomfört årliga undersökningar av ett slumpmässigt urval av den svenska befolkningen. Även regionala undersökningar har genomförts, däribland Värmland där den senaste undersökningen utfördes 2014. Det är denna undersökning som ligger till grund för föreliggande belysning av den sociala reproduktionen i Värmland. Undersökningen genomfördes med 3000 personer mellan 16

och 85 år som var folkbokförda i Värmland (Bové 2016). Ett formulär bestående av 73 frågor med fokus på nyhetskonsumtion, offentlig verksamhet, livsstil och politik, samt en avslutande del om social bakgrund skickades till respondenterna via post, men de kunde också välja att svara via internet (ibid.). Fältarbetet inleddes den 19:e september 2014 och avslutades i mars 2015, då hade 1420 svar samlats in och därmed genererat en svarsfrekvens på 51 procent.

Startpunkten för att kunna pröva hypoteserna om hur den sociala reproduktionen manifesteras är fråga 66b i Värmlands-SOM: uppväxthem (frågan lyder: "Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem respektive det hem du själv växte upp i, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?"). Det är genom denna variabel – "uppväxthem" – som begreppet klasshabitus operationaliseras. Operationaliseringen vilar på antagandet om att de olika typerna av hem karaktäriseras av olika existensvillkor (det vill säga olika tillgång till kapital), och att dessa föranleder olikartade förhållningssätt eller predispositioner i och gentemot den sociala världen (Bourdieu 1990:60). Fördelen med denna variabel är att den utgör ett enkelt men effektivt mått på ett mycket komplicerat fenomen, och dessutom att den tillåter en simulerad longitudinell ansats (eftersom respondenten beskriver sin uppväxt). Nackdelen är att den riskerar ge en alltför enkel bild av en komplicerad och erkänt svårfångad process (Costa & Murphy 2015). Dock bör det inte föreligga större risker med att respondenterna svarar retroaktivt (det är relativt enkelt att minnas vilken typ av hem man vuxit upp i). Det bör dock understrykas att denna variabel utgör ett subjektivt mått på klasshabitus. Data-materialet som ligger till grund för föreliggande analyser tillåter operationaliseringen av kulturellt kapital i sin institutionaliserade form, det vill säga innehavandet av en examen från universitet eller högskola (Bourdieu 1986:243, 1996:117). Även om det är det tveklöst vanligaste måttet på kulturellt kapital såsom det använts empiriskt av Bourdieu och hans kollegor bör läsare ha i åtanke att föreliggande studie inte kommer åt det förkroppsligade (exempelvis manér) och det objektifierade kulturella kapitalet (exempelvis att ha den "legitima" kulturen i sin ägo) (Bourdieu 1986). Ekonomiskt kapital undersöks som årsinkomst. Även om detta är en uppenbar operationalisering av det kapital som "is immediately and directly convertible into money" (ibid.:243) utelämnas andra former av ekonomiska kapital som till exempel eventuella fastigheter, bilar, aktier etc. (Rosenlund 2015).

För att närma sig en konkret instans i den sociala reproduktionen, det vill säga för att se om individer som vuxna "landar" i samma typ av hem dem vuxit upp i (H1), och om människors nuvarande utbildningsnivå kan härledas ur uppväxten (H2), sattes klasshabitus (uppväxthem) i relation till nuvarande typ av hem (f66a) samt utbildningsnivå (som är SOM-institutets omkodning av f71). För att sedan estimeras olika grupperns odds att ta examen från högskola eller universitet utfördes en logistisk regressionsanalys.

För att komma åt respondenternas orientering i den kollektivt erkända kulturen (H3) – "finkulturen" – utfördes en faktoranalys (Principal Component Analysis) av ett variabelbatteri bestående av livsstilsfrågor (f37). De kulturella praktikerna som kollektivt brukar erkännas som legitima (just för att dem tenderar att tas i anspråk av

de kapitalstarka klassfraktionerna [Bourdieu, 1984:114]) – att gå på opera, museum, teater och konsert (se även Broady 1988; Rosenlund 2015; Hjellbrekke et al. 2015) bildade en faktor som klarade test för intern reliabilitet ($\alpha=.707$). Dessa variabler summerades till ett index som utgör denna studies operationalisering av en ”finkulturell” livsstil. Detta index utgör den beroende variabeln i en regressionsmodell där relativt högt ekonomiskt kapital (årsinkomst > 500 000kr/år), institutionaliserat kulturellt kapital (examen från högskola eller universitet), klasshabitus (uppväxtem) utgör oberoende variabler under kontroll för boendeform, ålder och kön.

För att kunna studera i vilken utsträckning det regionala centret Karlstad/Hammarö utgör en plats vars invånare, i jämförelse övriga kommuner i Värmland, är kapitalstarka med en smak för det ”finkulturella”, samt om det där finns en predisponering gentemot högre utbildning (H4) jämfördes kommunerna gällande andel högre tjänstemän, andel med institutionaliserat kulturellt kapital (examen från högre utbildning), andel med relativt hög inkomst samt medelvärdet på den ”finkulturella” livsstilen (index). Vidare genomfördes ett ANOVA-test för skillnaderna i den ”finkulturella” livsstilen i kommunerna emellan. För att komma åt graden av akademisk konsekvrering användes Lärarförbundets ranking över ”Sveriges bästa skolkommun” där eleverna ”övergång till högskola” utgör ett kriterium.

I analyserna som baseras på SOM-data (och inte Lärarförbundets ranking) har värmlänningar yngre än 30 år exkluderats eftersom det finns risker att dessa individer a.) inte flyttat hemifrån, b.) inte etablerat sig på arbetsmarknaden eller c.) inte läst färdigt vid universitet (vilka är förutsättningar för att kunna kategorisera ett eget och etablerat ”nuvarande hem”). Sammantaget innebär föreliggande studiedesign att den statistiska inverkan av klasshabitus och kulturellt och ekonomiskt kapital testas gentemot ett antal utfallsvariabler (utbildningsnivå, nuvarande hem, livsstil)². Ett sådant upplägg tillåter en överblick av den sociala reproduktionen såsom den tidigare uttryckts i Sverige och internationellt. I det som följer redogörs för hur den sociala reproduktionen yttrar sig i Värmland som helhet. Därefter görs en djupdykning i den plats där den värmländska eliten konsekvreras – Karlstad/Hammarö. Slutligen sammanfattas och diskuteras resultaten.

2 Föreliggande studie gör därför inte anspråk på att fullt ut hänge sig Bourdieus teori-metodologi där sociala fält studeras med multipel korrespondensanalys (MCA) (se, exempelvis, Savage et al. 2013; Rosenlund 2015; Hjellbrekke et al. 2015). Sådana analyser kräver flera indikatorer på både kulturellt och ekonomiskt kapital (Rosenlund 2015) som inte finns att tillgå i 2014 års SOM-undersökning av värmlänningar. Även om MCA ofta är mycket användbart för Bourdieu-inspirerad sociologi måste det tilläggas att en sådan sociologi inte bör *likställas* med användningen av en statistisk metod – MCA (som Atkinson (2016:196) argumenterat). Två av frågeställningarna (FF1, FF2) som ligger till grund för denna studie – nämligen vilken roll klasshabitus har för livsval och hur kapitalformer påverkar i vilken grad man har en ”finkulturell” livsstil – motiverar en statistisk metod som kan avgöra den relativa effekten av klasshabitus och kapital på ett antal utfallsvariabler. I det avseendet lämpar sig regressionsanalysen väl. Vidare bör det tilläggas att, till skillnad mot MCA-orienterade studier där habitus hanteras som en teoretisk koppling/förklaring till strukturella homologier mellan positioner och livsstilar (se Rosenlunds modell [2015:160]), är begreppet (klasshabitus) här operationaliserat och inkluderat i analyserna.

Klasshabitus och livsval – kapital och livsstil

I de första två tabellerna undersöks om klasshabitus (här indikerat av den typ av hem man vuxit upp i: arbetarhem, jordbrukarhem, företagarhus, tjänstemannahem eller högre tjänstemannahem) spelar roll för vilken typ av hem man nu befinner sig i, och för vilken typ av utbildningsnivå man skaffar sig genom livet. Tabell 1 visar i vilken utsträckning man som vuxen "landar" i samma typ av hem som man vuxit upp i.

Bland dem som vuxit upp i högre tjänstemannahem är ingen jordbrukare idag. Dock befinner sig en fjärdedel av denna grupp nu i arbetarhem – dessa individer har rört sig nedåt i det Bourdieu (1984) kallar för "rummet av sociala positioner" (en metafor för samhället och de klasspositioner som individer och grupper antar, beroende på deras uppsättning av ekonomiskt och kulturellt kapital). Detta måste dock ses i relation till att hela 70 procent av dem som vuxit upp i ett högre tjänstemannahem nu befinner sig i någon typ av tjänstemannahem. En liknande siffra finns bland dem som vuxit upp i tjänstemannahem (ej "högre") – bland dem är över tre fjärdedelar (77 %) tjänstemän eller högre tjänstemän idag. Den övergripande tendensen pekar alltså mot att tjänstemännen reproducerar sitt klasshabitus.

Bland dem som vuxit upp i arbetarhem lever en majoritet (59 %) i arbetarhem idag. Medan nästan en tredjedel (30 %) av dem med arbetarbakgrund numer är tjänstemän och således rört sig uppåt i "det sociala rummet", är det enbart fem procent som blev högre tjänstemän. Bland dem som vuxit upp i jordbrukarhem är 66 procent idag

Tabell 1: Nuvarande hem efter uppväxthem (värmlänningar över 30 år). Procent.

Nuvarande hem:						
Uppväxt i:	Arbetarhem	Jordbrukarhem	Tjänstemannahem	Högre tjänstemannahem	Företagarhem	Total (n)
Arbetarhem	59	2	30	5	4	100 (679)
Jordbrukarhem	45	21	23	4	8	100 (186)
Tjänstemannahem	14	3	61	14	9	100 (175)
Högre tjänstemannahem	25	0	46	25	4	100 (24)
Företagarhem	24	4	33	11	27	100 (70)
n	533	61	387	79	74	1134/100

Kommentar: Cramers $v = .000$.

Tabell 2: Nuvarande utbildningsnivå efter uppväxthem (värmlänningar över 30 år). Procent.

Uppväxt i:	Nuvarande utbildningsnivå				Total (n)
	Låg	Mellanlåg	Mellanhög	Hög	
Arbetarhem	23	39	19	19	100 (690)
Jordbrukarhem	41	25	17	17	100 (190)
Tjänstemannahem	3	23	30	44	100 (178)
Högre tjänstemannahem	0	17	13	71	100 (24)
Företagarhem	16	32	16	36	100 (73)
n	254	386	228	287	1155/100

Kommentar: Cramers $v = .000$. Utbildningsnivåer tagna ur 4-delad omkodning av fråga 71: "Låg utbildning" = Ej fullgjort grundskola, grundskola, "mellanlåg utbildning" = Studier vid gymnasium, examen från gymnasium, "mellanhög utbildning" = eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet, studier vid högskola/universitet, "hög utbildning" = examen från högskola/universitet, studier vid/examen från forskarutbildning

antingen arbetare eller jordbrukare. Dock är det bara en femtedel av dem som växt upp i jordbrukarhem som nu är jordbrukare. Vi måste också understryka att dem med arbetarbakgrund inte lika benägna att reproducera sin bakgrund som tjänstemännen. Detta måste ses i ljuset av att det svenska samhället under 1900-talet omvandlats till ett tjänstesamhälle där "allt färre arbetar inom jordbruks- och industrisektorn" (Bengtsson & Berglund 2010:40). Överlag pekar dock resultaten på att även individer som vuxit upp i arbetar- eller jordbrukarhem reproducerar sin sociala bakgrund – en majoritet "landar" i jordbrukar- eller arbetarhem som vuxna. Materialet ger också indikationer på att män är något mer benägna än kvinnor att reproducera sin sociala bakgrund, och således att kvinnor oftare är uppåtsträvande klassresenärer (resultat ej redovisade här). Resultaten i Tabell 1 är statistiskt signifikanta (Cramers $V = .000$) och kan därför förväntas spegla populationen (värmlänningar) som helhet.

Vi vänder oss nu till den andra hypotesen: nämligen att klasshabitus också reproduceras i det att tjänstemännen väljer att utbilda sig vid högre lärosäten i högre utsträckning än dem med arbetar- eller jordbrukarbakgrund. Tabell 2 visar att så är fallet – även i en tid då fler och fler arbetsgivare ställer krav på högre utbildning.

Bland dem som vuxit upp i högre tjänstemannahem har ingen idag en låg utbildningsnivå. Hela 71 procent har examen från högskola eller universitet. Även dem som

vuxit upp i tjänstemannahem (ej ”högre”) är högutbildade – bland dem skaffade sig 44 procent examen vid högskola eller universitet. Enbart tre procent av dessa har idag en låg utbildningsnivå.

Bland dem som vuxit upp i arbetarhem ser vi motsatt mönster. Nästan en fjärdedel (23 %) har låg utbildning (ej fullgjort grundskola eller fullgjort grundskola) och 39 procent en mellanlåg utbildning. Procentdifferensen för hög utbildning mellan dem som vuxit upp i arbetarhem och dem som vuxit upp i högre tjänstemannahem är 52. Nästan en femtedel (19 %) av dem som vuxit upp i arbetarhem gick vidare för att ta examen vid universitet eller högskola – en minoritet av uppåtsträvare i det sociala rummet. Dem som vuxit upp i jordbrukarhem har ännu lägre tendens till att utbilda sig – 66 procent har antingen låg eller mellanlåg utbildningsnivå. Även dessa resultat är statistiskt signifikanta (Cramers $V = .000$).

Det finns alltså ett tydligt samband mellan klasshabitus och benägenheten att utbilda sig. Men med hur mycket ökar oddsen för att ta examen vid högskola eller universitet om man har ett visst klasshabitus? Vilka andra faktorer påverkar tendensen att utbilda sig? Tabell 3 redovisar hur oddsen för att inneha en högre examen påverkas av klasshabitus (uppväxt i tjänstemannahem jämfört med andra hem), under kontroll för vart i Värmland man bor (Karlstad/Hammarö kontra övriga Värmland), om man är uppväxt på landsbygden eller inte, kön, och slutligen om man har en ”finkulturell” livsstil.

Tabell 3 visar att individer som har vuxit upp i tjänstemannahem har över tre gånger så höga odds att inneha en examen från högskola eller universitet, jämfört med övriga klasshabitus. I och med det har klasshabitus den starkaste effekten på oddset att ha examen vid högskola eller universitet – resultat som går i linje med tidigare forskning i Sverige (Öhlin 2010). Dock måste det betonas att effekten av utbildning är mycket starkare i ett nationellt sammanhang där tjänstemännens odds att ta examen är tio gånger högre än övrigas (ibid.). I detta avseende är alltså den sociala reproduktionen svagare uttryckt i det regionala sammanhanget. Vidare spelar geografi roll: individer i Karlstad och Hammarö är mer benägna att ha en högre examen än individer i övriga Värmland. Att man bor på landsbygden spelar dock ingen roll – den geografiska förklaringen handlar alltså mer om vilken kommun man bor i (Karlstad eller Hammarö) än om själva boendeformen (stad/land). Däremot är värmländska kvinnor mer benägna än män att utbilda sig. Slutligen ser vi också att den ”finkulturella” livsstilen också spelar roll – de som är orienterade mot den ”legitima” kulturen (det vill säga de som relativt ofta går på opera, teater, konsert och museum) (Bourdieu 1984) har mer troligen en examen från högskola eller universitet. Här är det rimligt att också anta det omvända förhållandet, nämligen att de med institutionaliserat kulturellt kapital (examen från högskola eller universitet) under sin utbildning socialiserats in i orienteringen mot ”legitima” kulturella praktiker.

”Finkulturen” tycks alltså vara förknippad med en högre utbildning. Men vad är det som föranleder en sådan livsstil? Vi vänder oss till vår tredje hypotes – att den ”finkulturella” livsstilen framförallt återfinns bland individer med hög position i samhället (Bourdieu 1984:114). Tabell 4 visar att både ett relativt högt ekonomiskt kapitalt (här

Tabell 3: Oddsen för att inneha examen från högskola eller universitet bland värmlänningar över 30 år. Logistisk regression med oddskvoter.

	Högre examen Ref.: Ej högre examen	
	Oddskvoter	Sig.
Kommun: Karlstad eller Hammarö <i>Ref.: Övriga Värmland</i>	1.455	.018
Uppväxt i tjänstemannahem <i>Ref.: företagare-, jordbrukar-, arbetarhem</i>	3.138	.000
Uppväxt på landsbygden <i>Ref.: mindre tätort, stad, storstad</i>	1.029	.866
Kvinna <i>Ref.: Man</i>	1.861	.000
”Finkulturell” livsstil <i>Summerat index 1–5</i>	2.217	.000
Konstant	.042	.000
Nagelkerke R ²	19%	
n	1076	

Kommentar: ”Finkulturell” livsstil är ett summerat index från Fråga 37 som ställer över tjugo frågor om vad människor ägnar sin fritid åt, i syfte att komma åt underliggande livsstilar. En faktoranalys av detta frågebatteri (inte redovisad här) visar att olika ”finkulturella” aktiviteter (gå på opera, museum, teater och konsert) hänger samman och således utgör en enhetlig livsstil ($\alpha=.707$).

indikerat av årsinkomst) och ett institutionaliserat kulturellt kapital (här: examen från universitet eller högskola) är positivt korrelerade med orienteringen mot ”finkulturen” (Bourdieu 1984; Broady 1988). Dock slår inte klasshabitus igenom som signifikant. Istället är det våra indikatorer på kapital som slår igenom, vilket överensstämmer med tidigare studier i Sverige (Nilsson & Peurell 2010; Peurell 2014) samt den forskning som påvisat strukturella homologier mellan volym och komposition av kapital och livsstilar i Skandinavien (Rosenlund 2015; Hjellbrekke et al. 2015; se även Katz-Gerro 2002). Vi ser också en svag, positiv, effekt av ålder. Även här spelar geografin en roll – denna livsstil är mer utbredd i Karlstad och Hammarö än i övriga kommuner i Värmland. Detta kan dels förklaras av lättare tillgång till kulturlivet, men också av att ett visst klasshabitus (tjänstemän) har samlats i just Karlstad och Hammarö.

Att den ”finkulturella” livsstilen framförallt återfinns bland kapitalstarka individer är ett tecken på att den fungerar som ett instrument genom vilket människor upprätthåller sin position i samhället (Bourdieu 1984:7). Den sociala funktionen av

SOCIAL REPRODUKTION I VÄRMLAND

Tabell 4: Förklaringsfaktorer för en ”finkulturell” livsstil. OLS-regression med b-koefficienter (standardfel inom parentes)

	”Finkulturell” livsstil
Examen från högskola eller universitet <i>Ref.: Ej examen</i>	.454*** (.048)
Uppväxt i tjänstemannahem <i>Ref.: Uppväxt i arbetar-, jordbrukar- eller företagarhem</i>	.104 (.054)
Bor i Karlstad eller Hammarö <i>Ref.: Övriga Värmland</i>	.256*** (.041)
Årsinkomst >500 000 kr <i>Ref.: Årsinkomst <500 000 kr</i>	.177*** (.044)
Ålder	.008*** (.002)
Kvinna <i>Ref.: Man</i>	-.084* (.040)
Konstant	.853***
Radj2	16 %
N	1113

Kommentar: Signifikanskoder: * p<.01, ** p<.05, *** p< 0.01. För information om beroende variabel ”finkulturell” livsstil, se kommentar till tabell 3.

kulturkonsumtion är att upprätthålla gränser – eller distinktioner – klasser emellan. De som relativt ofta går på opera, teater, muséum och konsert har ofta ackumulerat ekonomiskt och kulturellt kapital (ibid.). Eller omvänt – att röra sig mot den ”fina” kulturen är ett sätt att bekräfta sin kapitalstarka position i samhället.

Kapitalkoncentrering och akademisk konsekriering i det urbana och kulturella centret

Den fjärde hypotesen pekar mot att det regionala centret Karlstad/Hammarö är en plats med en relativt kapitalstark befolkning med utbredd smak för ”finkulturen”, där en konsekriering till utbildningens fält äger rum. Tabell 5 ger en jämförelse mellan Värmlands kommuner (här bör man dock tänka på att analyser som bryts ned på kommunnivå lider av låga n-tal). I jämförelse med övriga kommuner i Värmland har både Karlstad och Hammarö en hög andel högre tjänstemän, universitetsutbildade

människor med smak för finkulturen. På Hammarö utgör de högre tjänstemännen 17 procent av befolkningen. Det är den högsta andelen bland alla värmländska kommuner (för Torsby, Storfors, Munkfors, Forshaga och Årjäng utgör denna grupp 0 % i SOM-materialet). I Karlstad utgör dem högre tjänstemännen 8 procent av invånarna. Samtidigt har Hammaröborna och Karlstadborna en relativt stark benägenhet att utbilda sig vid högre lärosäten, och därtill en jämförelsevis ”finkulturell” livsstil. Utöver det är Hammarö den kommun i Värmland där störst andel placerar sig till höger på en politisk vänster-höger-skala (42 %) och här finns även en hög andel höginkomsttagare (54 %). I Karlstad är dessa siffror 36, respektive 49 procent. 2015 utsågs Hammarö till årets företagarkommun i Värmland, och till den femte bästa i landet.

Karlstad och Hammarö sticker alltså ut bland de värmländska kommunerna. Den mest slående skillnaden syns i Lärarförbundets ranking över landets skolkommuner. Hammarö är landets femte bästa skolkommun, medan Karlstad hamnar på 69:e plats och Filipstad på plats 261 (av 290). Årjäng, den värmländska kommun som placerar sig näst bäst, hamnar på 35:e plats. Tittar vi enbart på elevers övergång till högskola – predispositionen gentemot den högre utbildningen – finner vi återigen Hammarö högst placerad bland de värmländska kommunerna på plats 30 (här tappar Årjäng dramatiskt i placering med plats 154). Här tycks Hammarö dra ifrån Karlstad.

Även om vi här förlitar oss på övergripande statistiska mönster snarare än etnografiska djupdykningar tycks barnen och ungdomarna på Hammarö, i högre utsträckning än elever i andra kommuner, vara invigda i skolans kultur och dess ”dolda läroplan”³ (Broady 2007). Den sociala reproduktionen görs verksam då ”kapitalstarka” föräldrar undermedvetet och medvetet på olika sätt förbereder sina barn för skolan och förväntningarna som den ställer (Bourdieu & Passeron 1990). Detta belystes också ovan när vi såg att oddsen för att utbilda sig på universitet är tre gånger så höga bland tjänstemän som bland övriga samhällsklasser.

Sammantaget ser vi att Hammarö och Karlstad, i jämförelse med övriga Värmland, befolkas av högutbildade och högavlönade individer. Smaken för ”finkulturen” är mer utbredd. Lärarförbundets ranking säger många saker, men kanske framförallt att elever på Hammarö har det habitus som krävs för att framgångsrikt kunna navigera på utbildningens fält.

Bourdieu menar att ”rummet av sociala positioner” tenderar att ta form på fysiska platser (konstnärer och artister ansamlas i en stadsdel, affärseliten i en annan, och arbetare i en tredje) (2000:134; Florida 2006). Fallet Hammarö visar detta väldigt tydligt i det att individer som tillsammans formar ett relativt privilegierat kluster i det sociala rummet bosätter sig på samma plats, strax söder om Karlstad, på en ö i den värmländska skärgården. Lite tillspetsat kan Hammarö därför sägas utgöra ett värmländskt Djursholm (jfr Holmqvist 2015).

3 Att som elev förstå den dolda läroplanen innebär att kunna 1.) arbeta individuellt, 2.) vara uppmärksam, 3.) vänta, 4.) kontrollera sig motoriskt och verbalt, 5.) uttrycka sina egna erfarenheter och 6.) underordna sig lärarens osynliga auktoritet (Broady 2007:17).

SOCIAL REPRODUKTION I VÄRMLAND

Tabell 5: Socio-demografisk uppsättning av värmändska kommuner, och deras placering på Lärarförbundets ranking över bästa skolkommun. (+/- = över/under länets genomsnitt)

Andel högre tjänstemän (%)	5	4	4	0	7	1	17	8	5	9	0	0	9	3	0	0	6
Andel med examen från högskola/uni. (%)	12	15	14	22	13	10	29	32	24	27	9	30	16	31	20	22	24
Andel "till höger" politiskt (%)	25	30	17	24	42	25	42	36	38	30	33	40	39	25	26	28	32
Andel höginkomsttagare (>500 000 kr/år) (%)	32	48	24	41	40	43	54	49	61	48	33	22	38	38	38	33	44
"Finkulturell" livsstil: index 1-5 (medelvärde)***	1,45	1,39	1,54	1,47	1,48	1,25	1,64	1,78	1,62	1,49	1,05	1,28	1,63	1,45	1,35	1,36	1,58
Sveriges bästa skolkommun (SBS) 2015 (ranking)	89	146	261	172	65	144	5	69	163	148	209	164	186	90	145	35	-
SBS 2015: övergång till högskola (ranking)	154	282	233	205	180	79	30	64	154	141	242	219	262	141	233	154	-
Antal svarande (Värmlands-SOM 2014)	140	46	52	62	41	74	74	483	59	127	12	10	76	66	59	38	1420

Kommentar: Analyser som byts ner på kommunnivå lider av låga n-tal, vilket läsare bör ha i åtanke. *** = ANOVA-test visar att skillnaderna mellan kommunerna är statistiskt signifikanta (p = .000). För info om skolranking: Lärarnas riksförbund [https://www.lararforbundet.se/artiklar/14-kriterier-for-basta-skolkommun](https://www.lararforbundet.se/artiklar/basta-skolkommun-2015-vellinge)). För info om skolranking: Lärarnas riksförbund [https://www.lararforbundet.se/artiklar/14-kriterier-for-basta-skolkommun](https://www.lararforbundet.se/artiklar/basta-skolkommun-2015-vellinge)).

Slutsatser

Mot bakgrund av Bourdieus teori om social reproduktion – den sociala världens ”trög-rörlighet” – förväntade vi oss fyra mönster i 2014 års SOM-undersökning av Värmland. Resultaten av denna studie gav, på ett övergripande plan, stöd för samtliga hypoteser. Vi har sett att den sociala reproduktionen uttrycks på följande sätt:

1. Värmlänningarnas nuvarande hem är ofta samma typ av hem som dem vuxit upp i. 59 procent av dem med arbetarbakgrund lever även som vuxna i arbetarhem, och 77 procent av dem som vuxit upp i tjänstemannahem är nu tjänstemän.
2. Värmlänningar från tjänstemannahem är mer benägna än individer från andra typer av hem att utbilda sig. Oddset för att inneha examen från högskola eller universitet är över tre gånger så högt för tjänstemän som för andra (dock ska det understrykas att detta är avsevärt lägre odds jämfört med riket som helhet där tjänstemännens odds är tio gånger de övrigas).
3. En ”finkulturell” livsstil återfinns framförallt bland höginkomsttagare, och bland dem med hög utbildning, som bor i Karlstad eller Hammarö.
4. I jämförelse med invånarna i övriga kommuner i Värmland är invånarna i Karlstad/Hammarö kapitalstarka individer predisponerade gentemot den ”fina” kulturen och den högre utbildningen.

För att besvara studiens frågeställningar kan vi därför, sammanfattningsvis, säga att klasshabitus, här indikerat av det typ av hem man vuxit upp i, utgör en central aspekt i hur människor tar sig fram genom livet – vilka vägar de väljer att gå. Habitus pekar på att det sociala livets sammansättning upprätthålls av individer eftersom vi tenderar att reproducera vår sociala bakgrund – den miljö som skapade oss. Som vi kunnat se kan vår framtida hemmiljö och utbildningsnivå härledas till vårt klasshabitus (Bourdieu 1990). Även fast klasshabitus inte korrelerade med den ”finkulturella” livsstilen har vi kunnat skönja konturerna av den strukturella homologi mellan volym och typ av kapital och denna livsstil som observerats i tidigare studier (Bourdieu 1984:128–129; Rosenlund 2015; Hjellbrekke et al. 2015). Den tredje hypotesen får därmed bara delvis stöd av analyserna. Vidare har vi sett att plats spelar roll. Karlstad, och framförallt Hammarö, har framträtt som platser där framtida generationer av den värmländska eliten uppfostras av en kapitalstark befolkning (och därmed via ett klasshabitus inställt på avkastning på utbildningens fält) och upprätthålls (genom smaken för den ”fina” kulturen).

Studiens bidrag återfinns i belysningen av fyra huvudsakliga sätt på vilket den sociala reproduktionen tar sig uttryck i ett samtida, regionalt sammanhang. Sammantaget ger resultaten stöd för att nationella och internationella mönster av social reproduktion återfinns i den regionala (här: värmländska) kontexten (jfr Oskarsson et

al. 2010). Även om föreliggande studie baseras på ett representativt urval av värmlänningar måste dess begränsningar betonas – begränsningar som härleds ur det faktum att studien baseras på sekundärdata som inte explicit utformats med föreliggande frågeställningar och hypoteser i åtanke. Fortsatt forskning bör således kartlägga den sociala reproduktionen i regioner utifrån ett finare mätinstrument: exempelvis utifrån ett sätt som identifierar ett socialt fält och utifrån fältet skapar det sociala rum som Bourdieu själv arbetade utifrån (se exempelvis Savage et al. 2013; Rosenlund 2015; Hjellbrekke et al. 2015). För att detta ska möjliggöras krävs fler indikatorer på kulturellt och ekonomiskt kapital. Vidare behöver mekanismerna som föranleder de olika instanserna av social reproduktion tydligare blottläggas med kvalitativ forskning.

Avslutningsvis

Klasshabitus är inte ett öde som individer inte kan frigöra sig från – i denna studie har vi sett både uppåtgående och nedåtgående social mobilitet. Det ska också betonas att den sociologiska förklaringen till ”varför vi gör som vi gör” inte är den enda förklaringen. Vi måste dock, mot bakgrund av resultaten i denna studie, som på det hela taget gett stöd åt samtliga hypoteser gällande den sociala reproduktionen, inse att ”most people are statistically bound to encounter circumstances that tend to agree with those that originally fashioned their habitus.” (Bourdieu & Wacquant 1992:133). Värmland beskrivs inte sällan som ”ett Sverige i miniatyr”. Detta gäller även när det kommer till den sociala reproduktionen.

Referenser

- Aronsson, L., P. Norell & L. Nilsson (2012) ”Ack Värmeland”, 473–484 i L. Nilsson, L. Aronsson & P. Norell (red.) *Värmländska landskap: Politik, ekonomi, samhälle, kultur, medier*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Atkinson, W. (2016) ”Class and cuisine in contemporary Britain reheated: A reply to Flemmen and Hjellbrekke”, *The sociological review* 64:194–201.
- Beck, U., A. Giddens & S. Lash (1994) *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Oxford: Polity
- Berglund, T. (2010) ”Klass och arbete”, 72–86 i M. Oskarson, M. Bengtsson & T. Berglund (red.) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. New York, London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1986) ”The forms of capital”, 241–258 i J. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York, Greenwood: Greenwood press.
- Bourdieu, P. (1990) *The logic of practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1996) *The state nobility*. Cambridge: Polity.

- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian meditations*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. & J.-C. Passeron (1990) *Reproduction in education, society and culture*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant (1992) *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity.
- Bové, J. (2016) "Den värmländska SOM-undersökningen 2014", 527–540 i P.O. Norell, L. Nilsson (red.) *Värmländska utmaningar: Politik, ekonomi, samhälle, kultur, medier*. Karlstad: Karlstads Universitet.
- Broady, D. (1998) "Kulturens fält: Om Pierre Bourdieus sociologi", *Nordicom-nytt* 1/2:59–88. <http://people.dsv.su.se/~jpalme/society/pierre.pdf> (Hämtad 2016–04–25).
- Broady, D. (2007) "Den dolda läroplanen" i *Krut* 127:15–19.
- Costa, C. & M. Murphy (red.) (2015) *Bourdieu, habitus and social research: The art of application*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Florida, R. (2006) *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Giddens, A. (1997) *Modernitet och självidentitet: Självet och samhället i den moderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Hjellbrekke, J., V. Jarness & O. Korsnes. (2015) "Cultural distinctions in an 'egalitarian society'", 187–206 i P. Coulangeon & J. Duval (red.) *The Routledge companion to Bourdieus Distinction*. London, New York: Routledge.
- Holmqvist, M. (2015) *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*. Stockholm: Atlantis.
- Läraryrket. (2015) "Bästa skolkommun 2015". <http://res.cloudinary.com/lararforbundet/image/upload/v1444735750/330b83e759b7dad0886b280e9f12140b/Riket.pdf> (Hämtad 2015–11–12).
- Katz-Gerro, T. (2002) "Highbrow cultural consumption and class distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden and the United States", *Social forces* 81 (1):207–229.
- Nilsson, Å. & E. Peurell (2010) "Klassresor och kulturintresse", 123–142 i M. Oskarson, M. Bengtsson & T. Berglund (red.) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Norell, P. (2012) "Värmland och Karlstad: Struktur, finanser och förutsättning för politik", 25–56 i L. Nilsson, L. Aronsson & P. Norell (red.) *Värmländska landskap: Politik, ekonomi, samhälle, kultur, medier*. Karlstad: Karlstad University Press.
- NWT. (2010) "Som ett Sverige i miniatyr". <https://nwt.se/kundservice/prenumeration/inloggning/?redirectToURL=/varmland/2010/06/06/som-ett-sverige-i-miniatyr>. (Hämtad 2015–03–07).
- Oskarson, M., M. Bengtsson & T. Berglund (red.) (2010) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Payne, G. & C. Grew (2005) "Unpacking 'class ambivalence': Some conceptual and methodological issues accessing class cultures", *Sociology* 39 (5):893–910.
- Peurell, E. (2014) *Vem besöker de statliga museerna? Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.

- Rosenlund, L. (2015) "Working with Distinction: Scandinavian experiences", 157–186 i P. Coulangeon & J. Duval (red.) *The Routledge companion to Bourdieu's Distinction*. London, New York: Routledge.
- Savage, M., G. Bagnall & B. Longhurst (2001) "Ordinary, ambivalent and defensive: Class identities in the northwest of England", *Sociology* 35 (4):875–92.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman & A. Miles (2013) "A new model of social class? Findings from the BBC's Great British class survey experiment", *Sociology* 47 (2):219–250.
- SCB (2012) *Universitet och högskolor: Högskolenybörjare 2011/12 och doktorandnybörjare 2010/11 efter föräldrarnas utbildningsnivå*. Statistiska meddelanden UF20 SM1204. http://www.scb.se/Statistik/UF/UF0205/2011L12D/UF0205_2011L12D_SM_UF20SM1204.pdf (hämtad 2015-03-07).
- Skeggs, B. (1999) *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Willis, P. (2000) *Learning to labour*. Dorchester: Ashgate.
- Öhlin, M (2010) "Samhällsklassernas utbildningshorisont: Är utbildning ett fritt val?", 42–56 i M. Oskarson, M. Bengtsson & T. Berglund (red.) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.

Om artikeln

Denna studie är en utvecklad version av ett populärvetenskapligt kapitel för publicering i en antologi baserad på 2014 års SOM-undersökning till värmlänningar (red.: PO Norell och Lennart Nilsson). Redaktörerna har godkänt publicering av omarbetad version i *Sociologisk forskning*. Författaren vill tacka *Sociologisk forsknings* två anonyma bedömare för deras återkoppling på en tidigare version av detta manuskript.

Kontaktuppgifter till författare

Johan Lindell

Institutionen för geografi, medier och kommunikation

Karlstads universitet, 651 88 Karlstad

Tel: 054-700 2426

E-post: johan.lindell@kau.se

Författarpresentation

Johan Lindell, fil. dr och postdoktor vid institutionen för geografi, medier och kommunikation, Karlstads universitet, forskar om klass, nyheter och globalisering. Han har tidigare publicerat sin forskning i bland annat *European journal of cultural studies*, *Distinktion: Scandinavian journal of social theory*, *Journalism studies* och *International communication gazette*.

Sociologi som konstform

Texten bygger på ett panelinlägg från Sociologidagarnas session om sociologi och litteratur. Samtalet utgick från antologin *Sociologi genom litteratur* och leddes av litteraturvetaren Johan Svedjedal. Förutom författaren deltog också redaktörerna Christofer Edling och Jens Rydgren. Rubriken är lånad från ett föredrag av Robert Nisbet.

I sina tio budord för en kreativ forskning framhåller Stefan Svallfors (2016) vikten av att läsa vitt och brett, bortse från disciplinräns och ställa sig i hörn. Kanske gör jag nu en väl radikal tolkning av hans rättesnören, övertygad som jag är om att vårt ämne mår bra av marginalerna och glappen mellan discipliner, ämnen och kunskapsparadigm. Jag vill pröva tanken på en sociologi, inte bara *genom* litteratur (vilket föreslås i antologin *Sociologi genom litteratur*), inte heller en litteratur betraktad ur sociologisk vinkel (alltså litteratursociologi) – utan möjligheten till ett förtätat samröre: ett *som* i stället för *genom*. Litteratur *som* sociologi, och förstås: sociologi *som* litteratur.

Litteratur *som* sociologi – här finns otaliga exempel, vilket inte minst antologins många läsningar visar. Författare som berör klassiska samhällsvetenskapliga frågeställningar om makt och utanförskap, moral och social sammanhållning, som tar sig an en bit av världen med ett sociologiskt kalejdoskop. Ett dagsaktuellt exempel är uppmärksammade Maja Lee Langvads *Hon är arg*, ett poetiskt vittnesmål om att vara adopterad, men också en forskningsundersökning med 159 fotnoter och referensförteckning över pågående studier.

Sociologi *som* litteratur, då?

Vi ska väl ändå inte bli författare, utbrister någon, tillåta oss att – liksom romanen – fritt fabulera och hitta på. Är inte just kraven på tillförlitliga källor och transparens i förhållande till den verklighet vi har i uppdrag att skärskåda grunden för vår vetenskapliga legitimitet?

Onekligen är det så att sociologi och litteratur – liksom vetenskap och konst – delvis rör sig inom skilda paradigmen och håller sig med olika sanningsbegrepp. Vissa menar att det ena har sin grund i *logos*, förnuftet, medan det andra bottnar i *patos* – lidelsen, affekten: det som väcker känslor. Det som är sant – eller trovärdigt, rimligt och godtagbart – i vetenskaplig mening är inte nödvändigtvis sant i konstnärlig mening, och vice versa. Som hävdades av flera deltagare under Sociologidagarnas panelsamtal är detta den mest flagranta skillnaden där ingen tycks beredd att kompromissa. Författaren har rätt att dikta, hon *bör* dikta; fantasin är byggklossen i hennes värld, sanningsbegreppet

inte underordnat en yttre verklighet utan avhängigt romanens egen logik. Lyckas hon, hur surrealistiskt detta universum än är, blir författaren en effektiv berättare med kraft att svepa nya penseldrag över historien och rucka vår begreppshorizont. Samhällsvetaren, däremot, får snällt hålla sig till empiriskt identifierbara fakta.

Men håller uppdelningen? Är inte också sociologen diktare? Är inte konststycket även för en sociolog att bända världen för att få syn på annat, att rucka på verkligheten som den ter sig i vardagligt ljus – ett uppdrag som kräver föreställningsförmåga och fantasi bortom det invanda?

Den brutna blicken

Jag vill tro att vår träning framförallt kommer till uttryck som en särskild sorts blick. Är det inte den blicken C. Wright Mills beskriver i första kapitlet av *Den sociologiska visionen* – blick som löfte? En mer kroppslig och mindre mekanisk förståelse av vad det innebär att tänka sociologiskt som kanske närmar sig den intuition och inlevelse som ibland sägs känneteckna konstnärlig verksamhet. Snarare än att fördunkla genom slirig diskurs om genialitet är poängen att den som under lång tid hänger sig åt sociologi (läser teori, genomför undersökningar, sätter sociologiska begrepp på verkligheten) införlivar kunskapen som en förkroppsligad känsla, ofta svår att fullt ut förklara. Sociologi blir efterhand en orientering, en särskild blick och dragning till världen. Pendelrörelsen mellan historia och biografi, dubbelseendet som bryter struktur mot individ och skapar ett särskilt intresse för paradoxer och sprickor, är en del av vår disposition.

Läser vi Georg Simmel, själv en högst oortodox sociolog som trots (eller på grund av) icke-existerande metod och okonventionell vetenskapssyn har överlevt och ständigt upptäcks av nya generationer, kan vi tänka oss att ämnet – som en särskild orientering – har olika formspråk. ”A parallel is found in the fact that the same geometric form may be observed in the most heterogeneous materials and that the same material occurs in the most heterogeneous spatial forms” (Simmel 1908/1971:26). Är materialet, eller i vårt fall blicken, tillräckligt skarp tränger den igenom formen; vi känner igen sociologin när vi möter henne, oavsett språk och genre.

Vetenskaplig metod är förstås det som ger akademisk legitimitet, men hur är det med ämnets bredare betydelse och tyngd – är det inte just den särskilda blicken som ger sociologin dess mening? Metoderna hjälper oss helt säkert att systematisera kunskapen men det är inte lika självklart att de ”lyfter oss ur tillfälligheternas historia”, som Sverre Wide formulerar det i sin recension av *Sociologi genom litteratur*. Även Mumindalens Hemul och Rådd-djur är, som han skriver, metodiska i samlandet och sorterandet av knappar och insekter, men vad meningen är – om detta är väsentligt samlande eller en kunskap ”sluten kring sig själv” – kan knappast graden av vetenskaplighet avgöra (Wide 2016:93). Även den mest nitiska samlare och metodekvilibrist kan ha misstagit sig när det gäller frågan om innehåll – vart blicken bör riktas. I den klassiska essän *Science as a vocation* är Max Weber inne på något liknande. Ingen undersökning i världen, hur tillförlitlig och noggrann den än är, kan motiveras om bärande idéer

saknas. Trots att hårt och ofta tråkigt arbete är en del av forskningsprocessen, det understryker förstås Weber (även om vissa "dilettanter" kan ha lyckan att snubbla över avgörande hypoteser), är inspiration och fantasi nödvändiga ingredienser. Sociologi skrivs rentav fram som en "passionate devotion", en "strange intoxication" som delar själ med konsten.

... inspiration plays no less a role in science than it does in the realm of art. It is a childish notion to think that a mathematician attains any scientifically valuable results by sitting at his desk with a ruler, calculating machines or other mechanical means. The mathematical imagination of a Weierstrass is naturally quite differently oriented in meaning and result than is the imagination of an artist, and differs basically in quality. But the psychological processes do not differ. Both are frenzy (in the sense of Plato's "mania") and "inspiration" (Weber 1919/1991:136).

Fyrtio år senare håller Berkeley-professorn Robert Nisbet, dåvarande ordförande i the Pacific Sociological Association, ett anförande i samma anda. Föredraget *Sociology as an art form* (inte *martial art* alltså, vilket Pierre Bourdieu ytterligare fyrtio år senare föreslår) är en plädering för en känslans och sinnlighetens sociologi. Enligt Nisbet är vetenskaperna redan konst, sociologin redan litteratur, utan att för den sakens skull förlora sin grad av vetenskaplighet. Med hänvisning till matematikern Marston Morse vackert mystiska beskrivning av hur kunskap frammanas – "the unconscious recognition of beauty" – framhålls vetenskapens psykologiska och andliga släktskap med konsten (1962:70). Idag höjer vi på ögonbrynen inför sådana beskrivningar, men enligt Nisbet var det en självklarhet för andra tiders tänkare och konstnärer. Johann Wolfgang von Goethe såg exempelvis inga skäl att skilja arbetet med *Faust* från de botaniska och geologiska studierna: de konstnärliga undersökningarna ansågs besjåla de vetenskapliga. Det är först vid 1800-talets mitt som konst och vetenskap glider isär och blir varandras motsatser. Industrialisering och byråkratisering, tilltagande arbetsdelning och specialisering sätter stopp för renässansmänniskan. Som binärt par präglas konsten alltmer av genikult, medan vetenskapen omges av metodmyt.

Gradually the idea spread that science, unlike art, flows along the same methodological and systematic channels that business or law or medicine does. What is crucial, it was felt, was not free reflection, intuition, and imagination but rigorous adherence to procedure. The machine in the factory was proof that skill could be transferred from man to technology, making human ingenuity an expendable item. Could not method be the analogue of the machine? (Nisbet 1962:68)

Det här är en problematisk utveckling, menar Nisbet. För trots att vetenskap och konst inte kan bli samma sak delar de något helt avgörande: nämligen sitt i grunden kreativa *imagination work*. "If we forget this we run the risk of losing the science, finding ourselves with a sandheap empiricism or methodological narcissism, each as far from science as art is from billboard advertisements", skriver han (ibid.:67). Hotet

mot blicken tycks evigt, men kanske går det att urskilja olika frontlinjer. Möjligen är det symptomatiskt att Nisbet på sextioalet varnar för metodmaskinen medan vår tids hot snarare har med andra aspekter av byråkratisering att göra. Den utveckling som såväl Nisbet som Weber och Mills beskriver är idag sammankopplad med new public management-kultur vars regelverk och normsystem sipprar in i det som borde vara en kritisk och motståndskraftig universitetskropp. Samtidens varnande röster menar att forskare och lärare underordnas ett system styrt av administrativa chefer med begränsad insyn i forskning och undervisning. En marknadsmodell gör akademien till ett företag, reglerat av direktiv om lönsamhet, effektivitet och snabba resultat. Som Inger Edqvist (2016) skriver i en ledare om antologin *Det hotade universitet* riskerar utvecklingen att förflytta viktig intellektuell verksamhet till andra arenor: ”Frågan är om verklig kunskapsutveckling numera inte sker i andra miljöer än dagens universitet.”

Fast i formen

En annan hotbild är den allt snävare formen. Samtidigt som sociologin förgrenar sig i allt fler ämnesspecialiseringar krymper antalet genrer och uttryck.

Vetenskapen sägs ibland eftersträva precision och exakthet, att undanröja ambivalens, medan konstens språk är associativt: det öppnar för mångbottnad tolkning med alla sinnen. Man kunde tro att vetenskapen därför skulle lyckas bättre än konsten att finna bärande ord, de som förmedlar budskap, men kanske förhåller det sig ibland tvärtom. Ofta infinner sig en oförmåga att förmedla det vi så säkert vet, kunskapen sluter sig kring sig själv. Kanske beror det på att den sociala verkligheten ytterst är ambivalent, kanske i grund och botten omöjlig att fånga i exakta utsagor.

Kanske har också den allt snävare formen något med saken att göra, våra trubbiga uttrycksmedel. Det vetenskapliga språket tycks allt hårdare dikterat av genrer: tidskriftens åttatusen engelska ord; avhandlingens inledning, teori, metod; forskningsansökningens saluförande argumentation. Gör inte det oss sämre rustade att hitta en tankes exakta uttryck, den klädnad som får något att bryta igenom – som konstnären Louise Bourgeois världskända spindlar (”They were my most succesful subject so I must be convincing. They must carry a message”)? Vissa genrer – i klarspråk högt rankade internationella tidskrifter – har idag blivit en garant för, eller rentav själva definitionen av det vetenskapliga, med konsekvensen att det som inte inordnas och uttrycks i sådana forum, upphör att existera. Vi tycks, liksom deckaren, ha fastnat i en form.

Formalia och genrer är nu inte så oskyldiga som de kan verka. De korrupperar inte bara språk och disposition utan även tanke. Vissa saker skriver jag inte för att jag upplever det som (intres)sant utan för att någon annan insisterar, ibland en anonym ansökningsmanual. Det händer att tilltalet dröjer sig kvar, efter att texten skickats iväg. I artikeln *Publishing as prostitution? Choosing between one's own ideas and academic success* beskriver Bruno Frey (2003) hur publikationshets och den oförtjänt stora tillit som sätts till anonyma reviewer får oss att ge upp

vår mest värdefulla tillgång som forskare: våra idéer, och tron på dem.¹ Fördelen är förstas att vi berikas med en kumulativ kunskapsprocess där bitar breddar och fördjupar ett redan upptrampat forskningsområde – vi bidrar. Nackdelen är att djärva hypoteser och försök att bryta ny mark förmodligen blir allt svårare att få publicerade. Självklart ska kritisk granskning vägleda forskningen men när överlevnad i universitetsvärlden hänger på publikationsförmåga är det lätt att även gå med på synpunkter som mest tycks handla om likriktning och anpassning. En annan konsekvens, med värre implikationer, är att de peer review-baserade regelsystemen inte alltid håller tätt. Den senaste tidens KI-skandal, liksom den så kallade Sokalaffären från 1996, vittnar om en övertro till tidskrifterna som tillförlitliga granskare.²

Är det då så som Nisbet, Weber och Edqvist påpekar, att vi i vår iver att hålla oss inom disciplinerna och de för tillfället dominerande genrererna och byråkratiska regelverken riskerar att göra oss ointressanta, att bakbindas i kunskapsuppdraget? Kan det som i vetenskaplig mening är osant ibland till och med sträcka sig efter något mer väsentligt – som Durkheims självmordsstudie som fick backning när det gäller empirins tillförlitlighet men ändå beröms som ett stycke klassisk samhällsvetenskap? Finns inte en risk att vi med allt striktare och snävare krav på *hur* och *var*, en formalians lag, gör oss av med intressant sociologi – och intressanta sociologer?³

Korläsningar

Som bekant har sociologer inte patent på kunskap om människan i samhället. Tvärtom är konkurrensen hård. Författare, filmare, serietecknare, journalister, komiker och konstnärer känner sig också manade att uttyda samhället och tycks ibland lyckas bättre, även när det gäller att förmedla sociologiska perspektiv. Är inte Liv Strömqvists seriealbum perfekta grundkursböcker i genussociologi? Eller filmaren Ruben Östlund en förnämlig mikro-sociolog med skarp blick för mänskligt samspel? Förutom att skickligt skärskåda maktens vardagsverkningar (med uttalade referenser till sociologisk

1 Som en ödets ironi blev Frey själv föremål för ett tidskrifts-debacle ett decennium senare när det visade sig att han publicerat samma artikelstoff i fyra olika tidskrifter. Beträktad med systemkritisk blick är fallet signifikativt: även uppenbart kritiska forskare tvingas tänka och handla enligt den rådande ekonomins logik. Tack till Stefan Svallfors som gjorde mig uppmärksam på fallet.

2 Läs gärna Roland Paulsens essä om vetenskapliga artiklar som hårdvaluta i dagens forskarsamhälle: "Studier i rent nonsens" (2016) och Ingrid Carlbergs analys av Macchiariini-affären: "Jakten mot rampljuset skapade skandalen" (2016).

3 "Can you imagine what would have happened had any one of them [major ideas in sociology] been subjected, at the moment following inception, to a rigorous design analysis? Can anyone believe that Weber's vision of rationalization in history, Simmel's vision of metropolis, or Durkheim's vision of *anomie*, came from logico-empirical analysis as this is understood today? [...] Each was, with deep intuition, with profound imaginative grasp, reacting to the world around him, even as does the artist, and, also like the artist, objectifying internal and only partly conscious, states of mind" (Nisbet 1962:71).

teori) lyckas de dessutom med något som i princip samtliga universitetsverksamma misslyckas med: att nå ut.

Att föreställa sig forskare och lektorer bakom filmkameran, med händerna i leran, eller slutredovisningar för VR-projekt som olja på duk, är givetvis långsökt. Vårt hantverk är och bör förmodligen i huvudsak vara av annat slag. Några sociologiska spindlar får vi nog vänta på. Men kanske kan konstnärligt arbete, inte minst litteraturen som också arbetar med ordet och delar barndom med sociologin, ändå sporra till djärvare tolkningar och uttryck. Kanske kan dess friare och samtidigt mer exakta (form)språk hjälpa oss att bli mer effektiva sociologer.

Det är på sätt och vis utgångspunkten för antologin *Sociologi genom litteratur*. I sin recension, uppmärksammar Henrik Fürst (2016) ett antal korsläsningar och frågetecken. Han lyfter exempelvis fram Mikaela Sundbergs bidrag om Jens Lapidus som högtintressant teoriutveckling, där scener från litteraturen används för att bygga ny teori, men undrar – liksom Sundberg själv och röster från sociologikonferensens panelsamtal – hur vi bör ställa oss till romanens stoff. Kan skönlitteratur användas som sociologisk empiri? Redaktörerna slår ett slag för en vetenskapligt kreativ – men avgränsad – romanläsning. Litteratur kan användas som triggande utgångspunkt i forskningsprocessens inledande fas där vi tillåts spekulera och formulera fantasmatiske hypoteser. I det skedet kan romanen bidra med viss djärvhet eftersom den inte bromsar in vid det rimligas gräns utan tillåter tankeexperiment, spegelskildringar, surrealistiska fabler som spetsar till det invanda samtidigt som det intima tilltalet erbjuder en känslomässig inlevelse med den värld som skildras. Däremot kan skönlitteraturens gestaltningar inte brukas som empirisk evidens, där är redaktörerna tydliga.

Vänder vi oss till pågående forskning hittar vi andra, möjligen mer Nisbetska tolkningar av samröret mellan sociologi och konst. Strömmen av etnografiska arbeten är ett exempel på en mer gestaltande och sinnligt orienterad sociologi som vill få läsaren att leva sig in i den värld som undersöks. Här kan avhandlingen *Inte den typ som gifter sig* nämnas, som bryter ny mark med sitt kreativa materialanvändande. Intervjuer bildar grund för idealtypiskt formade röster som i nästa steg sätts i fantasifull dialog med varandra (Adeniji 2007). Andra väljer att aktivt samarbeta med konstnärer. Tora Holmberg bjuder exempelvis i sista kapitlet av boken *Urban animals* (2015) in konstnären Katja Aglert till dialog. Men även inom till synes torrare forskningsfält kan man utläsa ett konstnärligt släktskap. Den matematiska sociologin, det Christofer Edling under Sociologidagarnas panelsamtal förespråkade i linje med en ”tråkighetens dygd”, att vara så knapphändig och exakt som bara går, kan väl också ses som en estetisk gärning; ekvationens avskalade enkelhet en strävan efter sublim minimalism – det matematikern Marston Morse beskriver som den rena tankens skönhet. Söker vi bland internationella stjärnor hittar vi dem som gjort sig ett namn på att korskoppla abstrakt teori, biografiska anekdoter och poesi. Ett exempel är Donna Haraway, brokig feministisk vetenskapsfilosof med bakgrund i bland annat biologi och primatologi. I hennes tankevärld finns inga skarpa kanter mellan konst och vetenskap. Med sin helt egna intellektuella stil (ett mischmasch av posthumanistisk terminologi och djärva

metaforer) visar hon hur ett kreativt uppror mot gängse disciplinränder och formnormativitet kan bana väg för ny kunskap.⁴

Roar vi oss med att undersöka teoribegreppets etymologi finner vi att det, trots av vi gärna associerar det med något torrt och tråkigt, delar ursprung med teatern. Grekiskans *theoria* – från *thea* (en utkikspunkt) – betyder just betraktelse, kontemplation, spekulering; tillstånd sammanflätade med fantasi och föreställningsförmåga. Släktskapet med konstens domän tycks alltså inskrivet i ordets rötter. Kanske märks det även på närmare håll. Forskningens vardagliga praktik, det närmast intuitiva arbetet med idéer och gestaltning – det vi gör när vi gör sociologi – förutsätter vetenskaplig fantasi. Läser vi klassikerna blir släktskapet än mer uppenbart. För är det inte en sorts sociologisk poesi Foucault ägnar sig åt när han påstår att kunskap är makt, när Bourdieu använder ekonomins terminologi för att beskriva allt ifrån äktenskap till konstsamlande, eller när Weber korskopplar protestantisk etik med kapitalistisk anda? Med till synes enkla medel har sociologer rubbat vår uppfattning om världen just så, genom att korskoppla och skjuta in lika-med-tecken mellan till synes oförenliga fenomen. Det menar i alla fall Magnus Haglunds i essän *Sociologi och poesi* (1997). Han beskriver ämnets slagkraft just som dess i grunden poetiska grepp: påbudet att bryta blick och – med Paul Ricoeurs ord – skapa ”en kreativ imitation av verkligheten”, att tvinga fram perspektiv som motar bort invanda föreställningsvärldar och vardagsspråk. För att lyckas kan vi lyssna in oss på lyriken och försöka efterhärma dess metaforbruk.

Uppehålla sig i hörn

Ytterst är det förstås så att svaret på frågan vad det blir av allt, vad korsläsningar mellan vetenskap och konst, sociologi och litteratur, ska leda till, endast kan besvaras av de verksamma i skärningspunkterna. Kanske behövs egentligen ingen programskrift, kanske är *sociology as an art form* det vi först möter som grundstudenter, det som får några av oss att fascinerat stanna kvar, år efter år.

Vi universitetsverksamma gör nog bäst i att låta författardrömmarna förbli sommarlovsfantasier men kanske kunde vi tillåta oss att då och då fara ut i djärv spekulation, fabulering och fantasi – i syftet att få syn på annat än det som redan ligger avtäckt i

---

4 Även svenska tänkare som Johan Asplund och Karin Widerberg har skapat en egen ton genom att ta sig an teoretiska och metodologiska spörsmål med ett personligt färgat språk och oväntade infallsvinklar. Det särskilda tilltalet, ambitionen att sträcka sig utanför ämnets disciplinära gränser och frikoppla frågeställningarna från givna referensramar har fått dem att hitta läsare långt utanför universitetssociologin. Men tilltalet har även väckt kritik i forskarleden. Exempelvis fick Widerbergs omsusade bok *Kunskapens kön* både ros och ris när den kom 1995, inte minst på grund av greppet att använda personliga erfarenheter som utgångspunkt för teoretiska resonemang. Bland annat gick Bo Rothstein till attack i ett öppet brev i *Dagens nyheter* och gjorde sig lustig över bokens inledande minneshistorier om sexualitet och kunskap. Men boken hyllades också av recensenter i dagspressen och inspirerar fortfarande nya läsare att hitta egna grepp för att göra sociologin angelägen. Även Asplund har ifrågasatts men också berömts för sin egensinnighet, bland annat erhöill han Svenska Akademiens essäpris 2007.

uppdragna spår. Kanske kunde vi ibland våga förhålla oss friare, rentav av hädiskt, till de genrer vi idag underkastar oss, värdesätta text – som trots allt är den materia vi dagligen brottas med – också som text, alltså som en bändbar struktur, formbar för olika syften, såväl cerebralt som känslomässigt appellerande. Kort sagt: kanske kan sociologin frambesvärjas på sätt som får fantasin – *theoria* – att tydligare lysa igenom och det estetiska att tillföra analytiska kvaliteter.

Kanske är sådan vetenskapspraktik särskilt angelägen i en tid där humanioras och samhällsvetenskapernas produktionsvillkor drastiskt förändrats. Där en absolut majoritet skriver på annat språk än modersmålet, där den alltmer dominerande genren – den internationella tidskriften – efterfrågar allt högre grad av specialisering och resultatorienterad redovisning, där bibliometriska mätningar trissar upp mängdens betydelse: att göra mer av samma, snarare än att kasta sig ut i okänt nytt.

Att så många verksamma sociologer tackade ja till att skriva i antologin *Sociologi genom litteratur*, trots att kapitlet bedöms som icke-text i akademins tjänstefördelningsekonomi, en nolla i sakkunnigutlåtandets marginal, pekar mot att gränstrakten fortsätter locka. Textsamlingen kan ses som en liten utbrytning, en vänlig protest mot en introvert ekonomi. Vi struntar i high ranking journals, norska listan, petiga anonyma reviewers; vi skriver för att vi vill, som vi vill, vi läser vitt och brett, vi struntar i disciplinränsar, vi uppehåller oss i hörn ...

... är inte blickfånget ett annat här, i hörnet, en bit från det centrum som suger allt till sig. Kanske är det som Svallfors skriver: ”att det som nyss var ett överskådligt myller av händelser, människor, kroppar nu plötsligt går att se som mönster och återkommande händelseförlopp” (2016:205). I hörnet en annan sorts tystnad, larmet från rummets mitt inte lika påtagligt. Här samlas damm, en och annan spindel, här är det lätt att låta tid gå, bli en avfälling. Men här finns också en annan sorts frihet. Avståndet från centrum innebär en närhet, till annat. Tanken krockar lättare i angränsande discipliner, utomakademiska utforskningar, berättelser bortom metodmaskinen. I hörnet blir det tydligt att blicken aldrig är en utan bruten, ett kalejdoskop av perspektiv, sociologen ett dubbelseende månghövdad monster som vägrar sluta sig kring den egna tanken.

Maria Törnqvist, Uppsala universitet och Institutet för framtidsstudier

Referenser

- Adeniji, A. (2007) *Inte den typ som gifter sig: Feministiska samtal om äktenskapsmotstånd*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Cajori, M. & A. Wallach (2008) *Louise Bourgeois: The spider, the mistress and the tangerine*. Dokumentärfilm.
- Carlberg, I. (2016) ”Jakten mot rampljuset skapade skandalen”, *Dagens nyheter*, 2016-09-06.
- Edling, C. & J. Rydgren (red.) (2015) *Sociologi genom litteratur: Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*. Lund: Arkiv förlag.

- Edqvist, I. (2016) "Flyr de intellektuella svenska universitet?", *Svenska Dagbladet*, 2016-04-04.
- Frey, B. (2003) "Publishing as prostitution? Choosing between one's own ideas and academic success", *Public choice* 116: 205-223.
- Fürst, H. (2016) "Recension av *Sociologi genom litteratur*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 46 (2).
- Haglund, M. (1997) *Sociologi och poesi*. Opublicerat manus. Stockholms universitet.
- Holmberg, T. (2015) *Urban animals: Crowding in zoocities*. New York: Routledge.
- Mills, C. Wright (1959/1971) *Den sociologiska visionen*. Lund: Bokförlaget Prisma.
- Nisbet, R. (1962) "Sociology as an Art Form", *The pacific sociological review*, 5(2): 67-74.
- Paulsen, R. (2016) "Studier i rent nonsens", *Dagens nyheter*, 2016-03-30.
- Simmel, G. (1908/1971) "The problem of sociology", *On individuality and social forms: Selected writings*. Chicago: The University of Chicago Press: 23-35.
- Svallfors, S. (2016) "Uthållig kreativitet – tills döden skiljer oss åt: Tre faror, två demoner, tio budord", *Sociologisk forskning* 53 (2):199-207.
- Weber, M. (1919/1991) "Science as a vocation", *From Max Weber: Essays in sociology*. London: Routledge: 129-156.
- Wide, S. (2016) "Recension av *Sociologi genom litteratur*", *Sociologisk forskning* 53 (1):92-94.

Därför behövs studier om makt och eliter i Sverige

I *Capital in the twenty-first century* (2014) visar Thomas Piketty att det, efter vad det verkar, var en historisk parentes när klyftorna i samhället minskade, efter depressionen och de båda världskrigen. Nu är ojämlikheten nästan tillbaka på nivåer som före första världskriget. Egendomarna och förmögenheterna har återigen koncentrerats. De människor som befinner sig i de mest gynnade klasspositionerna i samhället är dock betydligt mindre synliga inom forskningen än vad utsatta grupper är. Redan i Maktutredningens huvudrapport *Demokrati och makt i Sverige* (SOU 1990: 44:40) konstaterades: "Den elitsociologiska forskningen i Sverige har länge varit eftersatt". En liknande iakttagelse gjorde journalisten Annette Kullenberg 2004, när hon i en tillbakablick på sin numera klassiska bok *Överklassen i Sverige* (1974:11) noterade att "ointresset för denna klass är påfallande". De senaste åren har överklassen och övre medelklassen dock alltmer börjat synas i den mediala offentligheten. Ett exempel är SVT Flow-serien *Bathinas skilda världar* (2015), där Bathina Philipson, gör en klassresa genom Sverige, där hon möter hon bland annat överklassen genom familjen Asker på 900 kvadrat stora Beckershofs herrgård i Sörmland, som tillstår att de känner sig privilegierade, men tycker att överklass är ett "gammeldags" begrepp. Ett annat exempel är journalisten Björn af Kleen, som bland annat skildrat den svenska jordägande adeln i boken *Jorden de ärvde* (2009). Paradoxalt nog kan den ökade synligheten bidra till att de privilegierade klasserna kommer att utgöra förebilder för en uppåtsträvande medelklass, när deras vanor och livsstil framställs som eftersträvansvärda. I ett samhälle där medelklasslivet framställs som ett ideal, och där medelklassen i sin tur riktar blicken uppåt, i ett ständigt pågående maximerande klassat livsstilsprojekt, är det viktigt att forskningen tar sig an uppgiften att undersöka människor med privilegier och makt. En sådan ökad synlighet skulle i förlängningen kunna innebära att de som besitter mest makt i samhället kommer ut ur den vilsamma skugga som grupper med makt längre har kunna dölja sig i genom att kunna verka men inte behöva synas.

Inom universitetsvärlden kan vi se ett begynnande intresse för grupper med makt och att elitforskningen växer till som fält. Det finns sedan tidigare enskilda exempel på forskningsmiljöer där forskning om makt och eliter har bedrivits under längre tid, som SEC Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi vid Uppsala universitet, som sedan 1990 har bedrivit forskning om bland annat utbildningseliter. Men det

behövs betydligt fler forskningsmiljöer för att komma tillrätta med den skevhet som finns när det gäller vilka grupper i det svenska samhället som studeras.

Den här texten tar sin utgångspunkt i den forskning om eliter som ändå finns i Sverige men vill samtidigt uppmana fler sociologer att studera grupper med makt och privilegier. Inte minst på grund av att makt är ett av sociologins kärnbegrepp. Samtidigt har sociologin ett problem på grund av att makt ofta är osynlig, men så länge vi inte riktar blicken mot makten kommer vi inte heller att se annat än delar av samhället. För som Göran Ahrne (2014:41) mycket riktigt har påpekat har den sociologiska forskningen ägnat sig mer åt att studera fattigdom än rikedom, trots att det ur ett samhällsperspektiv mycket väl går att hävda att de rika är ett större problem för samhället. Inte minst är det som Ahrne påpekar omöjligt att ”förstå varför somliga är fattiga om man inte samtidigt försöker förklara varför andra är rika.”

Inom samhällsvetenskaperna finns som bekant en tradition att studera grupper med makt, där självklart Vilfredo Paretos (1935) *The mind and society: A treatise on general sociology* och Gaetano Moscas *The ruling class* (1939) är två tidiga studier som bör nämnas inom fältet elitforskning. Något senare studerades den amerikanska makteliten av C.W. Mills (1956) i *The power elite* och stora delar av Pierre Bourdieus vetenskapliga produktion rörde frågor om hur reproduktionen av makt och privilegier fungerade i det franska samhället (Se exempelvis Bourdieu 1979/2010; Bourdieu & Passeron 1964/1979). På senare år har elitgrupper studerats av Mike Savage med flera, genom ”The Great British Class Survey” och därmed har elitstudier förts upp på den sociologiska agendan i Storbritannien. Savage med flera definierar eliter som människor som har största möjliga tillgång till varje form av kapital och beskriver hur de i studien, som definieras som Klass 1/eliten, tydligt skiljer ut sig från andra: ”Our findings thus clearly demonstrate the power of a relatively small, socially and spatially exclusive group at the apex of British society, whose economic wealth sets them apart from the great majority of the population” (Savage et al. 2013:234). Nu ska tilläggas att GBCS har mött hård kritik, bland annat för att egentligen inte adressera frågor om klass, utan frågor om stratifikation.

Ett annat brittiskt exempel är ett forskningsprojekt om de superrika i London (se bland annat Webber & Burrows 2015), där utgångspunkten tas i Pikettys tes att vi nu ser en återgång till en förmögenhetskoncentration i västvärlden som för oss tillbaka till förhållandena vid 1900-talets början. Förra året gav även de danska sociologerna Christoph Houman Ellersgaard, Anton Grau Larsen och Markus Bernsen ut boken *Magteliten: Hvordan 423 danskere styrer landet*, där de studerade 423 personer från näringslivet, politiker, och fackföreningsledare. Det är tydligt att många av dem har sin bakgrund i den danska överklassen, och studien visar därmed att det säkraste sättet att bli en del av den danska makteliten tycks vara att vara född av föräldrar som redan befinner sig där.

Så vad vet vi om den svenska makteliten? Inom den svenska forskningen är antologin *Maktens kön* (Göransson 2006) ett pionjärverk när det gäller att studera grupper med makt. En föga förvånande men dock viktig slutsats är att den ”typiske svenske makthavaren är en svenskfödd man i övre medelåldern. Han har akademisk utbild-

ning och är uppvuxen under 1950- och 1960-talen i de högre mellanskikten eller i företagarmiljö i en familj där båda föräldrarna yrkesarbetade och var engagerade i föräldralivet” (Göransson 2006:526). Att det är vita rika män som i hög grad har utgjort studieobjekten i tidigare studier om makteliter är i det närmaste givet, med tanke på hur maktfördelningen i samhället ser ut. Ändå har för den skull varken kön eller vithet varit i fokus för analyserna, vilket dock är fallet i *Maktens kön*. Bakgrunden för kvinnor som är makthavare är densamma som för män: ”Den svenska makteliten är gediget högutbildad och har till stor del haft en privilegierad uppväxt” (Göransson 2006:527). En likhet, oavsett kön, är också att väldigt få i den svenska makteliten är födda i utlandet eller har föräldrar som är utlandsfödda, och den ytterst begränsade skara som har det kommer då från andra nordiska länder. Ett intressant resultat i studien är dock att den svenska politiska eliten och organisationseliten är något mer tillgänglig än i andra länder för ”personer som inte tillhör den dominerande svenskfödda manliga kategorin” (Göransson 2006:525). Den tidigare nämnda Maktutredningen är en viktig studie när det gäller att bidra till kunskap om grupper med makt i det svenska samhället. Dock är det tydligt att Maktutredningen inte alls har fått den effekt som den skulle kunnat få, och detta skulle kunna förklaras med ett förändrat politiskt klimat, där frågor om omfördelning av makt tycks alltmer avlägsna.

Men det går dock ändå att skönja ett begynnande intresse inom forskningen för grupper med makt, och det finns ansatser till nätverk forskare emellan. Det finns även några aktuella studier som rör privilegierade grupper i det svenska samhället, utförda av sociologer men även av forskare från andra discipliner, som historikern Petter Sandgrens studie av elitens internatskolor (2015). Den mest uppmärksammade är företagsekonomen och sociologen Mikael Holmqvists *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle* (2015). En intressant studie, som dock är betydligt mindre uppmärksamman utanför akademien i jämförelse med Djursholmsprojektet, är kulturgeografen Ann Rodenstedts avhandling (2014) *Living in the calm and safe part of the city: The socio-spatial reproduction of upper-middle class neighbourhoods in Malmö*. Rodenstedt har studerat den övre medelklass som bor i två områden i Malmö: Victoria Park, som beskrivits som Sveriges första ”gated community” och Bellevue, ett exklusivt villaområde. Hon visar hur de boende där segregerar sig själva från resten av staden – eller rent av mot resten av samhället. En av deras strategier är att inte berätta om var de bor, eftersom de vet att andra människor har uppfattningar om områden som exklusiva för rika människor – och det väcker ilska. Elitgrupper väcker, förutom ilska, också fascination. Det är tydligt inte minst genom det utrymme som Djursholms-boken fått. Ändå är det påfallande hur grupper med makt och privilegier tycks falla utanför sociologins sökljus. Det är dags att göra någonting åt det. För de nytänkbara studierna till trots: det går ändå att beskriva forskningsläget som att det finns en forskningsskugga kring grupper som innehar makt och privilegier. Det är också en fråga om forskningsfinansiering, och om vilka forskningsområden som prioriteras av de dominerande forskningsråden. Där finns exempelvis sällan klass med som en prioriterad fråga.

En viktig fråga för forskningen är också *hur* vi ska studera människor med makt, där en del av makten består i att inte vara synliga om personerna i maktställning själva inte

vill. För som uppmärksammats i tidigare forskning är forskare som studerat grupper med makt och privilegier ofta upptagna av problemen med att studera med människor med makt, till exempel problemet att forskarna ofta själva känner sig obekväma i närheten av människor med makt. Att forskarens egen roll är något som har betydelse för vilka grupper som studeras är också något som antropologen Laura Nader (1972:303) noterade i sin klassiska uppmaning till forskare att studera ”uppåt”: ”Anthropologists value studying what they like and liking what they study and, in general, we prefer the underdog.” När Esther Priyadharshini (2003) återvände till Naders text konstaterade hon att det finns en ”feel good-faktor” i att studera underprivilegierade grupper: ”This is far more complicated in the case of studying up where building a positive relationship with the powerful is not so easy and the feel-good factor is far less obvious.” Att studera grupper med makt och privilegier innebär att forskaren själv behöver utsätta sig för att närma sig grupper som är resurs- och röststarka, är vana att utöva makt och därmed kan utmana det maktöverläge som forskare i de flesta andra sammanhang befinner sig i. Sociologer måste faktiskt klara av att utsätta sig för det. Den givna slutsatsen är att vi borde ägna oss betydligt mer åt att studera grupper som har mer, och inte enbart mindre, makt än vad vi själva har. Det innebär också att vi kommer att riskera att bli ifrågasatta och utsatta för maktutövning. Men sociologin existerar inte för att vi som forskare ska kunna känna oss bekväma. I en tid när ojämlikheter i samhället återigen är skrämmande tydliga har vi viktigare saker vi måste ägna oss åt än vår egen bekvämlighet.

Lena Sohl, Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola

Referenser

- Ahrne, G. (2014) *Att se samhället*. Malmö: Liber.
- Af Kleen, B. (2009) *Jorden de ärvde*. Stockholm: Weyler.
- Bathinas skilda världar* (2015) SVT.
- Bourdieu, P. (1979/2010) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London och New York: Routledge.
- Bourdieu, P. & J-C. Passeron (1964/1979) *The inheritors: French students and their relation to culture*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Demokrati och makt i Sverige* (1990) Maktutredningens huvudrapport (SOU 1990: 44), O. Petersson (red.). Stockholm: Allmänna förlaget.
- Holmqvist M. (2015) *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*. Stockholm: Atlantis.
- Houman Ellersgaard C., A. Grau Larsen & M. Bernsen (2015) *Magteliten: Hvordan 423 danskere styrer landet*. Köpenhamn: Politikens forlag.
- Kullenberg, A. (2004) *Överklassen i Sverige*. Stockholm: Lind & Co.
- Maktens kön: Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet* (2006) A Göransson (red.). Nora: Nya Doxa.
- Mills C.W. (1956) *The power elite*. New York: Oxford University Press.

- Mosca, G. (1939) *The ruling class*. New York: McGraw Hill Book Company.
- Nader, L. (1972) "Up the anthropologist: Perspectives gained from studying up" 284–311 i D.H. Hymes (red.) *Reinventing anthropology*. New York: Pantheon Books.
- Pareto, V. (1935) *The mind and society: A treatise on general sociology*. New York: Harcourt, Brace and company.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the twenty-first century*. Cambridge MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Priyadharshini, E. (2003) "Coming unstuck: Thinking otherwise about 'Studying up'", *Anthropology & education quarterly*, 34 (4):420–437.
- Rodenstedt, A. (2015) *Living in the calm and safe part of the city: The socio-spatial reproduction of upper-middle class neighbourhoods in Malmö*. Uppsala: Uppsala University.
- Sandgren, P. (2015) *Internatskolorna: Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman & A. Miles (2013) "A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment", *Sociology* 47 (2):219–250
- Webber R. & R. Burrows (2015) "Life in an alpha territory: Discontinuity and conflict in an elite London 'Village'", *Urban studies* (In press). Published online before print November 3, 2015, doi: 10.1177/0042098015612983

Recensioner

Mikael Holmqvist, *Djursholm: Sveriges ledarsambälle*. Stockholm: Atlantis, 2015

Om stadsdelen Djursholm dyker upp i ett samtal så vet de flesta att Djursholm (som ligger i Danderyds kommun) är platsen där de mest välbeställda i Sverige bor och ofta uttrycker folk sig en smula nedvärderande om dessa rika människor, födda med en silversked i munnen. Denna stadsdel är också lite sägenomspunnen, sägner som ofta är grundade på förutfattade meningar.

Det finns inte särskilt många studier över hur och på vilket sätt överklassen i Sverige lever vid sidan av arbetet. Det är relativt lätt att hitta intressant statistik, som att personer i Djursholm har högst medelinkomst, högst utbildningsnivå, lägst arbetslöshet – sysselsättningsgraden är dock lägre än i landet i övrigt (de rika har råd att inte arbeta, vilket gäller framför allt kvinnor som arbetar oavlönat som hemmafruar) – lägst antal människor med socialbidrag, låga ohälsotal, högsta frekvensen av tekniskt avancerade yrken och nära hälften arbetar med finansiell verksamhet och företagstjänster etc.

Men frågan kvarstår dock: hur lever och verkar djursholmarna? Hur är Djursholm möjligt? Denna fråga har Mikael Holmqvist försökt svara på i boken *Djursholm: Sveriges ledarsambälle*. Och vi får verkligen en heltäckande bild (på hela 741 sidor) av detta bostadsområde och dess innevånare.

”Solen lyser alltid över Djursholm.” Djursholm skapades av bankiren Henrik Palme (ja, en släkting till Olof Palme) och detta område har lockat ledande personer inom näringsliv, förvaltning, militär, musikpersonligheter etc. (Ett tag bodde Sveriges mest kände kriminolog där, nämligen Leif G.W. Persson).

Bilden som framträder är inte alltid så smickrande och som läsare slås jag av att det råder stor konkurrens, som kan vara rent förödande för människor som slås ut och inte passar in i mönstret. Och bostadshusen, som ofta har en överdådig karaktär, fungerar som stängda borgar. Bakom gardinerna är det inte lika vackert. Alkoholkonsumtionen är hög, även bland ungdomar. Växer man upp där ska man gå på Viktor Rydbergs gymnasium och efter det skall man helst gå Handelshögskolan. Har man inte tillräcklig höga betyg för att komma in på detta gymnasium, så får lärarna ofta besök från föräldrarna. De trycker på för att lärarna skall höja betygen. Och om man ändå inte kommer in på gymnasiet, så väljer föräldrarna att placera sina ungdomar på internat som Lundsberg.

Personal som lärare och andra icke-djursholmare som arbetar där betraktas och behandlas som tjänstefolk.

Holmqvist utgångspunkt är att Djursholmsborna kan betraktas som ledare. Och följaktligen utgör Djursholm ett ledarsamhälle. I detta samhälle gäller det att skapa ett socialt nätverk. Och man utövar makt som ledare. Dessa ledare behöver inte nödvändigtvis ha en ledande position inom politiken, näringslivet, kulturen eller media, även de ofta har det. Holmqvist menar att det som utmärker en ledare är att den har skaffat sig legitimitet. För att komma åt detta ledarsamhälle måste man därför studera ledarens hela livsmiljö, vilket Holmqvist gör; vi får oss till livs en spännande och heltäckande beskrivning av Djursholm som just livsmiljö.

Ledarna konsekreras, förheligas, dvs. de upphöjs som moraliska och andliga subjekt i och genom samhället Djursholm. Konsekrecering bygger på social separering och differentiering, både mentalt och fysiskt. Och en speciell kultur skapas. Där alstras en aura genom Djursholms historia, traditioner, ceremonier, ritualer och institutioner.

I detta samhälle handlar det alltså inte så mycket om formella meriter utan om livsstil och denna livsstil försöker Holmqvist med sin djuplodande bok fånga. Livsstilen karakteriseras av en strävan att omvandla samhället, denna strävan tar sig olika former, som välgörenhet, vars mål var att uppfostra de mindre lyckade. Paradoxalt nog var Djurholmarna tidigt ute när det gäller kooperativ. De grundlade Kooperativa Förbundet och än idag fungerar Konsum som en social mötespunkt.

Djurholmarna betraktar sitt samhälle som "Sveriges bäst ordnade villastad". Här har man, som det uppfattas, skapat framtidens samhälle. Och detta tar sig institutionellt uttryck i Djursholm samskola, Djursholms kapell, tennisklubben och ridhuset. Dessa institutioner är viktiga för skapandet av livstilar hos det uppväxande släktet; ungdomarna socialiseras på så vis in i en specifik livsstil. Fotboll, boxning och brottning finns över huvud taget inte på kartan. Ungdomar ska hålla på med ridning/tennis och målet med idrotten är verkligen inte att bli ny Björn Borg – man befinner sig på tennisbanan för att skapa och upprätthålla ett socialt nätverk.

Holmqvists mål med sin bok är att ge en bild av detta samhälle utifrån sociala, kulturella och politiska drag. Med andra ord får vi en helhetsbild av människorna i Djursholm. Jag som läsare av denna bok finner att han lyckas väl i sitt uppsåt. Helhetgreppet fångar han metodologisk på ett högst varierat sätt. Författaren arbetar med historiska källor, kvantitativa enkäter, kvalitativa metoder etc. Han bor själv i Danderyd och han har ofta begett sig per cykel till Djursholm. Holmqvist har själv gått på Lundsberg och Handelshögskolan, så han har stött på många som kommer från just Djursholm.

Hans teoretiska utgångspunkter är framför allt Pierre Bourdieu, Max Weber och Norbert Elias. Och han håller sitt teoretiska kapitel föredömligt kort. Det lätt hänt att gräva ned sig i teoretiska spetsfundigheter, så att dessa skymmer det empiriska materialet. Men hos Holmqvist är empirin det centrala.

Holmqvist är professor i företagsekonomi och det framgår av hans utgångspunkt, nämligen av begreppet *ledarsamhället*. Ett centralt begrepp inom företagsekonomi, men som vi sociologer mycket väl skulle kunna använda. Men i övrigt så rör sig han även hemtamt på sociologins område. Om det vore en studie inom sociologins fält

skulle man nog snarare utgå från Goffmans tankegångar. För att tala i Goffmans termer är den uppvisade rena, oklanderliga fasaden det viktigaste, men bakom kulisserna är det inte alltid så perfekt. Dock skulle nog boken då haft en lite annorlunda karaktär och det är inte säkert att resultatet skulle blivit så lyckat som det blev.

Djursholm kan ses som ett exempel på framväxten en ny(gammal) samhällstyp, ett elitsamhälle eller ett ledarsamhälle som aspirerar på att ta ledningen och makten över det övriga svenska samhället.

Texten är medryckande och ytterligt läsvärd, så således anbefalles läsning.

Lars-Erik Alkvist, Högskolan Dalarna

Petter Sandgren, *Internatskolorna: Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis, 2015

Strykjärnet, det minns man. För några år sedan brännmärkte några äldre elever på Lundsberg två nya elever med ett strykjärn. En elev fick andra gradens brännskada och tvingades uppsöka sjukhus. Skandalen var ett faktum.

Det gällde en invigningsceremoni, en del av en rit som sanktionerats av skolans ledning, framkom det i Skolinspektionens granskning. Nya elever skulle märkas, denna gång med glödhatt strykjärn. Men de välkomnades förstås glatt till discot samma kväll!

Historikern Petter Sandgren återger händelserna i början av sin bok *Internatskolorna*, med undertiteln *Att fostra en elit*. Sigtuna, Solbacka, Grennaskolan och Lundsberg – i sin ordrika och täta text placerar Sandgren dessa folkhemmets distingerade anomalier i en mångbottnad och transnationell tradition.

Han stannar alltså inte vid den och den detaljen på de svenska internatskolorna – den och den prinsen, friherren, valspråket eller lagsporten. Han placerar sådana detaljer i intrikata historiska förlopp eller mönster: engelska, europeiska, globala. Historien om internatskolorna är sammanflätad, skriver Sandgren i slutet av boken. Och vid det laget har han verkligen visat det.

Ett exempel är just kamratfostran och den maskulint kodade nollningen. Systemet med äldre elever som mästrar yngre på elevhem kan föras tillbaka till slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, när aristokratiska ynglingar i England – ryckta ur sin kontext – visade sig ovana vid att inte omges av tjänare. Nykomlingarna fick då bli tjänare: *fags*. De fick städa rummen och springa ärenden, för att senare själva bli upppassade. *Fagging* var uppfunnet.

Vid internatskolan i Winchester skulle de yngsta eleverna rosta de äldre elevernas bröd över elden. Invigningsriten bestod då i att bränna och därmed härda de yngsta elevernas händer med glödande pinnar. På så sätt skulle de nämligen kunna hålla brödet över elden med bara händer och servera te och kaffe ur varma kannor.

Med åren får minnena ”en patina av nostalgi”, skriver Sandgren. Självbiografier från tidigare elever skildrar pennialism som humor och våld som karaktärsdanande. Att *inte*

bli utsatt kan vara värre än att få fingrarna brända. Det blir en ”form av vanära att inte få stryk”, konstaterade en elev vid Eton redan på 1840-talet.

En fascinerande poäng i Petter Sandgrens bok är mytbildningens betydelse, alltså alla Harry Potter-liknande sagor som lyfts in i internatskolornas varumärken och design. *Tom Brown's schooldays* av Thomas Hughes (1857) blev flitigt läst av pedagoger i USA, Frankrike, Tyskland och Sverige och fick dem att efterlikna ett rosenskimrande engelskt ideal som från början alltså var förhållandevis fiktivt. Idag finns hybrider över hela jordklotet som på varierande men snarlika sätt försöker upprätthålla social distinktion på lantligt placerade finskolor med helpension, gärna så diskret som möjligt.

Det kinesiska kommunistpartiets före detta boss Bo Xilai lät sin son läsa vid Harrow School i London. Satellitskolorna i Asien – i sig exklusiva – var förmodligen inte brittiska nog. Det man vill åt är nämligen inte utbildningen som sådan utan ”det lugna medvetandet om en obesvärad överlägsenhet”, för att citera den tidigare premiärministern H.H. Asquith.

En annan fascinerande poäng är det ideologiska potpurri som blir resultatet. Lundsbergs exklusiva aura i vår tid visar sig till exempel rimma illa med delar av skolans förflutna. Sandgren visar att grundaren William Olssons drömmar om klassupplösning och sammanhållande skogsarbete har tystats ned, till förmån för mer förväntade referenser till Eton, Harrow och Rugby. Här har alltså funnits progressiva pedagogiska ambitioner som dagens föräldrar med Lundsberg i sikte knappast vill kännas vid.

Och när Nazityskland ville fostra nazistiska gentlemän på egna internatskolor imiterade man förstås de brittiska förlagorna men avstod från att överta *fagging*-systemet, trots att det vid första anblicken bygger på en Führer-logik. Men nazisterna menade att mästrande elever kunde få en överdriven uppfattning om sin egen betydelse och att en *fag* kunde få en känsla av att vara svag och underkastad (snarare än arisk, får man förmoda). Lösningen blev en särskild lärare som Führer för elevhemmen.

En tredje fascinerande poäng förstärker jag på egen hand under min läsning: parallellerna med dagens ungdomsvård för kriminella, som jag studerat flitigt. Ta bara den rurala placeringen, de höga avgifterna, det förespeglat holistiska karaktärsformandet, den initiala identitetsnedbrytningen, elevernas hemlängtan och känslan av övergivenhet samt institutionernas disciplineringsmetoder, som hemreseförbud och indragen veckopeng. I ungdomsvården finns i princip samma fenomen. Fast det är förstås kommunerna som betalar avgifterna, inte rika föräldrar.

Strukturellt sett kan alltså elitens uppfostringsanstalter i vissa avseenden vara egenomligt lika anstalterna på samhällets botten. Det handlar om samhällets institutionella hantering av dess kontrasterande spetsar, kan man säga, som också kan mötas rent konkret. Petter Sandgren berör det när han uppmärksammar det faktum att fina familjer ibland verkar särskilt måna om att ”skicka iväg” bångstyriga barn.

Det hade jag gärna läst mer om: internatskolan som tyst kontroll av elit-reproduktionens inneboende avvikelser. (”Sociala problem? Skicka honom till Hållsjön i Värmland.”) Jag hade också gärna läst mer om skolningen av *andra* eliter, bortom direktörfärer, adelssläkter och kungahus, såsom den socialdemokratiska. SSU:s kursgård Bommersvik nämns men kvalar inte in som internatskola. Men om ämnet

egentligen är fostrandet av eliter, som undertiteln anger, borde undersökningsområdet ändå breddas.

Bli det sociologiskt? Detta är ett historiskt verk, det första i en planerad trilogi, så det vore fel att förvänta sig något annat. Som sociolog är det kanske lätt att tappa bort sig i de vindlande beskrivningarna och förgäves vänta på Förklaringen med stort F eller Perspektivet med stort P.

Men många sociologer dyker ändå upp: C. Wright Mills, Max Weber, Pierre Bourdieu, Erving Goffman, Michel Foucault och Gabriel Tarde. De används på ett friare sätt, som resurs snarare än ämne (det liknar Sara Danius stil i *Den blå tvålen*) och det tycker jag är fint, nyttigt och charmigt. Man får läsa små stycken sociologi när det passar Petter Sandgrens projekt.

Det påminner om att blott för sociologer är sociologin helig. För andra kan sociologin vara användbar, eventuellt.

David Wästerfors, Lunds universitet

Mikael Holmqvist, *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*. Stockholm: Atlantis, 2015

Petter Sandgren, *Internatskolorna: Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis, 2015

Inställningen till samhällets elit är idag mångbottnad. Att all makt utgår från folket ifrågasätts inte, lika lite som att eliter utövar ett avgörande inflytande över samhällets olika sektorer, något som bottnar i Webers meritokratiska ideal och teorin om den goda byråkratin. Samtidigt har framgång och framgångens hjältar och hjältinnor kommit hyllas inom snart sagt alla områden. Så sker inte längre bara inom idrottens värld, där benämningen elit är legio, utan de bästa inom allt ifrån film och musik till entreprenörskap och reklam belönas och beundras på årliga galor. De framgångsrika bildar på detta sätt den framgångens elit som genom sina förmågor och resurser höjer sig över oss andra.

Senare tids diskussioner om vilka som har makt och inflytande i Sverige formas av våra media där även ansedda publikationer inte drar sig för att göra listor över de personer som anses ha mest makt. Uppräkningar som vanligen består av en mix av politiker, företagsledare och andra personer som fått betydande spaltutrymme i media under senare tid.

De som i första hand inte ser eliten i ett samhälle som ett kvitto på framgång utan likt Aristoteles ser eliten som reproduktion av makt ser samhället och dess eliter genom helt andra linser. I Aristoteles beskrivning av den republikanska statsformen tillhör makten – aristokratin, ”de bästas välde”, där dygden är dess väsen. Aristokratin med sin *raison d'être* i börd och etnicitet konkurrerar dock sedan länge om inflytandet i

samhället med eliter med andra maktbaser såsom plutokratien (pengar och egendom), meritokratien (kunskap och prestationer) och demokratin (representativitet).

C.H. Hermanssons bok *Monopol och storfinans* (1965) om de femton familjerna, visade redan på 60-talet hur några få familjer i Sverige genom sitt kapital inte enbart utövade ett stort inflytande över de företag de kontrollerade utan genom detta kapital även utövade sin makt i näringslivet och samhället i stort. Under sjuttioalet kom samhällseliten av många därmed att ses i makttermer. Under 1980-talet genomför den statliga maktutredningen och i huvudrapporten *Demokrati och makt i Sverige* (SOU 1990:44) kan man läsa att den svenska eliten består vid denna tid av två block. Det handlar om näringslivet och politiken, grupper vilkas inflytande ökat på den kulturella elitens bekostnad, där den senare består av den bildade borgerligheten till vilken studenten och högre akademiska examina länge utgjort en inträdesbiljett. Den bildade elitens inflytande isoleras dock till bildningens egna bastilljoner; akademier, universitet, högskolor och får som bäst ett visst utrymme i det offentliga samtalet.

Förmögenheter växer dock till eller löses upp, samtidigt som man häpnas av de kapital som senare tids entreprenörer kontrollerar efter att ha sålt av sina företag. Toppen i den finansiella elitserien förändras därför ibland både oväntat och snabbt, samtidigt som betydelsen av de aristokratiska idealens betoning av tradition och kontinuitet som nödvändiga kvaliteter för inflytande fortfarande förefaller uppenbar i många sammanhang.

Två böcker som kom ut förra året bygger på mycket ingående studier av vad det är som formar den svenska eliten: Petter Sandbergs *Internatskolorna: Så fostras en elit* samt Mikael Holmqvists *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*.

Sandbergs bok inleds med den omtalade strykjärnsincidenten på internatskolan Lundsberg och beskriver hur den svenska elitens internatskolor utvecklats i ett samspel med liknade skolor i England, USA och övriga Europa.

Lundsberg startade på ett privat initiativ av den svensk-engelske affärsmannen William Olsson 1896 men ombildades till en stiftelse 1907. Lundberg fick senare efterföljare i Sigtunaskolan (1924) och Sigtuna Humanistiska Läroverk (1927). Gemensamt för dessa skolor var att de befolkades av söner till den svenska aristokratin och den ekonomiska borgligheten. Sandberg menar att donationerna till Lundberg under dess första tid ger en tydlig bild av att den stöds och kontrolleras av en vid denna tid nationellt integrerad elit.

Vad som kan vara mindre känt före Sandbergs studie är att dessa skolor initialt tagit sin utgångspunkt i progressiva pedagogiska idéer. Även om begreppen progressiv och reforminriktad är trubbiga för att beskriva dessa pedagogiska idéer så menar Sandberg att internatskolorna under de första åren kännetecknas av en önskan att vara något mer än bara skolor för teoretiskt kunskapsinhämtande. Tanken var att manuellt arbete i skogen och i trädgården samt undervisning i slöjd skulle utgöra betydelsefulla inslag i elevernas karaktärsdaning. Trots detta är det intressant att notera att en internatskola som Lundberg under dess första decennier hade problem. En elev beskriver det som att där fanns ett utbrett mode ”att gå om kring och vara slapp och slö och loj och

lat och likgiltig och de som inte hade anlag för dessa egenskaper gjorde sitt bästa för att se ut som om de hade dem” (Ur *Lundsbergaren* 1907 i Sandberg 2015). Ur denna problematik utvecklades tankarna om åtskillnaden mellan undervisning och fri tid, där lärarnas ansvar för disciplineringen av eleverna begränsades till skolan och att eleverna själva skall ges ansvaret för att disciplin och ordning upprätt hölls på elevhemmen. Skolans andre rektor William Olsson jr. föreslog att en skolrepublik skulle införas med studentriksdag, ett eget rättsväsende med domare och advokater som tar ställning till och dömer elever som brutit mot rådande regler. Idén om skolrepubliken kommer, visar Sandberg, inte i första hand från de engelska public school systemet utan istället från de progressiva internatskolorna på USA:s östkust. Progressiva idéer om elevdemokrati, som de kom att kallas långt senare i Sverige, kom dock med tiden att få en mer specifik inriktning präglad av de engelska Eton-idealen, en inriktning som beskrevs i Jan Guillous bok *Ondskan* (Guillou 1981) och mer nyligen uppmärksammats i och med den så kallade ”strykjärnsincidenten”.

Sandbergs utförliga beskrivning av internatskolorna visar att de svenska skolorna är del av en internationell strävan där denna utbildningsform är ett alternativ till det statliga skolväsendet. Sandberg visar dock att dessa internatskolor med tiden blir allt mer svenska när deras internationella motsvarigheter blir alltmer internationella som följd av globaliseringen av såväl utbildning som de internationella eliterna.

Holmqvist tar likt Sandberg en historisk utgångspunkt för sin analys. Även här handlar det om att skapandet av något nytt och bättre när Henrik Palme och Djurs-holmbolaget skapade villastaden Djursholm – idealsamhället.

I Holmqvists analys av Djursholm som ett ledarsamhälle har de fem kapitlen om skolan och utbildningens roll rubriken ”Skapandet av en Djursholmare”. Här skildras förväntningarna om den presterande och framgångsrike eleven, och den taktik som elever och deras föräldrar använder för att barnen ska bli framgångsrika i skolan (även konsekvenser och baksidor av sådana förväntningar redovisas utförligt).

Boken beskriver hur de som växer upp i Djursholm fostras genom en uppsättning värderingar och som uttrycks i sätten att interagera inom familjen, skolan, föreningsliv, kyrkan och så vidare. Boken redovisar också interiörer från möten i affärer, i parken, på föreningsmöten och på middagar och visar genom dessa att de som intervjuas vill förmedla den anda som karaktäriserar livet i Djursholm samt att djursholmarens sätt att leva är något unikt och eftersträvansvärt. I historiens ljus kan vi skönja Henrik Palmes vision om livet i den goda trädgårdsstaden. En av slutsatserna i Holmqvists omfattande studie är att Djursholm fått, eller kanske snarare tagit sig, rollen att fostra människor som kan leda och styra de mest centrala sektorerna i dagens Sverige. Detta genom att samhället allt sedan Henrik Palmes tid förmått skapa, med Holmqvists ord, en aura och förmåga att upphöja sina invånare till ledare.

Gemensamt för Sandbergs och Holmqvists studier är att de ser skapandet av eliten som en process av konsekriering, det vill säga detta att bli invigd eller göra någon helig, med andra ord att den konsekrierade är utvald och upphöjd över den profana vardagens realiteter. Att konsekriera ledare handlar om förvärvandet av det Bourdieu benämner som ett kulturellt kapital. Det handlar med Holmqvists ord mindre om att några få

får tillgång till och upprätthåller formella maktpositioner genom akademiska titlar, eller genom utbildning förvärvad kunskap, utan det är det habitus som de tillägnat sig som är avgörande. Konsekreringen till ledare sker genom att detta habitus gör dem till normsättare och föredömen för hur man ska tänka och agera skriver Holmqvist.

Böckerna är övertygande i sina skildringar av hur internatskolornas ideal och samvaro formar dem som går där på liknande sätt som det att socialiseras in i en särskild livsstil genom att bo och växa upp i Djursholm. I båda fallen innebär det att man uppfattas som bättre skickad som ledare i samhället.

Även om forskningen om eliten i Sverige ännu är begränsad så finns det studier om andra grupper i samhället som möjliggör jämförelser. I andra änden av den sociala skiktningen i samhället återfinns en klassisk studie av kollektiv identitet i ett norskt företag. I boken *Arbeiderkollektivet* utvecklar Sverre Lysgaard (2001/1961) det han kallar de underordnades sociologi. Denna studies betydelse kan knappast underskattas när det gäller kunskapen om hur kollektiva identiteter formas i arbetslivet. Samma år som Sandbergs och Holmqvists böcker publiceras diskuterar J.CH. Karlsson (2015) hur Lysgaards teori återkommer i anglosaxisk litteratur om hur människor i utvecklar en gemensam kultur likt det Holmqvist och Sandberg beskriver som eliternas konsekrering. Även detta kollektiv utvecklar uppfattningar om den egna gruppens upphöjda normer och mänskliga värden, i deras fall för att kunna hantera men även förändra ett omänskligt produktionssystem.

Sandbergs och Holmqvists studier är viktiga bidrag till kunskapen om hur i första hand "de gamla pengarnas" elit formas, lever och utvecklar sin självbild.

Deras undersökningar om hur konsekreringen är en del av en internationell rörelse samt har konsekvenser i dagens samhälle kan gärna få efterföljare. Det skulle kunna öppna upp diskussionen om denna grups inflytande inom olika områden i dagens samhälle.

Kanske talar vi här inte om en elit i Aristoteles mening, som genom den konsekrate sociala kompetensen (läs överlägsenhet) utövar sitt inflytande utan mer om en inflytelserik och privilegierad klass som likt Lysgaards arbetarklass får en förändrad roll och möjligen en allt mindre betydelse i globaliseringens spår.

Det vore därför intressant med fortsatta analyser av eliternas makt och inflytande i samhället och vad vi med en blinkning till Lysgaard och arbetssociologin kan kalla de privilegierades sociologi. Inom vilka områden är deras inflytande och makt är störst? Hur leder deras ideal och värderingar till påverkan inom samhällets olika domäner? Om och på vilket sätt finns det en roll för de "de bästas valde" i den globaliserade ekonomin.

Jan Löwstedt, Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet

Referenser

- Guillou, J. (1981) *Ondskan*. Stockholm: Nordstedt.
 Karlsson, J.CH. (2015) "Lysgaard i Anglosaxien: En jämförande tankelek" *Arbetsmarknad & arbetsliv* 1:7–23.

Hermansson, C.H. (1965) *Monopol och storfinans: De 15 familjerna*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Statens Offentliga utredningar (1990) *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44.

Lysgaard, S. (1961) *Arbeiderkollektivet: En studie av de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bengt Gesser, *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning*. Lund: Arkiv förlag i samarbete med Sociologiska institutionen vid Lunds universitet, 2015

”It has been long remarked that universities would study everything else in the universe before they study themselves”, skrev nestorn i brittisk forskning om högre utbildning, Ronald Barnett, för några år sedan (Barnett 2011:138). Förhållandet gäller i ännu högre grad Sverige. Varje år ges det ut i snitt omkring fem svenska doktorsavhandlingar som handlar om högre utbildning – av en total produktion långt över två tusen avhandlingar per år. Och ännu färre behandlar den högre utbildningens roller i samhället. Inte minst därför är det glädjande att ett viktigt och mycket gediget bidrag till våra kunskaper om högskolornas samhällsfunktioner nu ges ut på nytt – låt vara att det är trettio år gammalt.

Låt mig dock ange min utsiktspunkt, varifrån jag år 2016 för första gången läser framlidne professorn i sociologi vid Lunds universitet, Bengt Gessers magnum opus *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning* från 1985. Jag är inte sociolog, utan litteraturvetare som ägnat tjugofem år av mitt liv åt högskolans styrning och byråkrati. Bara de senaste två åren har jag kunnat systematisera ett antal frågor jag haft om högre utbildning och söka svar i ett antal olika vetenskapliga – inte minst idéhistoriska – traditioner (Casson 2015). Det var först när Gessers bok kom ut på nytt som jag upptäckte den och kunde se, med trettio års avstånd, så mycket klarare på vår belägenhet idag.

Jag insåg plötsligt hur mycket det ändå forskades om utbildning och ojämlikhet för trettio år sedan och hur sällan sådana frågor ställs idag – både i forskningen och i politiken; dagens forskning handlar sällan om ekonomisk jämlikhet och ytterst sällan hör man begreppet klass.

Gesser hade kommit in sent i akademien via Hermods och folkhögskolan – och hans intresseriktning i forskningen speglade hans egen väg. Hans huvudtema i boken är att undersöka ”utbildningseffekter i förhållande till samhällelig arbetsfördelning” (65). Därför kommer sorteringsteorier i fokus i bokens första del. Det är en vida spridd uppfattning bland politiker, allmänhet och tydligen också åtminstone dåtidens sociologer, att skolan sorterar efter begåvning och lämplighet. Gesser återvänder till, bland väldigt många andra, Pitirim Sorokin, en av efterkrigstidens stora konservativa samhällsteoretiker i USA, för att diskutera social och kulturell mobilitet. Men liksom många i hans samtid – och för all del kanske också en majoritet idag – grundade Sorokin sina teorier på förmodade genetiska skillnader: de högre klasserna har en större ärvd begåvning än de lägre, och skolans roll är att finna dem som råkat, av någon

genetisk slump, hamna fel, genom att bruka vad Gesser kallar en gigantisk testapparat för sortering och varudeklaration, nämligen skolan.

I första delen av boken jämför Gesser ekonomers teorier om humankapital med sociologers teorier om selektion; han finner likheter mellan dem men också svagheter i båda. I bokens andra del behandlar han utbildning och jämlikhet. Hans huvudtes presenteras rätt snart: reformer som syftar till att öka jämlikhet i och genom utbildning har gång efter annan presenterats under efterkrigstiden, utan att några påtagliga förändringar uppnåtts. Det påminner mest om en ritual, skriver Gesser (175) och utgör en del av vad han, med Strindbergs ord, kallar den offentliga lögnen: klyftan mellan världen där välmenande reformer ständigt sägs förbättra människors livschanser och den värld där allt förblir sig likt, eller möjligen något värre. Som exempel tar han den svenska skolan där man under 80-talet fortfarande höll på att skjuta upp betyg för att skona eleverna från utstötningmekanismer. Gesser menar att det inte spelade någon roll när betygen gavs, utan det viktiga som sedan påverkar arbetsdelningen är ”att skolan som helhet är uppbyggd kring åtskillnaden mellan manuellt och mentalt arbete – en klassrelaterad uppdelning – och till det manuella arbetets underordning under det mentala” (180).

Gesser upprörs över utbildningssystemets orättvisa selekteringsfunktion. När han för U68:s räkning undersökte sammansättningen av studentkullar fann han att antalet studenter från lägre klasser hade ökat totalt, men mellan utbildningarna var statusen oförändrat – de lägre klasserna blev sjuksköterskor, forskollärare och högskoleingenjörer medan de högre blev läkare och jurister och civilingenjörer. Och så är det än i våra dagar, trots femtio år av politisk vilja – eller åtminstone retorik. Gesser ställer, inte oväntat, selektionsteorier mot socialisationsteorier. Utbildningens roll är inte att hitta de begåvade utan, säger han, att se till att samhällsstatus reproduceras, inte minst genom att klä om börd till merit. Se, de rika är mera begåvade och arbetar hårdare, ity de får bättre betyg.

Genomgående visar Gesser hur väl han behärskade både svensk och utländsk forskning om den högre utbildningen. I en analytisk och kritisk genomgång av sin tids forskning finner han en stor samstämmighet om att ”framsteg och ekonomisk tillväxt kräver ett utbildningssystem som bidrar till den sociala likhetens reproduktion” (239). Lite märkligt kan jag dock tycka det är att han finner att utbildningsmässig ojämlikhet kan falla inom ramen för det moraliskt godtagbara enligt John Rawls rättviseteorem – bara ingen får det sämre. Jag skulle tycka att det inte alls faller inom Rawls ram – vad Rawls hävdar är att de som har det sämst ställt ska få mest; man måste ständigt omfördela för att motverka samhällssystemens inneboende rörelse mot ojämlikhet. Och varken då eller nu kan man hävda att utbildningssystemet kompenserar för ett socialt arv. Men på Gessers åttiotal, sade man åtminstone att det borde göra det.

Likaså är Gesser kritisk till utredningar som uppfyller politikernas profetior om att allmänt studiemedel gagnar utjämningen i utbildningssystemet. Även om arbetarklassen gynnats, har medelklassen gynnats ännu mera, säger Gesser. Och vi behöver bara titta på de senaste decenniernas statistik från HSV/UKÄ för att se att han hade rätt. Jämlikhet kostar pengar, konstaterar han – det är billigare för ett samhälle att utbilda

dem som redan fått en skjuts framåt av familjens, språk, kultur osv. Men, avslutar han sitt avsnitt om klass och utbildning: ”Detta betyder inte att jag ser den rådande situationen som önskvärd” (262).

Sedan Gessers tid har lösenordet inte varit jämlikhet utan istället valfrihet. Vilket, tillsammans med dess parhäst – konkurrens på lika villkor – förstås är en minst lika stor offentlig lögn. Av de två lögnerna så blir åtminstone jag vida mera tilltalad av åttiotalets tal om jämlikhet. Och även om Gesser beklagar sig över den tidens brist på alternativ till statliga och kommunala skolor, tror jag han hade blivit förfärad av den raskt ökande ojämlikheten i samhället som reproduceras och rättfärdigas av ett skiktat skolsystem, utklätt till valfrihet.

Gesser använder skönlitteratur på ett för nutida samhällsvetare ovanligt sätt – Cervantes, Balzac, Strindberg dyker upp som självklara referenser. Tankar om bildning som kapital finner Gesser långt före Bourdieu, hos ingen mindre än August Strindberg och hans inlägg om socialdarwinismen i *Tjänstekvinnans son* och *Fröken Julie*. Det är fint att samma Arkiv förlag nyligen publicerat en volym med *Sociologi genom litteratur*, men där närmar sig sociologerna skönlitteratur som ett främmande fält utanför sociologins egen säkerhetszon. Bengt Gesser, däremot, rör sig bland de europeiska klassikerna som på sin egen bakgård.

Gessers gedigna genomgång av teorier om professionalisering visar alltså hur högre utbildning fungerar för att stärka och reproducera en yrkesgrupps kunskapsmonopol och tillämpning av en viss yrkesetik, allt oftare inom ramen för en statlig legitimering. Och bakom hela Gessers resonemang skymtar gång efter annan inte bara Marx, Durkheim och Weber utan också Nietzsche – de professionella utgör en högre art som har rätten att uttala sig om vad som är gott eller dåligt; politisk och samhällelig rang blir *a priori* själslig rang. Men i förlängningen av detta resonemang ser Gesser en oroande utveckling: att alla försök att genom fort- och vidareutbildning, forskningscirkel, kortkurser osv. föra ut ett vetenskapligt arbetssätt till en bredare befolkning, ”att professionalisera lekmannen” som han säger (317), blir då universitetens sätt att utöka sin makt – eftersom allt sker på de professionellas villkor.

I ett avslutande kapitel diskuterar Gesser relationen mellan kulturellt och socialt kapital i Bourdieus mening och å andra sidan ekonomiskt kapital och humankapital i nationalekonomins mening. Han kopplar också begreppen till den dequalificering av universitetslärarna som han tycker sig märka; redan för trettio år sedan såg han alltså hur lärarna alltmer förlorade kontrollen över den egna arbetsprocessen. I folkskolan och gymnasiet planeras dagen åt eleven som har att infinna sig och göra det den blir tillsagd. Högre utbildning, däremot, förbereder studenten för yrken där man äger sin egen tid. Gesser ser hur det blir allt fler inskränkningar i rätten att disponera sin tid så som man finner bäst. Det blir omöjligt att upprätthålla den akademiska dogmen, som Gesser kallar den, det vill säga kunskap för kunskaps skull och inte först och främst för de kortsiktiga resultatens skull; styrning och kontroll ökar i alla olika former. Som Anders Persson påpekar i sitt fylliga förord till boken har utvecklingen knappast vänt under de senaste trettio åren. Han ser ”lönearbetsorganiserat arbete inom högre utbildning” som en av de starkaste utvecklingstendenserna sedan Gesser skrev sin bok, nu

när EU vill ”styra medborgarnas kunskaper, färdigheter och attityder...” och ”... folket verkar förbli elever i maktens livslånga skola” (39). De senaste årens autonomireformer förstärker intrycket att de offentliga lögnerna om högre utbildning bara blivit ännu mera skamlösa sedan Gessers tid.

Gesser diskuterar också, i vad som idag känns som en ovan diskussion, vilka de intellektuella är och huruvida de utgör en klass. I en spännande analys av de skiftande villkoren för intellektuella visar han hur det breda samhällsinflytande som 1800-talets intellektuella – en Ibsen, en Zola, en Tegnér – har övergått till en sektoriserad intellektuell elit där inflytandet begränsas till den egna yrkeskretsen, som allt oftare kringkärs och reproduceras av en universitetsutbildning. Själv tycks han sympatisera med Anton Gramsci som menade att ”alla människor är intellektuella men alla har inte funktionen att vara intellektuella”.

Sociologin har nu gått vidare från Pitirim Sorokin och Talcott Parsons. Och Bengt Gesser medverkade i högsta grad till utvecklingen genom att bidra till att föra in Bourdieus samhällsanalys i Sverige, en analys som väl passade Gessers holistiska syn på utbildningsforskning och som i grunden påverkat hur samhällsvetenskaperna ser på världen än idag. Pierre Bourdieu, postiljonens son, var förstås, liksom Gesser, också en av de mirakulösa eleverna, *les miraculés scolaires*, som lyckades trotsa den sociala reproduktionen. De är undantagen som bevisar regeln men de ger också bränsle till Gramscis maxim.

Med nyutgivningen av Gessers bok kan man förflytta sig till en fjärran bergstopp och se sin egen värld bredvid hans. Hans är ett forskningslandskap som det såg ut för trettio år sedan, men frågorna och analyserna är fortfarande giltiga. När det gäller utbildning, jämlikhet och arbetsdelning är det inte mycket som förändrats i verkligheten, bara i talet, i idéklimatet, i vad man frågar om och hur. Därför är det så välgörande att se på vårt eget landskap från en topp tre decennier bort. Och med Bengt Gesser som ledsagare är luften så klar att man kan urskilja de mest angelägna frågorna i ett myller av forskningsinriktningar och en mångfald teorier.

Andrew Casson, Vicerektor, Högskolan Dalarna

Referenser

- Barnett, R. (2011) *Being a university*. London: Routledge.
 Casson, A. (2015) *Högskolans ansvar: Principer för utveckling av den högre utbildningen*. London: Ubiquity Press.
Sociologi genom litteratur: Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar. (2015) Ch. Edling & J. Rydgren (red.). Lund: Arkiv förlag.

Bruno Latour, *Tinget återställt: En introduktion till actor-network theory*. Lund: Studentlitteratur 2015

Den antike filosofen Protagoras myntade den mångtydiga maximen ”Människan är alltings mått”. Vi vet inte exakt vad som avsågs med denna sats, men det är nog ingen överdrift att påstå att den pågående posthumanistiska vändningen inom samhällsvetenskap och humaniora är kristallklar kring hur den ska förstås. Posthumanismen är en del av en större rörelse som också skulle kunna sägas innefatta nymaterialism, materiell semiotik, postkonstruktionism och många andra varianter. Även om variationerna är stora mellan dessa ”skolor” torde de vara relativt ense om att människan inte längre vare sig kan eller bör förstås som den viktigaste enheten inom humsam-fältet. Enighet råder antagligen också kring ”det materiellas agens”, d.v.s. att det finns andra enheter som är kapabla till handling och agens, jämte människan. Denna lilla, men väsentliga, skillnad i hur man ser på världen jämfört med t.ex. tidigare generationers sociologer får vittgående konsekvenser för vad samhällsvetenskaplig forskning är, bör och kan vara.

Bruno Latour har sedan slutet av 1970-talet varit en del av och i stor utsträckning drivit denna rörelse. De mest bestående ”teoribildningar” som han varit med att grunda är STS (Science and Technology Studies) och ANT (Actor-Network Theory). Men hans *oeuvre* är brett och komplext och täcker allt från statsvetenskap och metafysik till antropologi. Med utgångspunkt i Protagoras sats skulle man med en enkel avstavningshomografi kunna sammanfatta Latours gärning som en förtjänstfull förflyttning av fokus från ”alltings mått” till ”allting smått”. Detta är dubbelt passande eftersom Latour är förtjust i den fornnordiska rådssamlingen ”Allting” där allt mellan himmel och jord, rörande såväl folk som få avgjordes. Detta till skillnad från de så kallat moderna samhällena i upplysningens kölvatten som nästan uteslutande fokuserade på människor. Om tingens konstituerande av det sociala handlar också *Reassembling the social: An Introduction to actor-network theory* som nyligen översatts till svenska med den antingen mer passande eller något missvisande titeln *Tinget återställt: en introduktion till actor-network theory*. Passande är den för den möjliga associationen till den specifikt nordiska traditionen som nämns ovan. Däremot är det ju det sociala som Latour menar återsamlas, vilket gör titeln missvisande. Vad är då det lilla som Latour menar att vi ska titta efter? Allting, kort och gott. Som ni förstår blir avgränsning en av de största utmaningarna med detta angreppssätt. De små svarta krumelurer som utgör meningen ni just nu läser är en semiotisk översättning av pekfingervalsen över tangentbordet på min *MacBook Pro*. Texten ska in idag och jag har skjutit på arbetet som redaktören via mejl frågade om jag var intresserad av att utföra för ett halvår sedan. Bara detta lilla nätverk innehåller en myriad komponenter (dator, internet, wifi, bluetooth, sociologi, Studentlitteratur, forskarstudier, konferenser, barndomssociologi, plast, tryckeri, snigelpost, folkbokföring, deadline, midsommarhelg och semester i vardande, disputation, doktorsavhandling) där datorn är en förutsättning – obligatorisk passagepunkt för att använda ett viktigt begrepp för Latour – för att det sociala ska hålla ihop. Alla dessa komponenter får sitt aktörskap (vilket i detta fall är att möjliggöra för recensionen att så småningom publiceras i *Sociologisk forskning*) genom detta

nätverk. Därav bindestrecket mellan aktör och nätverk i benämningen Actor-Network Theory. Det är via nätverkande mellan heterogena komponenter som agens möjliggörs.

När jag vid ett tillfälle var inbjuden att presentera Latours tankar vid seminariet för Svenska med Didaktisk inriktning vid Malmö högskola försökte jag hitta ett lämpligt adjektiv för att beskriva hur jag uppfattade honom. Ordet varsam var det första som poppade upp. Detta stötte på patrull direkt och flera av seminariedeltagarna hävdade motsatsen. Jag hade inget svar. Dessutom kan det verka motsägelsefullt då Latours polemiska stilistik är något av det som jag uppskattar mest med att läsa honom och *Tinget återställt* är härvidlag inget undantag. Förklaringen till denna potentiella varsamhet får vänta ännu en stund.

Det socialas sociologi är halmgubben som Latour ställer upp i bokens början. Denna dyker upp i olika skepnader och beskylls för ett antal överträdelser, förseelser och missförstånd. Utgångspunkten i analysen är en etymologisk finess där distinktionen mellan de olika betydelseerna av ordet "social" pekar ut riktningen för å ena sidan det socialas sociologi, å andra sidan Actor-Network Theory (eller "associologi" som Latour skulle vilja kalla det). Enligt Latour betyder "social" för det socialas sociologer att något har en specifik substans som gör att det kvalificerar för att dels höra samhället till, dels kvalificera för social analys. Dessa uppdrag, menar Latour, hänger ihop. Att vi talar om våra kollektiv som samhällen och oss själva som sociala varelser däri är en effekt av samhällsvetenskapen och inte vice versa, som man kanske vanligtvis tänker: det finns ett samhälle, det måste vi veta mer om, låt oss beforska det. Så som Latour däremot förstår ordet social (och därmed sociologi) är att det handlar om "förening" och "följande". Så istället för att undersöka hur det sociala gör sig påmint i enskilda aktörers handling och utsagor anmodas vi redogöra för hur dessa aktörer följer varandra, förenas och skiljs åt. "Följ aktören!" är ett imperativ som återkommer många gånger i *Tinget återställt*.

Förenklat skulle man kunna säga att den ena (det socialas sociologi) använder det sociala som en på förhand definierad substans som förklarar aktörers och institutioners uppträdande, medan den andra (ANT) försöker förklarar det sociala som dessa aktörer ger upphov till. Detta bankas in på ett till en början rätt underhållande, men till slut otillfredsställande vis. Kunde Latour inte gjort med samhällsvetarna på samma sätt som han gjorde med naturvetarna? Han kunde – sittandes på en stol vid kopieringsmaskinen på en sociologisk institution, förandes noggranna anteckningar – följt dem och deras förklaringar för att se vilka associationer de gjorde. (Min dröm är att detta tänkta fältarbete sedan hade kunnat bli Netflix-serie med namnet *Strawmen* som jag hade kunnat titta på under min semester.)

Boken är relativt svår att tränga igenom även om den följer en klassisk disposition (förklaringar av vad andra gjort för fel, följt av instruktioner för hur man ska göra rätt). Vad detta beror på är svårt att säga, men jag tror att det har med den där varsamheten som jag, oförklarligt nog, fick för mig att tillskriva Latour. Och för att anpassa det till diskussionen så parafraserar jag den snabbköpsanalogi Latour gör över de socialas sociologi och placerar honom i den dunkla dammiga lokalen bredvid. Varsamheten är nämligen densamma som den hos en vresig föreståndare för en antikhandel eller

antikvariat. Man får inte springa omkring och lyfta på alla dessa kostbara ting hur som helst. Lika mån som han är om dessa små förklarings rätt att få höras, lika vred och vass är han mot dem som inte uppför sig respektfullt i butiken, speciellt när han går igenom proveniensens för de olika tingestarna.

Den mest givande delen av boken är den första i vilken Latour i fem olika avsnitt går igenom de olika ovissheter som han menar måste vara föremål för hans variant av social analys: 1) Det finns inga grupper. Man måste istället följa hur grupper bildas (och upplöses); 2) Handling utförs inte av en enskild aktör, utan möjliggörs av flera aktörer som går samman i grupper; 3) Aktörer kan vara annat än människor; 4) Fakta är inte benhårda, utan aktörsgruppsamla(n)de de också; 5) Skrivandet är samhällsvetarens laboratorium.

Även om Bruno Latour är en fascinerande forskare och skarpsinnig tänkare är jag inte så säker på att jag vill rekommendera denna bok som en ingång till hans teorier. Och detta trots att den handlar om hans mer sociologiska snarare än filosofiska värv; trots att den är presenterad som ett slags introduktion; trots att den är en av få böcker av honom som finns tillgänglig på svenska. Jag håller fortfarande *We have never been modern* från 1993, och då i synnerhet det inledande samt avslutande kapitlet, som en bättre introduktion till hans tankevärld.

Kalle Jonasson, Institutionen för Idrottsvetenskap, Linnéuniversitetet

Rapport från Nordiska sociologförbundets 28:e konferens i Helsingfors 11–13 aug 2016

En nordisk sociologkonferens är en ganska omfattande sak. Vartannat år träffas sociologer/forskare från framför allt de nordiska länderna, men också från andra delar av världen, för att under olika former diskutera sociologi och samhällsutveckling i Norden och världen. Till Helsingfors kom i år allt som allt 320 personer: 275 betalande deltagare, 25 volontärer, 13 inbjudna talare samt 7 organisatörer. Temat för konferensen var ”Knowledge-Making practices and Sociology’s Global Challenge”, något som åter speglades både i huvudanföranden och i plenardiskussioner. Som vanligt gör Nordiska sociologförbundet en noggrann utvärdering av konferensen, och även om resultatet av utvärderingen inte är klart ännu, är det min bedömning att konferensen på det hela taget var mycket lyckad (det brukar dessa konferenser också, enligt utvärderingarna, vara). Mycket lyckad förefaller också förkonferensen för doktorander ha varit. Alla tre huvudtalare vid konferensen, Raewyn Connell, Giampietro Gobo och Gurminder K. Bhambra, deltog i denna förkonferens och bidrog i hög grad till att den, enligt de rapporter jag fått, blev en framgång. Den som är intresserad av att få en överblick över den nordiska sociologin så som den uppträdde i Helsingfors kan ladda ner alla abstrakt på följande adress: http://nsa2016.cdn.geniem.com/content/uploads/2015/12/NSA2016_AbstractBook.pdf. Konferensen bjöd också på trevliga sociala aktiviteter, och bandet som underhöll vid konferensmiddagen infriade på ett positivt sätt mina förväntningar/fördomar om finsk musik.

Under konferensen hölls Nordiska sociologförbundets generalmöte där styrelsen för perioden 2014–2016 redogjorde för sitt arbete och förbundets ekonomiska situation. Förbundet arbetar i stort sett med tre frågor: 1) Acta Sociologica, som går mycket bra och genererar ganska stora inkomster till förbundet, 2) de nordiska konferenserna som hålls vartannat år, samt 3) stöd till olika nordiska sociologiska projekt. Under en rad år har förbundet inte kunnat dela ut så mycket medel som det har budgeterat för, då det inkommit för få ansökningar. Jag vill härmed uppmana den som är intresserad att läsa mer om projektstöd på förbundets hemsida (som tyvärr inte fungerar helt som den skall i dagsläget): <http://nordicsociologicalassociation.org/stotte>

Ny ordförande för Nordiska sociologförbundet är Pelle K. Sørensen från Dansk Sociologiforening, som också kommer att organisera den 29:e konferensen i Danmark 2018.

Sverre Wide, ledamot i Nordiska sociologförbundets styrelse

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt, efter överenskommelse med redaktören, på engelska. Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning omfattande maximalt 200 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Eventuella fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@du.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 500 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

Redaktören har ordet

Emergens i Meads sociologi: Process, interaktion och det sociala livets villkor

Linda Kvarnlöf

Iscensättanden av halsfluss: Relationella göranden av en sjukdom i medicinska praktiker

Hedvig Gröndal

Juridik eller socialpedagogik? Skolors strategier för att hantera kränkningar

Johannes Lunneblad, Thomas Johansson och Ylva Odenbring

Social reproduktion i Värmland: Klass, utbildning och livsstil

Johan Lindell

Krönika: Sociologi som konstform

Maria Törnqvist

Debatt: Därför behövs studier om makt och eliter i Sverige

Lena Sohl

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.

Sociologisk Forskning

Högskolan Dalarna

SE-791 88 Falun

Sverige

www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association